

Универзитет Св. Климент Охридски - Битола
Факултет за туризам и угостителство - Охрид

Докторска дисертација

**ВОДОПАДИТЕ НА МИРУШЕ И НИВНОТО
ВЛИЈАНИЕ ВО РАЗВОЈОТ НА ТУРИЗМОТ ВО
КОСОВО**

Ментор

Проф. д-р Науме Мариноски

Кандидат

М-р Хисен Согојева

Охрид 2017

Содржина

КРАТЕНКИ.....	5
Предговор.....	6
Вовед.....	7
ГЛАВА I.....	10
Методологија на истражување.....	10
1. Фази во истражувањето.....	10
2. Методи на истражувањето.....	11
3. Методолошки цели и задачи.....	12
ГЛАВА II.....	16
Основните теоретски и оперативни компоненти кои треба да им претходат на анализите од гледна точка на пазарниот третман.....	16
1. Општи развојни карактеристики на туризмот во светот.....	16
2. Општи содржини во планирањето на туризмот.....	18
3. Концепт на истражување на туристичкиот пазар.....	22
4. Туристичките физички текови и проблеми на туристичкиот пазар.....	25
ГЛАВА III.....	27
Туристичко-географска положба на Косово.....	27
1. Територијални карактеристики.....	27
2. Просторна положба на Косово.....	27
3. Положба спрема главните туристички правци.....	29
4. Функционална карактеристика на туристичко-географската положба на Косово.....	31
5. Сообраќајна поврзаност.....	34
ГЛАВА IV.....	39
Туристички потенцијали и основни туристички производи на Косово.....	39
1. Природни атрактивности.....	39
1.1 Геоморфолошки туристички атрактивности.....	41
1.1.1 Основната застапеност на планините во Косово.....	41
1.1.2 Основна хипсометрија на Водопадите на Мируше.....	42
1.1.3 Клисури и кањони.....	43
1.1.4 Глацијални форми.....	44
1.1.5 Карстни форми.....	44
1.2 Климатски вредности.....	45
1.3 Хидрографски атрактивности.....	46

2. Антропогени атрактивности.....	48
3. Главните столбови на туристичките производи на Косово и видовите туризам	48
3.1 Бизнис туризмот	49
3.2 Транзитен туризам.....	49
3.3 Планински, односно алпски туризам.....	50
3.4 Викенд туризам.....	55
3.5 Ловен и риболовен туризам.....	56
3.6 Бањски туризам.....	56
3.7 Рурален туризам.....	59
3.8 Екотуризмот како важна современа компонента на локалниот развој	60
3.9 Активен туризам.....	61
3.10 Конгресен туризам.....	61
4. Прилагодување на туристичкиот производ на новите трендови	62
5. Анализа на местото на Косово и просторот на Водопадите на Мируше кон емитивни земји и региони	64
ГЛАВА V	69
Положба и природни туристички вредности на просторот на Водопадите на Мируше	69
1. Географската положба и општи карактеристики на Водопадите на Мируше.....	70
2. Геолошки карактеристики	74
3. Релјеф.....	75
3.1 Микрорелјефни карактеристики	77
3.1.1 Флувијални ерозивни форми	77
3.1.2 Карстни површински форми	78
3.1.3 Внатрешни карстни форми.....	80
4. Педолошки состав	84
5. Климатските услови за развој на туризмот.....	88
6. Хидрографски услови како можност за туристичко користење.....	95
6.1 Термалниот базен	105
7. Биогеографски атрактивности на Водопадите на Мируше	109
8. Природниот пејзаж на Водопадите на Мируше како туристичка вредност	113
ГЛАВА VI.....	115
Вредностите на културното наследство на Водопадите на Мируше	115
ГЛАВА VII	120
Населението и населбите во просторот на Водопадите на Мируше и нивното значење за развојот на туризмот	120

1. Населението во Општина Малишево	120
2.Населението во општина Клина.....	121
3.Општина Ораховац.....	122
ГЛАВА VIII.....	123
Земјоделието, сточарството и шумарството како фактор за развој на туризмот на просторот на Водопадите на Мируше.....	123
ГЛАВА IX.....	125
Заштита на животната средина во функција на развојот на туризмот	125
1. Теориска и практична основа за одржлив туризам	125
2. Просторна дистрибуција на заштитените целини и објекти	130
3. Класификација на заштитените средини според Законот за заштита на природата на Косово	131
4. Критериуми за утврдување на нивото на заштита на просторот на Водопадите на Мируше.....	132
5. Негативното влијание на социјалната политика и антропогените фактори во туристичките вредности на Водопадите на Мируше	136
ГЛАВА X.....	139
Туристичко користење на Водопадите на Мируше	139
1. Анализа на туристичкото користење на Водопадите на Мируше	139
ГЛАВА XI.....	142
Промоција на туристичката понуда во водопадите на	142
Мируше, добра можност за одржливиот развој на туризмот.....	142
ГЛАВА XII	143
Концепт на општиот туристички развој во просторот на Водопадите на Мируше.....	143
ГЛАВА XIII.....	148
Перспективи за одржливиот туризам и користење на просторот на Водопадите на Мируше	148
1. Првата област.....	148
2. Втора област.....	150
3. Трета област	151
ГЛАВА XIV.....	154
Предлози.....	154
ГЛАВА XV	156
Conclusions	156
Библиографија.....	162

КРАТЕНКИ

01	APC	Анкета за Работната Сила
02	КСА	Косовската Агенција за Катастар
03	АКМ	Здружението на Косовски Општини
04	АММК	Агенцијата за Заштита на Животната Средина на Косово
05	КАР	Косовската Агенција за Приватизација
06	КАС	Косовската Агенција за Статистика
07	В&Н	Босна и Херцеговина
08	ВУ	Европската Унија
09	БДП	Бруто домашниот производ
10	ФСРКР	Федерација за спорт Рибарите на косовско-Рекреативни
11	FMPN	Факултетот за Математика и Природни Науки
12	GDP	Бруто Домашниот Производ
13	GNI	Бруто националниот доход (бруто националниот доход)
14	GIZ	Interenatiolle крзно Gesellschaft Deuthche Zusammenarbit Германската меѓународна соработка)
15	IPA	Инструмент за претпристапна помош (Инструмент за Anarsimit)
16	ИНМК	Управата за хидро-метеоролошки институт на Косово
17	IKSHR	Националниот Институт за јавно здравје
18	INKOS	Институтот за електро-енергетска корпорација на Косово (сега на на акции)
19	IPVQK	Привремените институции на самоуправа
20	IUCN	Меѓународната унија за заштита на природата (Меѓународната Заштита на природата)
21	KFOR	Меѓународните безбедносни сили во Косово
22	ККТК	Косово совет за културно наследство
23	LDB	Втората светска војна
24	LTKMP	Листа на културното наследство за привремена заштита
25	МЖСПП	Министерството за земјоделство, шумарство и рурален развој
26	MD	Министерството за дијаспора
27	МКРС	Министерството за култура, млади и спорт
28	ММРН	Министерството за животна средина и просторно планирање
29	MI	Министерството за инфраструктура
30	MZHK	Министерството за економски развој
31	NACE	Номенклатурата Générale des активности dans les Communautés Européennes (статистичка класификација на економските Европската заедница)
32	NATO	Северно-атлантската договорна организација
33	NEET	Не во образование, вработување или обука (Како на работа или приправник)
34	ОЕЦД	Организацијата за економска соработка и развој (Организација за Економска соработка и развој) Обединетите нации
35	СТО	Светската туристичка организација

Предговор

Во просторот во кој живее, човекот е секогаш заинтересиран што подобро да го запознае и да го претстави на најобјективен начин. Што подобро го запознава, толку повеќе сака да го подобри, уреди и заштити.

Постојат голем број трудови за водопадите на Мируше од општи географски, социо-економски, демографски и туристички аспекти. Со ова истражување мислам дека ќе се даде скроман придонес во признавањето на одредени видови на социо-географскиот развој на населбите во регионот, времето што ги создаде проблемите од политичко-економски природа, туристичката валоризација и достигнувањата на ова место. Целта на овој труд се состои во презентирањето на моменталната состојба на водопадите, географската позиција, геолошките, климатските, хидрографските аспекти, населението, движењето на населението, миграцијата, населбите, нивната трансформација и економскиот развој во последните години, особено природното културното и историското наследство и туристичките вредности што ги поседува овој регион.

Затоа, овој труд може да биде доста интересен и атрактивен и за други области, особено за одредени демографски, економски, социо-политички и туристички аспекти за следните истражувања. Сепак, интензитетот на влијанието на овие фактори или елементи не е секогаш ист во различни временски периоди. Секој општествен фактор или природен елемент не може да го има истиот интензитет на влијание врз една појава или процес на општествениот живот во исто време и простор. Ние сме фокусирани во класификацијата на заштитените подрачја, декларацијата на ОН на конференцијата во Стокхолм која се занимава со критериумите за утврдување на степенот за заштита на просторот на водопадите на Мируше. Направено е туристичко валоризација на водопадите на Мируше, анализа за постигнување на нивото на туристичката експлоатација на Водопадите во Мируше, анализа на туристичкото истражување на пазарот, анализа и предвидување на одредени сегменти на истражувањето, викенд истражувања, концептот на општиот развој на туризмот и програмата за понудата на туристичките капацитети.

Авторот

Вовед

Водопадите на Мируше се карактеризират со специфични природни вредности што пред многу години беа карактеристична локација за туристичката експлоатација за локалното население и на заедницата во целина. Со формирањето на Косовскиот Институт за заштита на природата, во 1974 година, заштитата на водопадите на Мируше беше ставена на листата како еден од приоритетите во тоа време. Овој заштитен статус на кањонот на реката Мируше бил несоодветен во споредба со вредностите и ориентаците на тогашните социо-политички заедници имајќи во предвид дека оваа средина беше многу мала за концептуален туристички развој на оваа област, нешто што го стави во прашање опстанокот на најважните природни вредности на областа, поради што беше ставен под заштита.

Во 1982 година, Институтот за заштита на природата, во согласност со Законот за заштита на природата на САПК (Службен весник 44/16 и измените 15/81) подготвува оправдување и иницира постапка за проширување на границите, промена на статусот за заштита на кањонот на реката Мируше ставајќи ги под заштита и нејзините извори. Во горенаведениот период заштитата имаше регионален карактер и како таква се раководеше од три општини : Малишева, Клина и Ораховац, додека во 2003 година е склучен меморандум за заштита и управување на кањонот на Мируше помеѓу Министерството за животна средина и просторно планирање, Собранието на општина Клина и Малишево. Во меѓувреме, на 23.05.2012, со одлуката на Владата на Република Косово бр. 06/75, во согласност со член 92 став 4 и членот 93 став (4) од Уставот на Република Косово, член 19 од Законот бр. 03 / Л-233 за заштита на природата, врз основа на член 4 од Правилникот бр. 02/2011 за областите на административната одговорност во канцеларите на Премиерот и на министерствата што беа изменети и потполни со правилникот бр. 07/2011 и член 19 од правилникот за работа на Владата на Република Косово бр. 09/2011.

Владата на Република Косово, на седницата одржана на 23 мај 2012 година, донесе: **ОДЛУКА ЗА ПРОГЛАСУВАЊЕ НА СПОМЕНИК НА ПРИРОДАТА ОД ПОСЕБНО ЗНАЧЕЊЕ** (во понатамошниот текст "споменик на природата"), со површина **598,4 х.** До промена на името дошло бидејќи оваа област освен што поседува водопади, кои се многу атрактивни и интересни, исто така поседува и други посебни вредности кои ја зголемуваат вредноста и важноста на водопадите на Мируше и ја прават атрактивна.

Со влегување во сила на одлуката на владата за прогласување на споменик на природата од посебно значење на водопадите на Мируше и со просторното планирање, овластувањата за управување преминуваат кај централната власт. Со цел споменикот на природата да биде поатрактивен за посетителите, се бара сите случувања внатре и надвор (во близина) на истиот, да бидат планирани, контролирани и управувани во насока на одржливиот развој. Водопадите на Мируше претста ретка природна појава со посебно природно, научно, културно и туристичко значење. Според IUCN, подрачјето и припаѓа на категоријата “Заштитен пејсаж“ додека реката Мируше и припаѓа на категоријата "споменик на природата".

Реката Мируше во последниот дел од својот тек минува низ клисура која е позната како кањон на реката Мируше и тука создава 12 водопади и 16 езера кои претста специфичен хидро морфолошки феномен кој се одликува со многу убав и атрактивен пејсаж за посетителите. Освен водопадите и езерата, ретката убавина на оваа област ја даваат и богатата флора со многу растителни видови. Овој регион е исто така богат со ендемски видови растенија и исто така постојат и стеноендемски растенија. Други атрактивни точки за посетителите се и некои пештери кои се наоѓаат во карпите на кањонот на реката. Природните ресурси тука создават прекрасен и атрактивен пејсаж за посетителите и претста значителен потенцијал за развојот на туризмот. Во моментот предусловите за развој на туризмот, како физичката инфраструктура, уште не се завршени. Пристапот на возилата се овозможува преку неасфалтираните патишта и не е прилагоден за сите видови на возила, во близина на водопадите недостигаат патеките за пешаците, што значи дека пристапот до езерата, водопадите и другите атрактивни точки е многу тежок, речиси невозможен. Друга предност е дека магистралниот пат М9.1 поминува покрај регионот на Мируше, а на запад паралелно со патот поминува и железничка пруга.

До денес немало инвестиции и затоа нема ни градби што би биле во функција на одржливиот развој на туризмот. Во рамките на ова територија, освен две мали кафулиња нема други услужни објекти или други угостителски објекти за туризам.

Околу постојат некои хотелски објекти. Еден хотел се наоѓа на раскрсницата Клина Приштина 6 км одалечен од споменикот на природата, додека на магистралниот пат М9.1 постојат три мотели.

За среќа, состојбата на животната средина со мали исклучоци, е добра значи средината е зачувана. Освен едно релативно мало загадувањето на водата кое се случува

како резултат на новите градби во близина на реката. Загадување на воздухот и на земјата нема. Во однос на деградацијата, постојат неколку згради што се започнати со градба без дозвола во близина на реката во последно време, а исто така и со отстранување на површинскиот слој на ливадата се уништила вегетацијата на таа земја, што претставува почетна точка на деградација на животната средина.

Значи може генерално да се заклучи не постои особена деградација на животната средина. Ова е само почетокот на претставувањето на фактите за еден заштитен споменик на природата кој се одликува со чиста животна средина и значителен потенцијал за развој на туризмот. Се создаваат услови и поволни прилики надлежните органи да дејствуваат веднаш и постојано со цел да се постигнат две важни цели за да се продолжи да се зачувувањето на овој споменик но во исто време и да се развие создавајќи услови за развој на туризмот.

Со цел да се остварат целите направено е проучување на различна литература за овој простор, како и опсервација на теренот. Користени се ресурси од туристичката, географската, геоморфолошката, хидролошката литература и објавени елаборати кои се од особена важност за објаснувањето и точната интерпретација на многу проблеми кои се постојат на оваа тема. Главната работа за реализација на оваа тема е направена во земјата, каде во соработка со некои експерти од оваа област се реализирани неколку експедиции за запознавање со природните процеси и феномени. Како прво во предвид е земена анализата за туристичката и економската валоризација и обликот на атрактивноста на овој мал простор на Косово со цел да се утврди вредноста што треба да ја има овој простор во туризмот од **598,4** км².

Иако е мал простор сепак неговата туристичка и економска вредност е голема. Направен е обид да се најде вистинскиот просторен агрегатор за степенот на туристичка посетеност земајќи ги во предвид психолошката, културната, економската состојба, на потенцијалната туристичка клиентела. Сите спомнати параметри во туризмот имаат променлива вредност затоа што според нашите размислувања туристичката клиентела се појавува во туристичката побарувачка каде се вклучени повеќе демографски слоеви кои ги исполнуваат условите за овие видови на туризам.

Предлозите кои се во насока на општиот економски развој на Косово, се насочени и мотивирани од многу надворешни фактори кои тврдат дека за да може Косово побрзо да го

зголемува капацитетот на вработување на населението, економскиот развој треба да се фокусира на средните и малите претпријатија, како и во туризмот.

ГЛАВА I

Методологија на истражување

Истражувачката работа се стреми кон сестрано согледување на појавите и односите кои ги поседуваат можностите за развој на туризмот во просторот на Водопадите на Мируше. Тоа подразбира јасно да се определат фазите, методите, предметот, целите и задаците.

1. Фази во истражувањето

Во насока на издржаност во примената на методологијата неопходно е да се утврдат можните чекорни пристапи. Тоа се однесува на фазите кои се неопходни во постапките и примената на конкретните методи. Ние се определивме за примена на методологија која опфаќа пет фази. Со тоа го определуваат истражувачкиот процес на можностите за развој на туризмот во просторот на Водопадите на Мируше во фазна форма. Тоа се однесува на чекори:

- подготвителна фаза;
- фаза за набљудување на регионот;
- собирање и систематизација на податоци;
- анализа на податоците и
- синтетички согледувања.

Во текот на првата фаза, главно се определивме за консултацијата на литературата и изворите на податоците. Преку топографски карти се обработуваше конфигурацијата на просторот. Геолошките и релјефните карти овозможуваа да се лоцираат појавите и односите

во пластична форма, а со педолошките карти да се осмисли разместеноста и карактерот на земјиштето. Во насока на согледување на вредностите користени се ракописи и други материјали кои се однесуваат на регионалниот парк на Мируше.

Втората фаза се реализира со теренски пристап и наблудувања во регионот. Тој овозможи да се воочат најзначајните вредности на природните и општественото наследство на просторот на Мируше како основа на туристичкиот развој.

Факторијалноста и функционалноста има динамичен, аналитички пристап затоа што се однесува на прибирање податоци и систематизација на развојните параметри. Во оваа фаза се опфаќаат примарните и секундарните сознанија. На тој начин се добиваат сознанија кои длабоко навлегуваат во проблемите и ги расчленуваат на начин кој овозможува да се дојде до согледувања на најзначајните проблеми.

Синтетичките согледувања овозможуваат интерпретација на резултатите. Врз основа на кумулативните согледувања се врши извање на заклучоци.

2. Методи на истражувањето

Истражувањето подразбира примена на повеќе методи. Тоа произлегува од карактерот како на туристичката дејност, така на просторот на Водопадите на Мируше.

Во истражувањето беше користен генетско-еволутивниот приод за да се утврди постанокот на вредноста на застапените форми на природното и културното наследство на Водопадите на Мируше. Исто така, се овозможува согледување на промените кои треба да овозможат нови придобивки.

Морфометрички методи ни овозможуваат да се направи анализа на параметри на релјефот во регионот на Водопадите на Мируше и неговата територијална зафатнина. Преку ова метода се постигнувал одредувањето на големината на облиците на релјефот, експозицијата на теренот, вертикалната и хоризонталната фрагментација.

Компаративниот метод овозможува прецизно изведување на судови и издржани ставови. Преку овој метод е направено споредба на природните вредности на оваа територија со други слични територии, од каде ќе се извлечат поточни заклучоци за вредностите на природното наследство на Водопадите на Мируше.

Графичките-картографските методи се користи за пластично претставување и утврдување на позиците и просторните односи, степенот на развој и местото на природните и културните вредности во системот на вредностите.

При изработката на оваа тема исто така, се користени и методите на моделирање синтетичките и аналитичките методи. Детерминантите на туризмот произлегува од неговата примарна функција. Тој е фокусиран во движењето, простор и потрошувачката, категории, кои го сочинуваат динамиката на туризмот. Анализата на туристичките фактори вклучува една хетерогена база на активностите кои претста комбинација на извештаи, услуги и туристички производи.

Методот на систематизација произлегува од туристичката сложеност. Туризмолошката наука туризмот го определува како производ на специфични услуги кои во суштина ја објаснуваат логичката функција на туристичкиот систем. Факторите за развој на туризмот се мошне содржајни. Тие се наоѓаат во системот што ги опфаќа: транспортот, угостителските објекти, туристичките агенции, другите објекти кои служат за храна, продавниците за храна, продавниците за различни производи и конкретни за туристичкиот пазар, културните, спортските, фолклорните настани и разните општински услуги. Во оваа група влегуваа и услужниот сектор од типот на банкарство, поштенски услуги, занаетчиство и комунални дејности. Секоја од овие активности споменати во туристичката понуда претставува вкупен систем со повеќе подсистеми. Врз основа на овие податоци и системски структури јасно е дека е неопходно да се применат соодветни методи кои зависат од конкретниот објект или пак систем. При тоа се бара најсоодветен начин да се дојде до верификација на научната вистината која се однесува на можностите за поинтензивен развој на туризмот во просторот на Водопадите на Мируше.

3. Методолошки цели и задачи

Врз основа на утврдениот предмет на проучувањето на можностите за развој на туризмот на просторот на Водопадите на Мируше се утврдени задачите кои се поставуваат во истражувањето. Бројноста и сложеноста на појавите и односите кои се јавуваат на овој

простор откриваат значајни проблеми чие разрешување претставува задача на оваа докторска дисертација. Тие се содржани во потребата од разрешување на следните проблеми:

1. Добивање сознанија за карактеристиките на туристичко - географската положба на овој простор и неговата територијална и гранична отвореност и комуникативност кон емитивните туристички простори и насоки на туристички движења;
2. Согледување на вредностите на природните и антропогените атрактивности и одредување на нивното влијание врз туристичкиот развој на Водопадите на Мируше;
3. Утврдување на карактеристиките на сместувачките капацитети и другите рецептивни фактори и нивното место во туристичкиот развој на Мируше;
4. Добивање на сознанија за сообраќајната поврзност на Водопадите на Мируше и согледување на пристапноста од страна на емитивните целини;
5. Истражување на туристичкиот развој на подразбира диференцирање на етапи и карактеристични периоди во тој контекст;
6. Добивање сознанија за сегментите на туристичкиот пазар како една од основите на пласман на туристичките производи и унапредување на механизмите кои на него владеат;
7. Врз основа на дефинираните туристички пазари се овозможува согледување на каналите на дистрибуција и промотивните активности;
8. Истражување на туристичкиот развој да има синтетички карактер и овозможува сестрано согледување на појавите и односите и
9. Преку туристичките карактеристики, можностите и степенот на туристички развој, да се овозможи афирмација на Водопадите на Мируше како значаен фактор на развојот на туризмот на Косово.

Остварувањето на целите проучување ја претставуваат рационалната рамка на овој научен приод (Н. Мариноски, 2001). Овие цели се базираа на поставените задачи. Врз основа на истакнатите задачи треба да се остварат следниве цели на проучувањето:

1. Да се утврди степенот на туристичкиот потенцијал овој простор. При тоа да се согледаат можностите за преземање мерки во поглед на населението, демографската, психолошката, културната, економската, семејната структура, животниот стандард, персоналните приходи и конкретни услови за работа и слободното време на кое би се користело при посетата на овој простор.

2. Врз основа на овие фактори да се утврдуват различните туристички емитивни средини од каде се рекрутират туристите кои патуваат кон оваа рецептивна област (област на туристичката понуда) и да се определат потребите за рекреација, култура и забава.

3. Истражувањето на просторните елементи поврзани со димензите на транспортот, квалитетот на врските и релациите се цел во фокусот на туристичкото истражување бидејќи од нив зависат можностите на населението и на рецептивните области на Водопадите на Мируше како туристичката понуда .

4. Целта на овие истражувања е да се определат социо-психолошките и социо-културните карактеристики на туристичката клиентела во однос на признавањето на културниот социјалниот, политичкиот и етничкиот идентитет во туристичкиот сектор на овој простор.Најголем број на информации во врска со овие истражувања имат демографско, социолошко и економско потекло.

5. Целите што произлегуваат од структурата на податоци и истражувачките материали е да се изнајдат правилни механизми за развој на туризмот во оваа седина и Мируше да добије општествена и економска сатисфакција.

6. Преку овие истражувања треба да се овозможи правилно планирање на туризмот, оравилен однос кон туристичката побарувачка и туристичката понуда и подигнување на повисоко ниво на туристичката потрошувачка во просторот на Водопадите на Мируше.

7. Остварувањето на целите на ова истражување има рационалната рамка како научен природ. Овие цели се базираат на добивање подобрени услови за иден развој.Решавањето на проблемите туристичките вредности, да се стави во однос со други туристички просторни целини. Цел на ваквите истражувања е да се обезбеди согледување на местото и улогата што Бодападите на Мируше го имаат не само во Косово туку и во окружувањето. Тие треба соодветно да се искористи низ формирањето и пласманот на туристичката понуда на туристичкиот пазар.

8. Туристичкиот развој како цел подразбира утврдување на карактеристиките и територијалниот распоред на природните и антропогените туристички атрактивности во просторот на Косово во контекст на рамномерноста.

9. Сознанијата за туристичките вредности имаат за цел да овозможат туристичко активирање и рационално искористување. Тоа значи дека со определување на вредностите на атрактивностите се воспоставува основа на туристичкиот развој. Диференцирањето на овие вредности во просторот на Водопадите на Мируше треба да овозможи вклопување во

туристичката понуда такви елементи на географската средина, кои поседуваат туристички атрактивни својства. Целта е, и во квалитативна и во квантитативна смисла, да се активираат атрактивностите како туристички фонд во функцијана вкупниот развој (Н.Мариноски 2001).

10. Согледувањето на карактеристиките на сместувачките капацитети имаат туристичко валоризативна основа. Сознанијата овозможуваат нивно вклопување во туристичката понуда на Косово. Целта на ваквите истражувања е да се обезбеди критички однос кон квалитетот и квантитетот на сместувачките капацитети и другите рецептивни фактори на овој простор. На тој начин не само што се определува нивното место во туристичката понуда на Косово туку и се овозможува отстранување на недостатоците и унапредување на структуралните карактеристики. Целта на овие проучувања е преку обемот и структурата на сместувачките капацитети и со одредувањето на степенот на развој, да се откријат перспективите во оваа насока (Н.Мариноски, 2001).

11. Смеслата на проучувањето на сообраќајната поврзаност е да се овозможи најрационален пристап на туристите до туристичките простори Водопадите на Мируше. Утврдувањето на степенот на поврзаност во овој простор има за цел да ги евидентира состојбите кои го отсликуваат туризмот од овој аспект и да посочат можни перспективи во таа сфера, како би дошло до поинтензивен туристички развој (Н.Мариноски, 2001).

12. Сознанијата за емитивните простори од кои се дистрибуира туристичка клиентела за Косово и Водопадите на Мируше треба да овозможат насочување на туристичката понуда, нејзино структурирање врз база на оваа побарувачка и прилагодување во таа насока. Целта на ваквите проучувања е и компаративно согледување на емитивните земји и просторни целини, како би се откриле оние средини кои имаат приоритетен карактер како емитивни зони за туристичката посета. Тоа е една од основите на вкупниот туристички развој и посебно развојот на странскиот туризам во оваа географска средина (Н.Мариноски, 2001).

13. Согледувањето на туристичкиот развој и диференцирањето на етапи и карактеристични периоди има за цел да овозможи критички однос кон организационата поставеност и другите влијанија во туристичката активност. Целта е овие карактеристики во туризмолошка смисла да се лоцираат во просторот на Водопадите на Мируше и овозможат сознанија за можните насоки во конјуктурна смисла. Тие треба да упатат на перспективите на туристичкиот развој, базирани на искуствата во развојните етапи и периоди (Н.Мариноски, 2001).

Според тоа, треба да се констатира дека глобална цел на овие истражувања е, врз научна основа да се добијат ставови за рационално вклучување на сите потенцијали на Водопадите на Мируше во туристичката активност, во интерес на поинтензивен социјален и економски развој (Н.Мариноски, 2001).

ГЛАВА II

Основните теоретски и оперативни компоненти кои треба да им претходат на анализите од гледна точка на пазарниот третман

1. Општи развојни карактеристики на туризмот во светот

Развојот на туризмот се темели врз атрактивните ресурси на некој простор што претста изворни привдобивки на туристичката дестинација. Туристичка активност претставува кохезиона сила која ги афирмира овие атрактивности со останатите компоненти. Тие ја сочинуваат рамката на развојот. Но туристичката дејност покрај тоа што овозможува да се сама диференцира како дејност таа е и акцелератор на социјалните и економските севкупни процеси. Туризмот претставува преокупација на современата цивилизација така што се го става човекот во центарот на вниманието. Причината и целта на овој феномен главно се фокусира на самиот турист. Тој е определен во *Nomoturisticus* затоа што неговото внимание е преокупирано со овој феномен. Туристот се третира како посебен гостин преку желбите и однесувањата. (Adcock, D. et al., 1998) Целиот туристички механизам, особено во туристичката понуда подразбира ангажирање кон исполнување на неговите желби и барања. Во овој правец човекот станува купувач и потрошувач на туристичките услуги и производи.

Повисокиот степен на социо-економски развој и животниот стандард на луѓето во светот особено во развиените земји имат создадено услови за поголеми масовни движења на туристите во светот зголемувајќи ја својата вредност на социјално и економско ниво.

Масовното туристичко движење во современиот свет ги определуваат како најобемна и најспецифична миграција. Според проекцијата на СТО, светскиот туризам во периодот до 2020 година и покрај тоа што се предвидени можни негативни тенденции во економскиот развој во различни делови на светот, ќе покаже пораст со мали негативни осцилации кој ќе доведе до регистрирање над една милијарда и шесто милиони туристи во меѓународните туристички процеси.

Главната причина за ваквиот позитивен тренд, се фокусира во фактот дека во современиот свет живеат околу седум милијарди луѓе кои ги употребуваат создадените можности на енормниот развој, особено во развојот на индустриските средствата за транспортот ,кои ги поврзуват сите географски точки на светот. Од друга страна, ова масовна индустрија за транспортни средства влијаеше во поглед на изградбата на стационарни видови на туристички објекти, од рурални (во близина на градските центри) до луксузни во целиот свет. Според светската туристичка организација во главните причини за движењето на туристите во светот 51% припаѓат на рекреативните активности и на посетите за време на празници и викенди, 27% на здравствени и верски причини, 15% од бизниси и професии. При тоа паралелно со ваквиот подем на форми на движење се определени и начините на освојување на туристичките дестинации во Светот со користење на средства за превоз. Според Светската туристичка организација, 52% патуваат со авион, 39% патуваат со возила, 6% преку морињата и езерата, 3% со железница.

Така, меѓународниот туризам за периодот 1950-2020 во согласност со визијата на меѓународните проекти на СТО 50 милиони патувања во 1950 година, во 2010 година достигнал до 930 милиони, а во 2020 година, се предвидува дека ќе дојде на 1,6 милијарди туристи. Тоа значи дека се работи просечно ниво на раст над 5% во речиси секоја година. Предвидувањата сениво од 1 до 3% повисоко од создадениот бруто домашен производ на повеќето економии на земјите во светот (WTO, 1997).

Бројот на туристите на светско ниво во првите шест месеци од оваа година е зголемен на 440 милиони луѓе, или 19 милиони односно 4,5 отсто повеќе отколку пред една година. Бидејќи ова е третиот период на раст, Светската туристичка организација проценува дека сега можеме да зборуваме за излегување од криза. Економскиот раст и понатаму е генератор

на развојот на туризмот со 4,8 отсто повеќе туристи на „развиените економии“ . Тие според СТО го следат овој ритам.

Трендот на опаѓање се забележува во Блискиот Исток и во Северна Африка, два региони опфатени со насилни конфликти кои ги одвратиле туристите. Така, во северниот дел на црниот континент доаѓањата на туристите се намалени за 13 насто, додека на блискиот исток за 11 насто.

СТО нагласува дека "намалување на растот имаше и во некои азиски земји по 2010 година, кој претходно беше позитивен", особено во Јапонија, поради катастрофалниот земјотрес и цунамито. Европа имаше "подобри резултати отколку што се очекуваше" со зголемување од 6 насто. Во поголем број беа и туристите во Африка, во југот на Сахара (9 отсто) Јужна Америка (15 отсто) и Азија-Пацифик (5 отсто).

Глобалниот туризам во 2009 година имаше најлоша година во последните шест децении, вели секретарот на СТО Талел Рифаи, во 2010 година доживеа огромен раст - 6,6 отсто. За 2011 година, СТО предвидуваше раст од 4-5 отсто, но предупредува дека покрај растот во првата половина од годината "во другата половина може да се намалува и треба да се внимава, бидејќи глобалната економија покажува знаци на нестабилност и голема загриженост "(Рифаи, 2015)

Освен оваа, другите причини се од социјална, социолошка, психолошка, културна, и економска природа, како и непознатите желби на патниците низ светот.

Туризмт секогаш ќе ги има квалификациите на експанзивниот и дисперзираниот развој низ целиот свет и дека неговиот епитет ќе остане како светски феномен. Тој го добива предзнакот SUSTAINABLE затоа што овозможува да биде и корисник и заштитник на просторот во исто време. Сите елементи на туристичката понуда, без оглед дали се од туристички производи или услуги претставуваат заеднички својства. Поради овие причини, се проценуваат вредностите на туристичките пазари како погодности на карактеристични форми и содржини.

2. Општи содржини во планирањето на туризмот

Општи содржини во планирањето на туризмот го опфаќаат туристичкото вреднување, односно туристичката аксеологија. Вреднувањето е поврзано со определениот

простор во конкретниов случај со Водопадите на Мируше. Во основа се вреднува туристичко-географската положба. Главно се вреднуваат природните фактори како што се: релјефот и неговата структура од макро и микро аспект, воздухот како климатолошка категорија, во која се вбројуваат факторите и елементите, хидрографијата што се однесува на подземните и површинските води, биодиверзитетот, прекрасните пејзажи и заштитените просторни целини како уникатно природно наследство.

Вредностите создадени од човекот или општеството, како и културно-историските споменици, етнографијата, манифестациите и приредбите се интерес во процесот на утврдување на употребливоста во процесот на валоризација на туристичките вредности. Природните вредности и социо-културните создадени вредности се елементи на туристичката понуда, туристичката приемчивост на Водопадите на Мируше како определен простор. За планирање на туризмот се земаат во предвид овие фактори, а ними им се утврдува вредноста.

Задачите на еден регионален просторен план се фокусираат на утврдувањето на вредноста на секој фактор на атрактивност во просторот посебно, така што тие треба да бидат во согласност со другите вредности на околувањето изразени во квалитативна и квантитативна форма. Методите на планирање може да бидат различни затоа што самиот туризам не поседува униформни карактеристики. Се разбира дека тука може да се користат емпириските, математичките, кооперативните методи и методите на коефициентот на капиталот. Секој феномен и фактор е составен дел на просторот кој се проучува и претставува декоративна животна средина која е атрактивна за туризмот.

Степенот на атрактивност не претставува вредност туку проценка на туристичката понуда која ги исполнува условите за туризам, односно за задоволување на човековите потреби за време на престојот. За планирање на туризмот важна е класификацијата на факторите и на вредностите на просторот според адекватноста на туристичкото барање за странските и домашните туристи. Тие се сегментирани според нивната возрастна, социјална, економска и национална структура. Според потребите за рекреација се определува значењето кое го имаат претежно природните фактори (во конкретниов случај реката и водопадите планините заезерените делови вегетацијата и сл.).

За културните потреби преовладуваат антропогените компоненти на овој простор. Тие се ставаат во контекст на создаденото богатство на Водопадите на Мируше.

Сите изградени објекти на туристичката инфраструктура се елементи на специфичните планови во рамките на системот на туристичкото планирање и на просторното планирање кое во законска форма се применува во Косово.

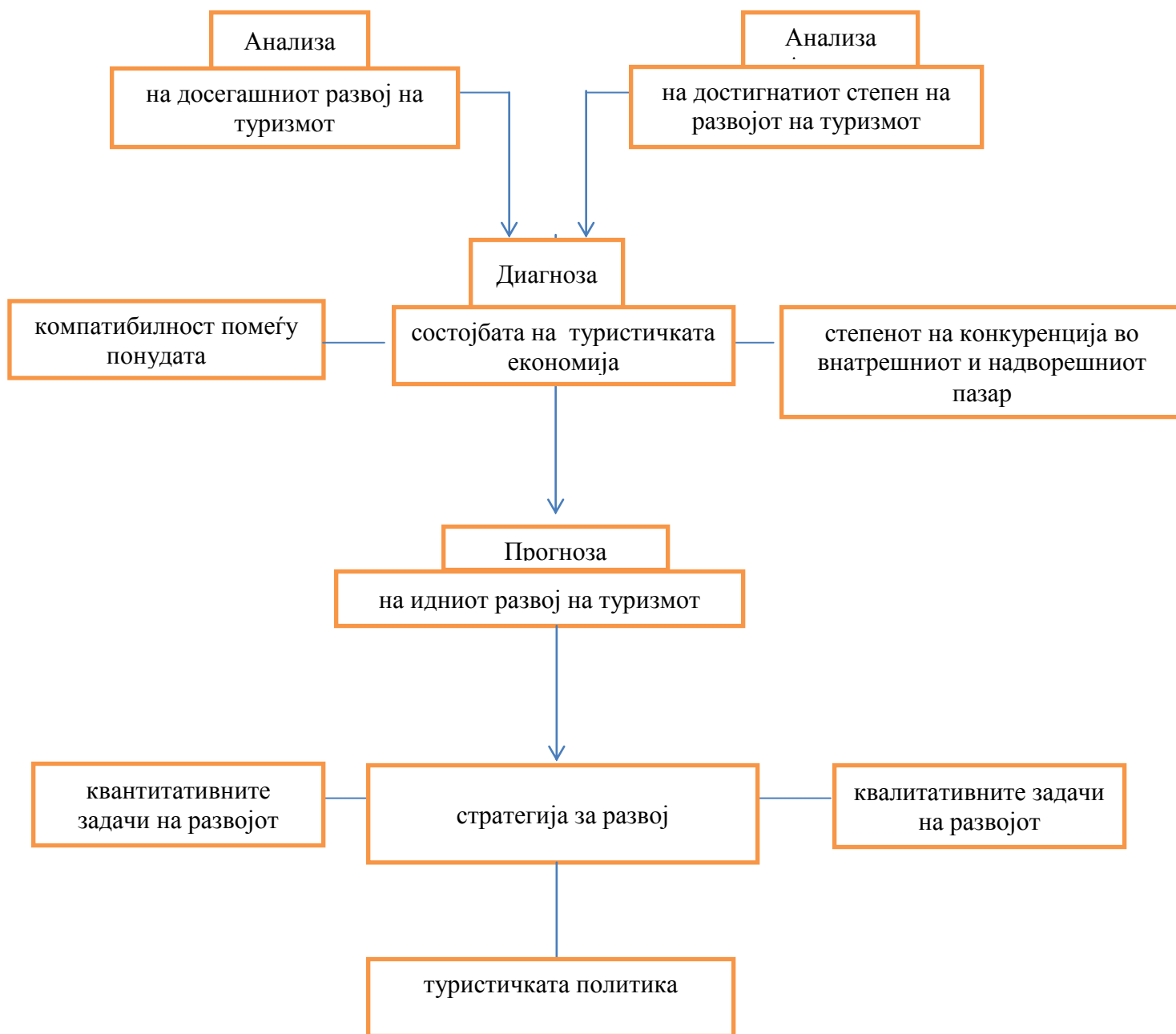
За утврдување на општите компоненти во планирањето на туризмот на овој простор се определивме да го користиме природните, социјалните, историјските, комуникативните и рецептивните показатели.

Туристичките места кои гравитираат кон Водопадите на Мируше поседуваат население кое може да даде забележителен придонес во развојот на туризмот. Затоа во текот на изработка на туристичките планови во фазата која му претходи на изготвување на планот, се прави регистрација на севкупниот туристички потенцијал на овој регион. Тој треба да влијае на оптималното оценување на вредноста на туристичката понуда, која може да одговори на обемот и на реалната структура на туристичките барања. Во процесот на проектирање на туристичките планови треба да се проучуваат и можностите за соработка на едно место или на една туристичка локација со другите места и туристички локаци со исти особини.

На ваков начин се проектираат туристичките планови за локалитетите и туристички објекти врз основа на политиката за развој на туризмот на едно место или определен туристички простор каков што е просторот на Водопадите на Мируше.

За потребите на туристичката валоризација на просторот на Водопадите на Мируше го користиме моделот на М.Вукичевиќ. Овој модел има општа применливост но ние го искористивме во нашево истражување. Неговиот шематаки приказ е даден во следнава графичка претстава.

Графикон 1. План за развој на туризмот (според М. Вукичевичќ)

Графичкиот приказ во графикон 1 ни овозможува да ги апсолвираме постапките кои имаат карактер на општи компоненти на планирањето во туризмот. Овде се сугерира дека до дијагностицирањето на проблемите неопходно е да се појде од двете паралелни анализи тоа

се анализите на досегашниот развој на туризмот на просторот на Водопадите на Мируше и досегашниот степен на развој на туризмот. Дијагнозата се преточува во состојба на туристичката економија. Таа ги опфаќа компатибилноста помеѓу понудата од една страна и степенот на конкурентноста на внатрешниот и надворешниот туристички пазар од друга страна. Врз основа на тоа се определува прогнозата на идниот развој на туризмот. Врз вака утврдената прогноза се определува стратегијата за развој која опфаќа квалитативна и квантитативнат корпус на задачи. Од неа произлегуваат туристичките политики кои треба да ги реализира менаџментот на оваа туристичка дестинација.

3. Концепт на истражување на туристичкиот пазар

Туристичката побарувачка и туристичката понуда претставуваат две основни економски категории на туристичкиот пазар, кои создават две посебни просторни полиња меѓу себе. Тие се поврзани со еден тесен систем на компоненти. Во просторот на туристичкиот пазар, овие две компоненти се сретнуваат на функционален начин создавајќи ја основната физиономија на пазарот и на неговите карактеристики. Познавањето на двата фактори е предуслов за создавање на идејата на извештаите и нивното влијание во формирањето на субјектите на движење и на туристичката потрошувачка. Во односите на туристичките побарувања и на туристичката понуда пред се се барат нивните карактеристики и можни комбинации кои произлегуваат од извештаите и од природата на туристите како специфични потрошувачи на производството и туристичките услуги. Врз основа на обемот и структурата на побарувачката и туристичката понуда се утврдуват потенцијалните можности на еден туристички пазар, (локален, регионален, меѓу-регионален и меѓународен). Во случај на идентификација на туристичката побарувачка треба да се постапи на истиот начин и со идентификација на типот на туристичката понуда, со цел да се усогласат. Во некои односи меѓу овие два фактори се создаваат различни можни комбинации, на пример неразвиена понуда - голема побарувачка, дисперзирана понуда – концентрирана побарувачка или дисперзирана побарувачка - богата понуда. На примерот на Водопадите на Мируше се работи за релативно неразвиена но концентрирана понуда, слаба и дисперзирана побарувачка. Затоа туристичкиот пазар претставува една сложена економска

и просторна категорија, со големи временски и просторни промени. Елементите на туристичкиот пазар од различни природи се: просторни, економски, психолошки, социјални, социолошки, културни, итн. Овие треба да станат предмет на проучување еден по еден, но, исто така и заедно.

Во овој поглед, маркетингот (организација на комерцијални активности за проучување на стоките и услугите од производителот до потрошувачот и корисникот, со покачувањето на животниот стандард во едно општество.

Но маркетингот често пати се определува како процес на продажба и рекламирање, а тоа доволно не го дефинира овој феномен. Маркетингот има пошироко значење, каде што рекламирањето и продажбата се едни од неговите фактори. Тој е насочен кон целта, стратегијата, ориентацијата кои му претходат и на процесот на продажба и на рекламирањето. Улогата на маркетингот е да ги процени со соодветни пазари производите и услугите. Дури и во туризмот, маркетингот претставува еден неизбежен аспект во процесот на научното истражување. Познавањето на концептот на маркетингот со сегментите како што се: планирање на производството, развојот, цените, насоките, дистрибуцијата, промоцијата, продавачите, купувачите, јавните комуникации, претставуваат основа за прибирање на потребните податоци, со цел да се создаде правилен стратешки план.

Во туризмот, маркетингот има две основни цели: општи цели, како основа за долгорочни одлуки, и посебни цели, како упатства за користење на секој инструмент на маркетингот. Маркетингот за прв пат е создаден како економска категорија. Како пример ќе ја земеме функцијата на претпријатието, но неговиот концепт треба да се сфати како филозофија во која е содржана бизнис политиката на едно претпријатие, организирањето на производството, дистрибуцијата, комуникацијата и сите фактори кои стојат помеѓу туристичката понуда и побарувачка.

За реализација на овие приоритетни задачи, во маркетингот се развила втора фаза која се нарекува маркетинг менаџмент кој пак се занимава со анализа, планирање, извршување и контрола на задачите кои произлегуваат од комплексноста на туристичкиот пазар. Како фактори на анализата на менаџментот од особена важност се: времето на побарувачката и туристичкото движење, понудата (сезоната, обемот, структурата, слободно време, работно време, социо-економската структура на населението на еден туристички регион, туристичките услуги, политика на цените поврзана со транспортот, поставување на рекреација, областите на конкурентноста, дистрибутивните канали на туристичкиот

производ (туристичките агенции, тур-оператори, итн). Во процесот на истражување на маркетингот и маркетинг - менаџментот треба да се земе во предвид комплексниот опфат на туризмот за кој треба да постојат различните профили на истражувачи. Променливите кои ја сочинуваат областа на туристичките системи се од различни природи како природни, културни, социјални, социолошки, психолошки, антрополошки, итн. Често пати тие си противречат а тоа е нешто што бара организација на експертска група од различни профили. Овие компоненти се рефлектираат во составот на профилот на туристичкиот пазар. Во сите фази на процесот на истражување на туристичкиот пазар, односно на маркетингот и менаџментот се појавуваат цели објекти на системот на туристичкиот пазар каде во првата фаза треба да се делат и да се систематизираат, а потоа во другите фази да се анализираат и да се обработат. Менаџментот или управувањето има за должност да го утврдува планирањето, организирањето, кординацијата, контролата на функцијата што има врска со луѓето, патниците за рекреативни и забавни цели, за запознавање на различни земји во светот. Комплексноста на туризмот во поголемиот дел се фокусира на активностите кои произлегуваат од продажбата на туристичките производи или поточно кажано од продажбата на туристичките услуги кои вклучуваат спектар на апстрактни, природни, општествени производи создадени од луѓето, како и оние кои ги создала природата (сонцето, воздухот, водата, климата, вегетација и дивите животни и др.) Со оглед на конкурентноста на туристичкиот пазар во светот, поради постојаниот раст на туристичките патувања, треба да се проучуваат постојаните услови на туристичката понуда, имајќи ја во предвид предвидената побарувачка на светскиот туристички пазар кои може да претставуваат и изненадувачки фактор за туристичката понуда. Во врска со овој проблем се бара високо ниво на менаџерскиот тим на страната на туристичката понуда.

Во туризмот квалитетните одлуки претставуваат база на успехот на секоја организација за туристичката понуда и тие зависат од организациското, структурното и професионалното ниво. Комплексноста на туризмот често пати се фокусира и на несигурноста на повеќето цели, само поради несовпаѓање што постои во ограничениот терен на туристичката понуда во однос на зголемената побарувачка во светот. За да се извлечат вистински заклучоци во од овој проблем треба да се фокусираме на основните принципи на примена на технологијата и науката, што треба да ги имаат во предвид вработените и обучените организациски структури и кои поседуваат искуство и пракса во областа на познавањето на туризмот.

Се разбира, степенот на знаење од функцијата на лидерството се раководи од степенот на знаење на менаџментот, каде што стои успешноста и ефикасноста на работата на претпријатието како средство за познати методи во оперативните, интердисциплинарните, истражувања, научните сознанија од економијата, општествените науки, социологијата, психологијата, антропологијата математиката и статистиката.

Туристичката валоризација има широка општествена смисла од културните вредности до рекреативните и здравствените вредности. Благодарение на туризмот непродуктивните вредности (природата, пештерите, пејзажите, спомениците, фолклорот, итн), се економски атрибути во туризмот и со тоа стануваат фактори на економската валоризација.

4.Туристичките физички текови и проблеми на туристичкиот пазар

Пазарот го подразбира контактот помеѓу продавачите и купувачите, како една форма на техничка поврзаност, која во одреден простор и време понудува или бара видови на одредени стоки и услуги со пари и ова претставува економски простор каде што се креираат условите на побарувачката и на понудата, значи ова е едно место каде се формираат цените.

Во врска со туристичкиот пазар како специфичен пазар постојат различни дефиниции. Сите дефиниции се базираат на врската помеѓу понудата и побарувачката, но во нив не доминира производот и услугата како специфична страна на туристичкиот пазар туку се фокусира на фактот на специфичноста на побарувачката и понудата пред се, поради тоа што туристичките производи и услуги се сретнуваат на местото на нивното создавање.

Ова се разликува од класичното производство и понудата или прометот кои се сретнуваат на пазарот, надвор од местото на производството, кои им се понудуваат на купувачите. Купувачите во туризмот и покрај ова доаѓаат во местото на производството и на туристичките услуги. Туристичкиот пазар ја одредува висината на туристичките рекреативни, културни, забавни потреби, кои не се економски елементи и фактори.

Туристичкиот пазар му припаѓа на терцијалниот сектор, затоа што и самиот туризам припаѓа на овој сегмент од човековата активност.

На туристичкиот пазар, предметот на туристичката побарувачка се производите и услугите кои се од интерес и плод на туристичките потреби. Тие ја одредуваат физиономијата на туристичкиот пазар, врз основа на степенот на атрактивноста на природните антропогени фактори. Станува збор атрактивна и рецептивна сфера на туристичката активност. Водопадите на Мируше се атракција сама за себе, а рецептивата ги опфаќа и туристички капацитети.

За да се процени влијанието на туристичкиот пазар секогаш мора да се има во предвид основата на понудата, фокусираноста на степенот на атрактивните елементи, било природни или креирани од човекот, со која може да се објаснуваат мотивите на туристичката побарувачка, што за основа ја имаат рекреацијата и забавата. Механизмот на туристичкиот пазар ги опфаќа сите добра кои можат да се претворат во стока. Затоа пазарот ја препознава само категоријата на стоката која продуцира заработувачака. Треба да се констатира дека е неопходно да се осмисли туристичкиот пазар на Водопадите на Мируше во контекст на туристичкиот пазар на Косово. Неговото определување треба да се реализира врз основа на различни критериуми пазарите кои имаат универзален научен пристап. Тие се делат во неколку групи и тоа: локален, регионален, меѓународен пазар, општ и специјализиран пазар, во слободен и оркестриран пазар и на крајот организиран и неорганизиран пазар. Пазарот на овој простор во оваа смисла е определен сходно на овие критериуми и во таа смисла не е унилатерален.

ГЛАВА III

Туристичко-географска положба на Косово

1. Територијални карактеристики

Косово се наоѓа помеѓу $41^{\circ} 50' 58''$ и $43^{\circ} 15' 42''$ северната географска широчина, односно $20^{\circ} 01' 30''$ и $21^{\circ} 48' 02''$ источната географска должина. Тоа значи дека се работи за простор во умерениот појас и простор кој е во близина на дисперзивните зони на Европа, односно Европската унија. Со површина од 10887 km^2 . Таа има централна положба на Балканскиот Полуостров. Паради природните и социјалните особености кои ги имала на територијата на поранешна Југославија Косово секогаш имало важна позиција. Таа се манифестирала на различни начини според историските настани. Предностите на географската положба на Косово се проценуваат дека имало функција на крстосница на патиштата преку кои се поврзувал различните делови на поранешна Југославија и на Балканскиот Полуостров.

2. Просторна положба на Косово

Територијата на Косово и припаѓа на Јужна Европа. Таа се наоѓа во југоисточниот дел од овој простор. Во нејзината непосредна близина се протегаат средозноморските акваториуми. Близината на Медитеранот има релативно големо значење за туристичкиот развој. Имено, кон овој дел од Јужна Европа водат значајни патни правци и правци на туристички движења. Таков е примерот источниот медитерански правец, правецот кој води преку Суецкиот Канал и правецот од Источна Европа и Азија кон Медитеранот. Еден крак од овој правец води кон Јадранското Море. Близината на Средоземноморските водени површини има туристичко значење и од гледна точка на можностите за комбинирање на приморскиот туризам со туристичката понуда на Косово и во тој контекст Водопадите на Мируше имаат посебно место. Во оваа смисла посебно место заземаат најблиските мориња

како Јадранското и Јонското Море. Бројната албанска популација која гравитира кон албанскиот брег просторот водопадите може да ги искористи за времен престој.

Албанија е гранична држава со Косово. Оддалеченоста на нејзиниот брег изнесува околу 100 км. Преку Ортранската Врата ова море е поврзано со Јонското Море, што зборува за извонредна поволност.

Според тоа, иако Косово не излегува на море, односно претставува континентална површина, што може да се смета за инфериорност на нејзината туристичко - географска положба, сепак поволноста на јужноевропската положба произлегува од нагласената близина на средоземноморскиот туристички и пловен простор, кој спаѓа во групата на најфреквентните поморски комуникации во светот.

Косово се наоѓа на Балканскиот Полуостров со што неговата географска положба се определува како балканска. Сложеноста на овој простор се темели како врз природните карактеристики, така и врз антропогените творби и цивилизациските влијанија. На Балканскиот Полуостров се вкрстуваат бројни патишта од континентално и интерконтинентално значење. Поради тоа, на овој простор се одвивале освојувачки воени походи, од кои не биле поштедени земјите кои се лоцирани на овој полуостров. Тие оставиле длабоки историски траги низ многу долг временски период. На овие територии се јавувале големи движења на народите и се создавале цивилизации и култури, благодарение на влијанијата на разни етнички колективитети. Бројните стопански токови од Северна, Западна и Средна Европа, кон Блискиот Исток, односно Азија и Африка, се одвиваат преку Балканскиот Полуостров. Со прокопувањето на Суецкиот Канал, балканската положба на земјите од овој полуостров добива уште повеќе во своето значење, бидејќи циркулацијата на стоки и патници на овој простор посебно се интензивира.

Тоа што Косово се наоѓа на Балканскиот Полуостров, му дава големи предности, како крстосница на бројни патни насоки. Низ него се протегаат патишта кои го поврзуваат освен со приморските целини и со континенталните пространства. На север овие патишта водат кон долината на реката Јужна Морава. По долината на реката Велика Морава се доаѓа до долинскиот простор на реките Дунав и Сава. На тој начин Косово е отворено кон земјите на Средна, Западна, Северна и Источна Европа. Важни комуникациските односи има со Црна Гора со која се граничи така што се создава традиционална поврзаност. Историски корени се јавуваат во оваа смисла. Низ неа, во подолг временски период циркулирале стоки и патници. Тука се движеле бројни народи, оставајќи траги во културата на овој простор.

Бројните археолошки локалитети тоа и го потврдуваат. Овие вредности, заедно со старата архитектура и другото културно наследство, како и импресивните природни вредности, извонредно се вклопуваат во туристичката понуда на Косово (Н.Мариноски, 2012)

По долината на реката Лепенец, во која се наоѓа Качаничката клисура, Косово е поврзано со Македонија. Руговската клисура, во долината на реката Пеќка Бистрица и превалецот Чакар, овозможуваат овој патен правец да се надоврзи на правецот кој низ долината на реката Морача води до Црногорското приморје. Овој правец се надоврзува на правецот во долината на реката Ибар, кој води кон Средна Европа.

Врз основа на ваквата поврзаност може да се констатира дека станува збор за извонредна комуникативност. Таа претставува извонредна основа Водопадите на Мируше да бидат достапни до широка туристичка клиентела и надвор од територијата на Косово.

3. Положба спрема главните туристички правци

Според некои автори „Во Светот од година во година расте бројот на туристите, а со тоа и правците на нивните движења. Се повеќе се испреплетуваат движењата кои имаат локално, регионално, национално, интернационално, односно континентално и интерконтинентално значење. Ваквата испреплетеност е плод на се поголемото активирање на потенцијалните туристички вредности, од една страна, како и поголемиот подем на квалитетот на живеење, од друга страна“ (Н.Мариноски, 2012).

Главните правци на туристичките движења во светот се одвиваат, во најголема мерка, во рамките на европскиот и северноамериканскиот континент.

Во меѓународниот туристички промет Европа учествува со 66,6 проценти, а Америка со 18,4 проценти. Тоа значи дека за туристичкиот развој во Република Македонија од посебен интерес е нејзиниот просторен однос кон правците на туристичките движења во Европа. Ова произлегува и од фактот што интерконтиненталните туристички движења најчесто завршуваат во западните делови на средоземноморските и алпските региони и земји.

Туристичките движења во Европа, во најголема мерка можат да се следат низ движењата на туристите од Западна, Средна и Северна Европа, кон Средоземноморјето и

Алпите (Н.Мариноски, 2012). Според бројноста на посетителите и нивната структура, во Европа се диференцирани следните три главни правци на туристички движења: западномедитерански, централномедитерански и источномедитерански.

Западномедитеранскиот правец ги поврзува дисперзивните подрачја на земјите на Западна, Северна и Средна Европа, со бреговите на француското приморје, шпанското приморје и западномедитеранските острови.

Туристите вклучени во западниот правец на туристичките движења се најбројни, а и потрошувачката која ја остваруваат е најобемна. Кон овие туристички региони гравитира и најголем дел од Северноамериканската туристичка клиентела. Тоа е една од главните причини Франција и Шпанија да бидат водечки туристички велесили во Европа.

Овој туристички правец, меѓутоа, е доста оддалечен од Косово. Тоа значи дека неговата туристичко - географска положба, спрема западниот правец на туристичките движења е неповолна.

Централниот правец на туристичките движења ги поврзува емитивните подрачја и земји на Северна, Западна и Средна Европа, преку Алпите, со приморјето на Апенинскиот Полуостров. Овој правец преку Алпите го тангира брегот на Тиренското и Јадранското Море. Тоа е доста близу до Косово. Со подобрена комуникативност би можело да се очекува дел од туристичката клиентела, насочена во овој правец, да ги посети и туристичките региони на Мируше. Со оглед на тоа што и по овој правец се движат голем број туристи, Италија спаѓа во групата на најразвиените туристички земји во светот. Неа ја посетува и значителен број американски туристи, кои, иако во помал обем во однос на Шпанија и Франција, имаат свој придонес во значењето на туристичкиот развој.

Близината на Косово до Јадранското Море и Италија укажува на нејзината релативно поволна туристичко - географска положба, во однос на централниот правец на туристичките движења, одошто кон западниот правец, иако глобално таа не се наоѓа на овој правец и не може да го носи атрибутот на изразита поволност.

Источномедитеранскиот правец ги поврзува земјите на Северна, Западна, Централна и, во последно време, Источна Европа, со Јадранското, Егејското и Црното Море. Како што се гледа, овој правец опфаќа поголем број емитивни туристички простори и е од големо значење за развојот на туризмот на балканските земји. Развојот на комуникативните фактори, активирањето на атрактивно - мотивскиот потенцијал и изградбата на рецептивните капацитети на овој простор, во голема мерка ќе го нагласи значењето на овој

правец на туристички движења. Се смета дека на овој правец секоја година се вклучуваат околу 10 милиони туристи, а се очекува тој број да биде значително поголем, во наредниот период. Ова произлегува и од очекувањата, кон овој правец, во иднина да се насочи и туристичката клиентела од источноевропските земји и Русија.

За да се искористи оваа поволност на туристичко - географската положба на Косово кон источниот правец на туристички движења во Европа, потребно е, пред се, да се унапреди поврзаноста со Јадранското Море. На тој начин, многу негови туристички места со стационарен карактер ќе добијат и карактер на транзитни туристички места (Н.Мариноски, 2012).

Туристичката положба на Косово, со фактот што се наоѓа на источниот правец на туристички движења во Европа, е од посебно значење и поради тоа што овој медитерански правец на туристичките движења има и меѓуконтинентален карактер. Значи, иако голем дел од сообраќајот на овој потег нема туристички карактер, присуството на патничката популација укажува дека определен дел од неа ќе се задржи и во Косово, односно во просторот на Водопадите на Мируше. Таа популација ќе ги искористи туристичките вредности кои ги поседува. Поволната туристичко - географска положба кон овој правец овозможува остварување на одредени резултати од развојот на транзитниот туризам. Вакви можности, за разлика од источномедитеранскиот правец, не обезбедуваат ниту централниот, ниту западниот медитерански правец, или пак, ако постојат, нагласени се во мошне скромни рамки.

Општ заклучок е дека источномедитеранскиот правец на туристичките движења, со оглед на можностите и потенцијалите што ги поседува, претставува правец кој нуди извонредни перспективи и, во таа смисла, значајна поволност за изразит развој на туризмот во Косово и во тој контекст и просторот на .

4. Функционална карактеристика на туристичко-географската положба на Косово

Просторот на Косово се карактеризира со нагласени функционални белези на туристичко - географската положба. Како најзначајна функционална карактеристика на туристичко - географската положба треба да се истакне транзитивноста. Оваа особеност

произлегуваат оттука што Косово не е изолирана територијална целина, туку напротив, се карактеризира со сложеност, како во поглед на нејзината проодност и комуникативност, така и во поглед на окружувањето, разновидноста и бројноста на туристичките вредности кои ги поседува (Н.Мариноски, 2012).

Транзитивноста која Косово ја поседува произлегува пред се од неговата положба на Балканскиот Полуостров. Тоа значи дека низ овој простор минуваат значајни патни правци. Меѓу најзначајните транзитни правци се диференцираат правците кон Јадранското Море преку Албанија и континенталниот правец кон Средна и Западна Европа. Транзитниот правец на север е есенцијален за поврзувањето на Северна, Западна и Средна Европа со Југозападна Азија и Африка, а преку Суецкиот Канал и со Јужна и Југоисточна Азија и понатаму со Австралија и Океанија. Во овој правец се одвива копнениот и комбинираниот превоз (копно - вода). Од не помало значење е и воздушниот сообраќај, кој во комбинација со другите видови сообраќај, целосно го опфаќа Балканскиот Полуостров и неговиот околн простор.

Транзитниот правец на север овозможува поврзување на источноевропските земји и земјите на азискиот континент, а преку оваа територија со јадранското приморје и понатаму, преку Италија со цела Југозападна Европа. Значењето на овој транзитен правец во голема мера ќе зависи од степенот на развој на просторните целини, што се наоѓаат на него. Значењето е и во тоа што правецот се надоврзува на транзитниот правец кон север, токму на просторот кој ја тангира оваа територија. Недоволната инфраструктурна изграденост, како и недоволната комуникативна уреденост воопшто, претставуваат ограничувачки фактор во развојот на транзитниот туризам на овој правец. Разрешувањето на овој проблем ќе овозможи поголема циркулација на стоки и патници, што ќе се одрази и врз туризмот во косовскиот простор. Така водопадите на Мируше ќе добијат на своето транзитно значење.

Транзитивноста на положбата на Косово се одразува и во поглед на домашниот туристички промет. Движењата на туристите од местото на постојано живеење, до туристичкото место, може да се означи како регионално и локално.

Регионалните туристички движења се одвиваат од градските центри кон планинските, езерските и бањските туристички простори и во тој поглед и кон Водопадите на Мируше. Главни дисперзивни центри во Косово е Приштина , град со најголем број на жители, урбанизам и културен и економски развој. Тоа значи дека туристи кои би го посетиле просторот на Мируше можат да се очекуваат од овој градски центар.

Локалните туристички движења се одвиваат во непосредна близина на емитивните простори. Вакви примери се бројни. Скоро дека нема населено место со поголем број жители, кое нема свое излетиште. На патот до излетничките локалитети често се среќаваат интересни атрактивно - мотивски форми, кои сами по себе претставуваат излетишта. Така Мируше станува поволна локација за локална посета. Бројноста на етничките и културните колективитети во нејзиното непосредно соседство го зголемува интересот за посета на бидејќи и во Косово се присутни повеќе етнички, културни и социјални вредности (М. Gashi, 1963). Најголем број од овие вредности им се блиски на соседните земји, што е уште една потврда за поволната контактност на Косово, во туристичка смисла (Н. Мариноски, 2012). Ретки се просторните целини во светот кои не се карактеризираат со поливалентност, како функционален белег на нивната положба.

Затоа треба да се карактеризира дека се работи за простор со изразита поливалентност на туристичко - географската положба.

Близината на приморските простори на Јадранското Море во соседните земји, даваат можност за комбинација на туристичките активности. Континенталните вредности се комбинираат со приморски туристички активности во Албанија и Црна Гора. Овие приморја овозможуваат, на релативно мал простор, за краток временски интервал, да се задоволат различните потреби на туристите.

Меѓутоа, поливалентноста на туристичко - географската положба на Косово е изразена пред се, преку вредностите кои се елементи на просторот на Мируше. Испреплетеноста на природните и антропогените форми и нивната меѓусебна условеност и зависност овозможува изразита содржајност при престојот на туристите. Природните вредности се со нагласени рекреативни, куриозитетни и естетски карактеристики. Ова богатство е надополнето со знаменитото и естетското на антропогените елементи, кои често пати доминираат на овој простор (Н. Мариноски, 2012).

Поливалентноста на туристичката положба на Косово е изразена преку бројни котлини, клисури и кањони, високи планини, пештери, бројни езера, реки и бањи, различни климатски влијанија и климатски типови, интересни пејсажи и богато културно - историско наследство, етнографски и манифестациони вредности. (Н. Мариноски, 2012).

Ваквата бројност на вредности во оваа географска средина јасно ја илустрира можноста за насочување на различни видови туристички активности кон просторот на Косово. Водопадите на Мируше во оваа смисла имаат изразита погодност.

5. Сообраќајна поврзаност

Современиот туризам бара широки патишта какви што се европските магистралаи. Покрај другото или поради вкупниот економски развој на Косово, но поради подобрување на комуникативноста во туризмот пристапено е кон изградба на автопати. Тоа се главните оски на поврзување. Тие овозможуваат да биде респектибилен конкурент на европскиот туристички пазар.

Заедно со изградбата на патиштата изградени се и бази на други објекти како што се: сервиси, бензински пумпи, сообраќајниинформативни објекти како придружна инфраструктура. Без нив не може да се одвива современиот туризам. Вака се зајакнала и базата на сообраќајот. Исто така, изградбата на поштите особено со туристичките локации ги зголемија можностите на телефонски и интернет линиите со помош на автоматските центри. Така се овозможува контактибилност со целиот свет.

Како што се гледа периодот на '95 години беше продолжување на проширувањето на туристичкото движење како на внатрешен, така и надворешен план. Овие процеси започнале започнат во раните 60-ти години.

Туристичките текови биле следени од страна на големото производство на возилата, кои во најголем степен им служел на развојот на индивидуалниот туризам односно на транзитниот туризам. Исто така, тој овозможува да се развие викенд и екскурзивниот туризмот. Овие социо-економски и социо-психолошки претпоставки покажаа дека во за споменатиот период дошло до зголемување на мобилноста на населението во земјата. Тоа води кон унапредување на животниот стандард.

Тие во дадените услови овозможуваат определени социо-економски категории на населението на Косово да го усвојат новиот стил на живеење ,а туристичките патувања во земјата и во странство да се интензивираат. Се разбира дека во нивни прилог одеше и соодветната политичка ситуација во светот.

Коефициентот на корелација помеѓу туризмот и патниот сообраќајот е релативно висок , што покажува дека постои висок степен на поврзаност. Тоа посебно се изразува во поглед на доаѓањето на странските туристи со моторни возила во Косово. Се разбира дека

пристигнувањето на странските туристи има големо влијание во развојот на стационарниот и транзитниот туризам на овој простор како и на просторот на Водопадите на Мируше.

Автомобилите предизвикале големо влијание врз развојот на индивидуалното и семејното движење. Тоа им овозможило да ги откријат новите потенцијални и афирмирани туристички места и региони каков што е впрочем и регионот на Водопадите на Мируше. Ова оди во контекст на откривање на нови региони , бањи, транзитни правци, атракции и возбудувања.

Во изминатата деценија автомобилите го покренале нивото на масивното туристичко движење, не само во Косово, туку и во Светот. Во исто време сообраќајот е показател на специфичниот стил на животот. Во него доаѓа до израз желбата за индивидуализам субјектите што се движат со цел за рекреација и забава. Поради ова причина во Косово е изградена релативна голем инфраструктура во функција на развој на сообраќајот. Изградени се асфалтирани патишта помеѓу градовите, општински центри. Овој вид на сообраќај ни создал можности за отворање на нови туристички региони каков што е регионот на Водопадите на Мируше.

Сообраќајната поврзаност на Косово и Македонија се одвија преку пат резервиран за моторни возија во долината на Лепенец и преку Качаник. Овој правец има природен континуитет. Тој на север се надоврзува на патот од Скопје до Солун. Оттука поминува и главната магистралата Е-75 и пругата Белград-Скопје. Преку Качаник и Косово, Македонија има тесна врска со јужниот јадрански брег. Со Македонија, Косово се поврзува и преку првои на Шара, но патот Призрен, Доганај и Глобочица кој ги поврзува Косово со Пологот и Скопје е еден од најзначајните патишта. Косово има и пат кон со Дубровник. Со Атина тоа е поврзано преку Македонија и преминот Богородица.

Мапа бр 1 Положба на Косово во Европа

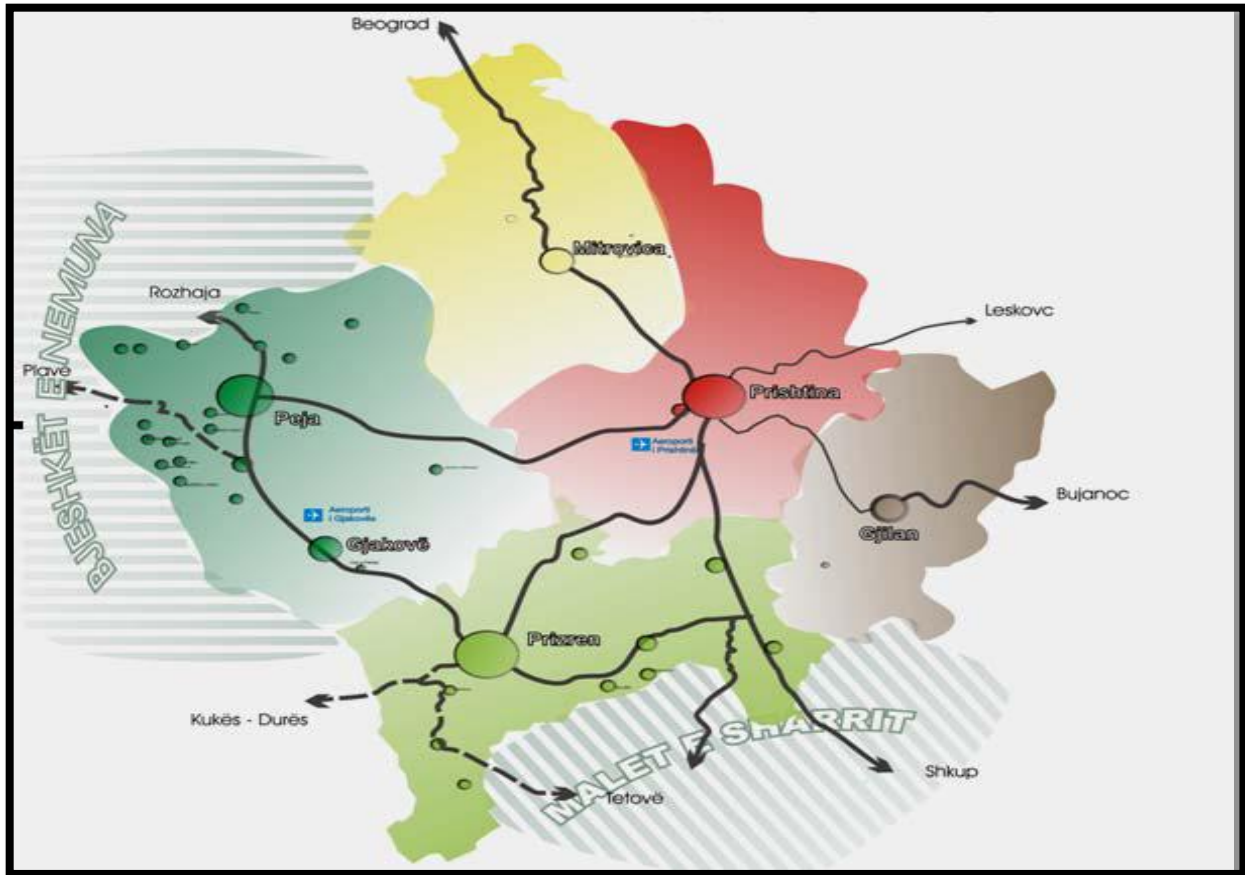

Комуникативноста на Косово претставува важна категорија на туристичките текови. Таа зависи од повеќе фактори. Природните услови кои можат да се употребуваат како туристичка вредност во некои области, се зависини од ефикасноста на врските. Територијата на Косово го претставува еден од најважните крстопатни центри на Балканскиот Полуостров. За да може пластично да се претстави оддалеченоста на различни сообраќајни дестинации се определивме да ги дадеме растојанијата. Ова има и практична применливост затоа што туристите можат да го определат времето на совладување на патот и пристапот. Положбата на туристичките текови како комуникативно-туристичка должина до туристичките атрактивни места на Косово ги има следниве параметри со кои се определува растојанието:

- Од албанската ривиера Јадранското Море 283 км, релација Приштина – Шенѓин;
- до Белград 365 км релација Приштина-Белград;
- до Ниш 138 км релација Ниш - Приштина;
- до Скопје 84 км релација Приштина - Скопје и
- до Будва 350 км релација Приштина – Будва

Положбата и сообраќајната поврзаност е дадена на следната слика:

Мапа бр 2: Мапа на туристички региони на Косово

Извор: Министерство за туризам Приштина

Временскиот период потребен да се дојде на Косово е практична алатка која се користи во совладувањето на просторот. Овие параметри се дадени во следната табела:

Табела бр. 1 Временски период потребен за постигнување до туристичките места во Косово за единица на часови

	Авион	Воз	Авто-бус	Авион	Воз	Авто-бус	Авион	Воз	Авто-бус	Авион	Воз	Авто-бус
Белград	1	7	6	-	8	7	-	10	7	-	9	8
Загреб	2	13	11	-	14	12	-	16	12	-	15	13
Нови Сад	2	9	7	-	10	8	-	11	8	-	15	10
Ниш	-	4	3	-	5	4	-	7	4	-	6	6
Копенхаген	4	22	29	-			-			-		
Лондон	4	21	29	-			-			-		
Минхен	3	20	26	-			-			-		
Прага	3	20	28	-			-			-		
Рим	3	31	25	-			-			-		

Извор: Муса Гаши, 1989

ГЛАВА IV

Туристички потенцијали и основни туристички производи на Косово

Туристичките вредности на Косово се претставени со релативно голем број на ресурси, кои се хетерогени и сложени по потекло. Атрактивните ресурси на Косово се позначајни од ресурсите од овој карактер во многу земји од поранешна Југославија. Концентрацијата на бројните туристички атрактивности природно и антропогено потекло поседуваат содржајни функционални специфичности. Привлечностите се создадени во определени социо- историски услови во минатото и денес. Богатите туристички атрактивности со нивната соодветна позиција од линеарен и групен вид докажуваат дека територијата на Косово претставува специфична ризница во поранешна Југославија.

На релативно по територија мал простор разместени се вредности со висока концентрација. Тие се создадени од цивилизации кои постоеле на овој простор така што се работи за висока концентрација на културно и историско наследство што подразбира датираност од античкиот период и појави на населби и етнографски-етнолошките ресурси со богати нивни спецификации тие го одликуваат. Сите тие го сочинуваат посебното и историчкото минато на ова територија (М. Гаши, 1977). Основна поделба на атрактивностите според начинот на постанок е на природни и антропогени. При оваа поделба треба да се има во предвид дека не постои потполна одреденост во оваа смисла. Имено факторите кои имаат ваков карактер не се имуни од различни влијанија во постанокот. Но, сепак поделбата се врши врз основа на тоа кои генетско еволутивни карактеристики преовладуваат (Н. Мариноски, 2015).

1. Природни атрактивности

Природните туристички ресурси се такви појави и процеси во природата кои поседуваат туристички атрактивни својства, а настанале под влијание на природните сили. Иако и човекот со својата активност може да делува врз модификацијата на определени

природни појави и процеси, сепак основата на нивната генеза лежи во дејствувањето на ендегените и егзогените фактори во природата. Овие сили условуваат такви форми чие меѓудејство и карактеристики ја изразува природната средина. Природната средина различно се одразува врз туристичката подвижност на населението. Посетеноста на одредена природна средина зависи во голема мерка од степенот на атрактивност и видовите атрактивни атрибути кои ги поседуваат одделни групи на природни туристички вредности. Најчесто природната средина претставува израз на повеќе групи на природни форми. Колку нивната застапеност е поголема, толку е и туристичката атрактивност поизразена. Посебна атрактивност на просторот му даваат природните елементи и групи на мотиви кои не се широко распространети, кои имаат посебни облици, односно претставуваат природни реткости (Н.Мариноски, 2015)

Познавањето на карактеристиките на природните туристички атрактивности и нивното групирање е од голема важност за нивното валоризирање и туристичко активирање во Косово и просторот на Водопадите на Мируше.

Природните атрактивности Н.Мариноски ги групира во една од следниве категории (Н.Мариноски, 2015):

- геолошки и геоморфолошки;
- климатски;
- хидрографски;
- биогеографски и
- пејзажни.

Разместеноста и густината на туристичките ресурси на територијата на Косово е индикатор на концентрацијата на атрактивности. Тој е определен со бројот на туристичките ресурси на определена територија.

Редоследот како линијски просторен елемент на туристичкото движење покажува поврзаност која е определена со атрактивностите. Тоа значи дека на Косово постојат услови атрактивностите да бидат основа за екскурзивен приод во посетата.

Густината на туристичките мотиви во овој простор е релативно голем. Тоа може да се потврди со издржан валоризациски приод. Ние со нашите истражувања дојдовме до податок дека на површина од 10.887 km² се присутни над 370 туристички ресурси и објекти кои можат да се оценат со висок степен на релативната атрактивност. Како оценката на

ваквата релативната се отвора можност во процесот на туристичка валоризацијата во основа овој богат фонд и негова линеарна и групна расместеност да се определи како класификација на фондот на заеднички и самостојни атрактивности.

1.1 Геоморфолошки туристички атрактивности

Геолошките и геоморфолошките вредности на Косово се мошне значајни за туристичките посетители. Имено надворешниот изглед и е плод на геолошките процеси. Геоморфолошките туристички атрактивности претставуваат такви туристички ресурси чие атрактивно дејство и карактер произлегува од релјефните особености на појавите и процесите во просторот. Релјефот го чинат облиците кои на Косово се создадени под влијание на внатрешните и надворешните сили. Облиците на земјината површина можат да бидат изразени низ вертикалната димензија како вдлабнатини и возвишенија. Релјефните форми изразени низ вдлабнатини и возвишенија поседуваат определени специфичности во планинскиот и котлинскиот простор. Соодветно на тоа стои и нивната туристичка вредност како атрактивен израз (Н. Мариноски, 2015).

Во морфолошки поглед територијата на Косово ја сочинуваат две котлини и високи планини.

1.1.1 Основната застапеност на планините во Косово

Планините на Косово кои се дел од категоријата на највисоките планини на Балканскиот Полуостров се мошне атрактивни. Во оваа група посебно место зазема планината Ѓеравица.

Во Бјешкет е Немуна со височина од 2656m. Таа спаѓа меѓу највисоките врвови во Косово и Србија. Морфолошките форми на Шар Планината заедно со планината Бјешкет е Немуна се мошне интересни. Планината Кобаоник многу други планини поседуваат бројни богатства. Тие се изразени како прекрасни пејзажи на планинските падини и можности за рекреација и екотуристички активности. Сепак, доминираат можностите терените да се искористат за развој на зимските спортови. Така се заокружува комплексот на вредностите кои се поволен бенефит на туризмот во целина. Основата на пејзажот на овие планини

доаѓа од пластиката на терените кои го карактеризираат. тоа се високите врвови, широките зарамнети делови, длабоките долини, стрмнините падини и глацијалните форми и моренски материјали (M Gashi, 1969).

Хипсометријата на провинциите на Косово им припаѓа на страните кои имаат просечна надморска височина од 810 метри, додека областа на Шар планината и на Бјешкет е Немуна и Копаоник и другите планини што е многу важно за развојот на вископланинскиот туризам и припаѓа на терените над 700м кој вклучува 5080km² или 46,5% од вкупната површина на Косово. Во овој контекст имаме многу примери за природните атрактивности во Косово, овозможуваат регионалниот парк на Мируше да биде предмет на содржајна туристичка понуда. Како чинители на развојот на Косово покрај Шара и Немуна значајни се и вредностите на Мокра. Тие ја сочинуваат комплементарноста на Водопадите на Мируше.

1.1.2 Основна хипсометрија на Водопадите на Мируше

Регионот на Водопадите на Мируше во оваа смисла се карактеристични по специфичната хипсометрија. Таа е дадена како специфичната хипсометрија на планинска област во Косово. Тоа значи дека овој простор коинцидира со планинските карактеристики кои се од комплексен карактер, а овде овозможуваат да се искористат во структурирањето на туристичката понуда на Водопадите на Мируше. Нејзините параметри се дадени во следната табела.

Табела бр.2 Вкупна површина и структура на различни височини како хипсометричките спратови на Водопадите на Мируше.

<i>Хипсометрична карта</i>	<i>Површина во(км²)</i>	<i>%</i>
300 – 500 m	30.3	9
500 – 700 m	171.9	51
700 – 900 m	84.6	25
900 – 1055 m	50.5	15
Вкупно	337	100

Од табеларниот преглед се гледа дека вкупната површина на овој простор изнесува 337 км². Во неа преовладуваат површините од 500 до 700 м, или учество од 51%, што значи дека се работи за релативно благи височини кои во здравствено-рекреативна смисла се оптимални. Височините од 700 до 900 м се застапени со 50,5 км² или со 25%, што оди во прилог на ова констатација. Останатите површини се надвор од овие параметри и не се од основно влијание на развојот.

1.1.3 Клисуре и кањони

Релјефната конфигурација на Косово е создадена со всекување на реките во свежите наталожени езерски седименти и со денивелирање на езерското дно. Реките така создале епигенетски долини. Тие во туристичка смисла имаат едукативно и куриозитетно значење. Од овој карактер е теснецот на реката Бел Дрим. кај Швањскиот мост створена е типска епигенија. Клисурата е долга 400-450 метри, а длабока 45м . Епигенетска долиниа створила и Призренска Бистрица пред утоката во Бел Дрим (Д. Ќукиќ, 1971)

Познати клисури во Косово кои поседуваат туристичка вредност се долините на Пеќка и Дечанска Бистрица.Тука треба да се спомнат областа Ругова со чиста природа, каде населението го има зачувано почитот кон Руговска клисура, другите природни области.

Тоа е показател дека ова население е ориентирано во насока на развој на туризмот како важна економска активност и искористување на потенцијалот на туризмот.

За ова истражување од посебна важност е богатството на клисури со кои располага Косово. Затоа посебен акцент се дава на привлечните потенцијални со висока вредност на Мируше како кањонот на оваа реката. „Ова река извира под Црнољево недалеку од устието на Бели Дрим. Се работи за мошне импресивен кањон долг 2,5 км, а шиток само 3м. Карпестите страни на определени места скоро вретикално се издигнуваат и до 200м.“ (Д. Ќукиќ, 1971).

1.1.4 Глацијални форми

За развојот на туризмот во просторот на Водопадоите на Мируше од посебна важност се и глацијалните форми. Имено тие се комплементарна вредност така што можат да најдат место во туристичката понуда. Високите планини во плеистоценот во периодот на глацијација биле зафатени со овие процеси. Поради тоа овде се јавуваат разновидни облици на глацијална ерозија и акумулација. Проклетија се смета дека после Алпите има најголем број на снежници и ледници. Снежната граница на Проклетија била на околу 1 550м, а на Шар Планина од околу 1600до 1650 м. (Д. Ќукиќ, 1971). Најпознат цирк е Шкорла на северната страна на Копривник чие дно е на 2100 м . Познати циркови се е и Рзеничката дупка на 2000 м и Штавица на 2100м, додека околу врвот Ѓеравица има повеќе циркови. најпознат цирк на Шара е Шиљегарник во кој се наоѓа Големото езеро и Пеќкиот ледник.

1.1.5 Карстни форми

Геолошката структура на варовниците во Косово е причина да се јави богатство на карстни форми. Такви се Шкрапите и вртачите. Тие не се со висок степен на атрактивност, но можат да бидат од интерес за едукативни активности. појави на карстен релјев има во Руговската клисура и во сливот на Призренска Бистрица на устието во Бел Дрим.

Сепак најинтересни се подземните форми во кои доминираат пештерите. Тие се и најзначаен облик на карстната ерозија. како најважна е определена Радавачката пештера во извориштето на Бел Дрим. Карактеристична е по богатиот накит од сталактити и сталакмити, пештерски столбови и палеонтолошки наоди на животни.

Една од најинтересните пештери е Мермерната пештера во село Гадиме кај Липлјан. „Вдубена е во купаст брег на источните страни на Косовската котлина изградена од разнобојни мермери, чија старост се оценува на стариот кенozoјк. Каналите на пештерата се со обилно богат мермерен накити, што е ретка појава“ (Д. Ќукиќ, 1971).

1.2 Климатски вредности

Климата на Косово може да се определи како умереноконтинентална. Таа е определена со влијанието на умереноконтиненталните воздушни маси, а во високите планини под влијание на планинската клима. положбата меѓу медитеранот и континенталните делови на овој дел од Југоисточна Европа овозможува влажност и релативно високи температурни амплитуди. Тие во летниот период достигнуваат средномесечна вредност од околу 30 C^0 , а во зимските месеци се спушта до околу -10 C^0 (F. Reçica, 2004).

Во котлинскиот дел климата е под влијание на Медитеранот и неговите топли воздушни маси. На планините е типска алпска клима со големо количество на врнежи од 900 до 1300мм., со кратки лета и мошне долги снежни зими. Долготрајноста на снежната покривка е фактор за зимско-спортски активности. Тоа значи дека се работи за извонреден туристички потенцијал.

Табела бр. 3 Презентација на висина и дебелина на снегот во планините на Косово.

<i>Надморска височина</i>	<i>Дебелина на снегот</i>
1000 m	0.30 m
1500 m	0.60 m
1700 m	0.80 m
2000 m	100 cm

Од табеларниот преглед во табела 3 може да се воочи дека дебелината на снежната покривка на планините на Косово се зголемува со височината. Таа на височините од 1000м изнесува 30см, а на височините од 2000м 100см. Од сето ова можеме да заклучиме дека планините на Косово, се наоѓаат во соодветните височини за развојот на зимскиот туризам и за рекреативниот-здравствениот туризам. Висината на снежната покривка има оптимални вредности.

Климата во просторот на Водопадите на Мируше може да се дефинира како умерено континентална влажна клима. За туризмот тоа е поволност. Таа овозможува пријатен престој.

1.3 Хидрографски атрактивности

Во Косово се лоцирани природни и вештачки езера. Тие имаат извонредни вредности и можат да го подржат развојот на туризмот на Водопадите на Мируше.

Од природните се јавуваат карсни и глацијални. Познато карстно езеро е Савското езеро на Проклетија. на косовската страна има 12 шарски глацијални езера. Тие се познати како горски очи со оглед на нивната убавина (B. Millaku & G. Shabaj, 2011).

Најзначајни вештачки езера се: Батловското на Лаб, Газиводе на Ибар и Бадовачко на Грачанка.

Областите на термоминералните извори на Клокот, Пеќ, Бањска се најзначајните форми на бањскиот туризам. Тие се поволна можност за комбинација со вредностите на Водопадите на Мируше.

Територијата на Косово се смета за хидролошки јазол на Балканскиот Полуостров. Овој јазол се наоѓа на планината Црнолева . Од овој простор водата се слева во три хидрографски слива. Тоа се: Црноморскиот, Јаданскиот и Егејскиот слив. Сите реки се со извонредни можности за развој на туризмот и голем потенција, кој не е доволно искористен. Сепак најатрактивни се водопадите.

Косово има повеќе водопади, каскади, слапови и брзаци . Тие претставуваат посебна куриозитетност и убавина. Речните корита се пресечени со процесот на ерозија така што водата се сурива во длабочините. Познати водопади се на Бел Дрим во подножјето на планината Жљеб кај Пеќ. Овој водопад е висок 25 м.

Реката Сушица создава импресивен водопад и неколку каскади и брзаци. Тие се лоцирани меѓу камени отсеци.

Најимпресивни се водопадите кои што ги создава реката Мируше. Водата се сурива преку девет бигорни прагови создавајќи убави слапови и езера. Целиот овој простор претставува извонредна природна реткост. Тоа е таква убавина што пружа незаборавно доживување за секој посетител.

Слика 1. Водопадите на Мируше во летна сезона

Слика 2. Водопадите на Мируше (Зимската сезона)

2. Антропогени атрактивности

Од бројот на туристичките објекти и атрактивности најголемиот дел припаѓа на културните објекти и на историските споменици. Нив ги има над 160, преовладуваат стари археолошки локалитети кои се вкупно 44. Од периодот на Втората светска војна постојат 68 споменици. Исто така има и голем број на споменици од војната на ОВК, меѓу кои и споменикот и комплексот на Адем Јашари. Тој е посебно привлечен за албанската популација. Истиот спаѓа во групата на најпосетени места во Косово.

3. Главните столбови на туристичките производи на Косово и видовите туризам

Развојот на туризмот во Косово е тесно поврзан со одредените фактори кои влијаат на туристичкото движење. Главните одлучувачки фактори во себе ги содржуваат атрактивностите и ресурсите. Посебно ја истакнавме дека географската положба на Косово е тесно поврзана со соседните земји, особено со Македонија и со Црна Гора, со кои се поврзува со ривиерата на Егејското и Јадранското море. Централната позиција на Косово на Балканскиот Полуостров, е предност и за врската со земјите од регионот, каде изградбата на патиштата се динаминизира. Во поглед на развојот на планинскиот туризам со сите специфичности Косово има голем потенцијал. Тој треба да се користи на оптимален начин. Исто така, поседува и бројни термоминерални ресурси кои не се искористени во доволна форма. Косово има многу културни и историски вредности кои не се активирани на соодветен начин (А. Pushka, Vepra, 1981).

Во поглед на сместувачките капацитети неопходно е искористување на начин да се овозможи нивна потполна влученост во туристичките производи. Развојот подразбира подобрување на условите и нивно користење според стандардите на туризмот. Тие треба да ги стави во содржајноста на туристичката понуда. (Е.Кадриу, 2001)

Видовите на туризмот се во службата на туристичката понуда. Врз основа на реализираните анализи и истражувања, можностите, структурата на туристичката понуда и

карактеристиките на туристичкото движење во Косово се вклучуваат во развојот на различните видови туризмот.

Имајќи ги во предвид природните и културните богатства на Косово, главните столбови на туристичките производи на Косово се следниве: бизнис, транзитниот, планинскиот односно алпскиот, руралниот, екотуризмот, алтернативниот, активниот, ловниот и риболовниот конгресниот и конференцискиот туризам.

3.1 Бизнис туризмот

Бизнис туризмот е најразвиениот туризам во овој простор. Развојот на урбаните центри како: Приштина, Пеќ, Призрен, Митровица, Ѓаковица, Гнилане и Урошевац. Овие градови се посетуваат како од странските, така од домашните туристи. Сепак преовладуваат домашните. Повеќе од 70 % од посетите се посети од локалното население. На таквиот туризам треба да и посветиме посебно внимание, бидејќи ги изразува своите вредности во капацитетите на рестораните. Тие во квантитативен поглед се повеќе застапени.

3.2 Транзитен туризам

Транзитниот туризам има поважен потенцијал за развој на вкупниот туризмот во Косово. Неговиот развој е и фактор на економскиот развој. Поврзувањето на регионот претставува важна вредност. Положбата на Косово како фактор за туристичките движење главно се однесува на чинителите оние кои го поврзуваат со Јадранското и Егејското Море. Туристичкиот правец кој поминува како автопатот по долината на Ибар преку Митровица и Приштина до градот Скопје е од голема важност. Овде голем дел од туристите кои немаат за намера да престојат во Косово, туку низ него поминуваат за да стигнат побрзо до Грција и Турција преку автопатите кои водат низ овој простор можат да останат барем во извесен период.

Правецот од Подгорица-Иванград-Рожаје-Пеќ-Призрен претставува комплементарна врска на Косово, односно тоа е врска со северниот Дукагин, додека не бил изграден патот Пеќ-Рожаје во должина од 36 км. Туристичкиот правец преку планините кои го поврзуваат Дукагин со Црна Гора се користи за туристичка намена. Преку овој правец Црна Гора е

поврзана по пократок пат пред да се изгради новиот пат од Плевља. Неговата експлоатацијата е поврзана со функцијата за транзитниот туризам. Транзитниот туризам во Косово ќе биде подобрена со отворањето на патиштата со Албанија, особено изградбата на автопатот Мердаре-Драч. Тогаш ќе се отворат две туристички насоки, кој ќе ги поврзува ревиерите на Јадранското и Егејското Море.

Правецот Бар-Скадар-Тирана-Битола-Селаник овозможува многу активности. Тој поминува од просторот на Јадранската ривиера, преку Албанија, Охридското и Преспанското Езеро, како многу атрактивни хидрографски ресурси на Македонија. Така тој го заканува транзитниот туризам на Косово.

За побрз премин кон Средоземното Море тој е со делумно значање. Тој ги поврзува Белград со Скопје и Солун. Така се поврзува источниот дел на Косово со Митровица, Приштина и Урошевац.

3.3 Планински, односно алпски туризам

Планините се туристички простори каде се развиваат неколку видови на туристички активности. Тоа се следниве:

- спортскиот туризам во кој преовладуваат можностите за натпревари;
- скијање;
- рекреација;
- алпинизмот;
- ловот и
- риболовот.

Туристичката понуда на планините се базира на опфатот на вредностите на високи места. Што се планините повисоки потенцијалите се поголеми. Тоа подразбира дека високите планини на Косово овозможуваат поголем број на содржини.

Основното вреднување на планинските области како комплексни простор главно се фокусираат на релјефните форми како општ апсорпционен капацит, обликот и квалитетот на падините, локалните климатски услови од кои зависат врнежите особено снегот, неговиот квалитет и дебелина. Валоризацијата се однесува на можностите за креирање на престој и сигурност движењата во зависност од годишните, месечните, неделните и дневните

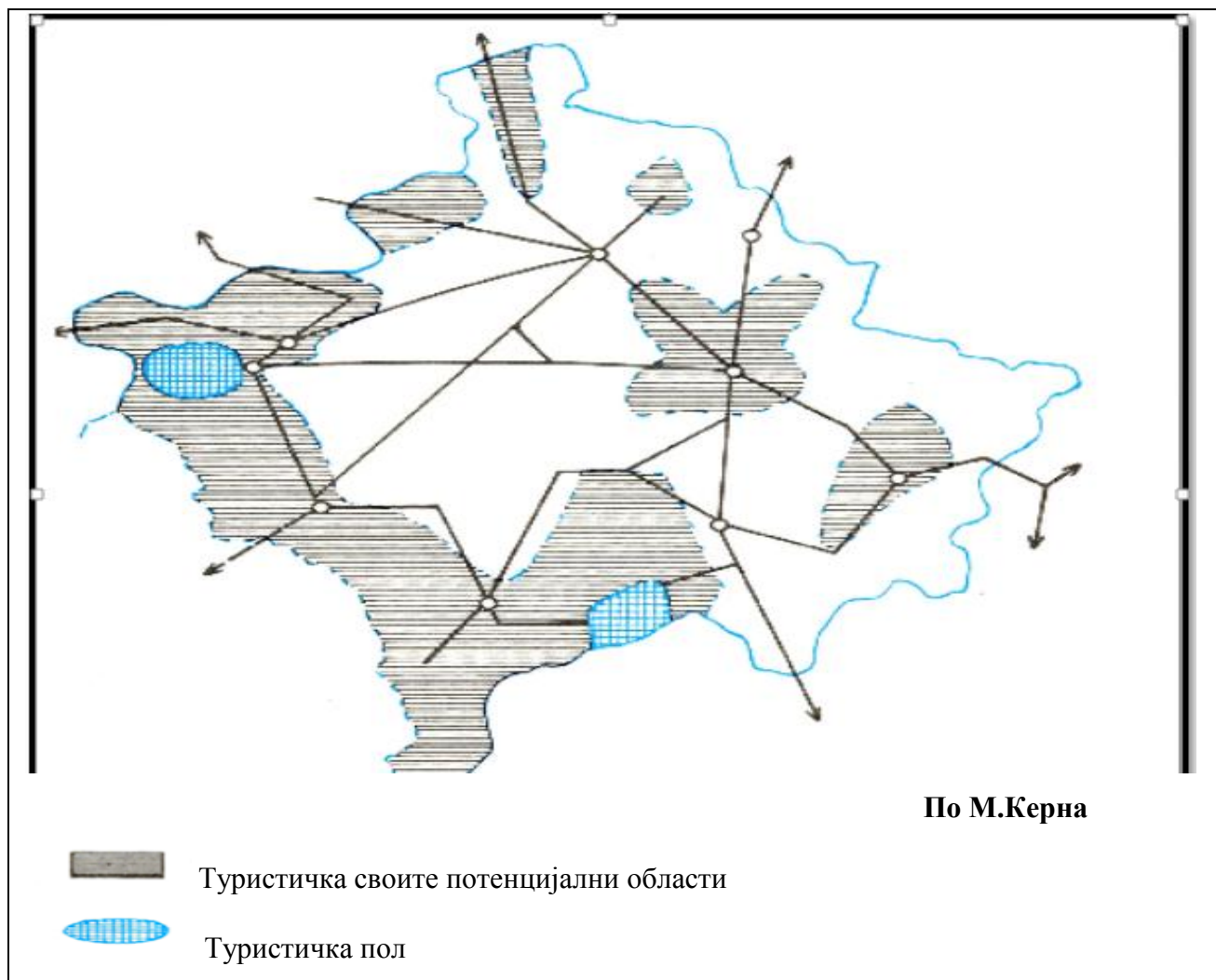
температури на воздухот. Поиволна околност за посета е и високата инсолација која овозможува сончање на планините.

Најголеми потенцијали за развој на туризмот се јавуваат и на највисоките планини на Косово. Тоа се Шар планина односно односно Превала и Брезовица. Бјешкт е Немунa или планината Проклетија со врвот Ѓеравица е извонреден потенцијал. Тој е највисокиот врв со височина од 2656м. што значи дека се работи за поволности не само за скијање туку и за алпинизам. Косовските планини се наоѓаат во периферијата на пониските делови на Косово. Имено Бјешкет е Немунa е на запад, Шар Планина е на југ, а планината Копаоник во северниот дел.

Косово иако нема излез на море, со тоа што се наоѓа во центарот на Балканскиот Полуостров, е во близина на бреговите на Јадранското, Егејското Море и албанскиот брег. Од тука се гледа дека Косово има поволна положба која овозможува поливалентност односно со помош на планинскиот туризам да се овозможи комбинација со приморскиот. Косовските планини се наоѓаат во близина на главните патишта кои ги поврзуваат област и урбаните центри. Тоа овозможува излетнички туристички активности. Современото туристичко движење бара современа мрежа на патиштата, брз и удобен транспорт, а тоа е и услов за опврзување на плавинскиот туризам со другите форми на туристички производи на Косово и надвор од него. Така Косово со туристичките потенцијали и со неговата важна географска и туристичка положба условува различно насочување на туристичките движење на негова територија и територијата на Европа.

Мрежата на туристички потенцијали на планините на Косово и туристички развојни полови се дадени во шемата број 3.

Мапа бр 3: Географските полови

Патиштата претставуваат прстен кој го поврзува поголемиот дел на неговите градови, оставајќи ги на периферија најголемиот дел на природните туристички ресурси, како што се оние на планините Шара и Проклетија. Косово преку автопатот на Ибар и на Јадранското море и патот на Ниш-Пеќ беше отворено кон блиските и подалечните делови кои водат до Егејското, Јадранското Море, како и внатрешноста на Балканскиот Полуостров. Најпознат центар за зимските одмори и за скијање е Брезовица на Шар Планина. Косово може да ја зајакни и подобри својата позиција како зимска дестинација за скијање. Туристичката политика треба да се стреми кон активности во текот на целата година и да воспостави врска со сите сезонски понуди. Таква е долината на Ругово основана во 2005

година, како движечка сила и пример за најдобра практика. Во посебен фокус, во овој поглед се покрај Шар планина и долината на Ругово и другите делови на Косово.

Планинскиот и алпскиот туризам имаат повеќе можности за активности. Во развојот на зимскиот туризам се вклучени активностите како: скијање, пешачење низ снег, престој во природа како и патувања на посебни интереси како посети на пештери клисури, езера и водопади.

Како модел за туристичка валоризација на планините го прифативме моделот кој е даден во табела број 4. Тој ги опфаќа туристичките фактори и нивните вредности.

Табела број 4 Приказ на туристичките фактори и нивните вредности

Забелешки: 1). ТМ + ТВ =Големиот и малиот туризам,транзитниот туризам + викенд.

Вредностите на основните мерки на природните туристички фактори	Функционалните и квалитативните туристичките апсолутни вредности	Туристичката релативна вредност	на Степенот	на функционалната	на Позицијата	на потенцијалот	на Видовите	на активирање	на Општествените фактори	Актуелната важност на споменатите	показатели	Нивната туристичка важност	во долгорочниот период
1. Географската положба	3	2	2	2	4	ТМ	3	3	3	5			
						t+v							
2. Морфолошките својства	9	3	3	2	9	T+M	3	2	7				
						TSD							
3. Важноста на планините	9	9	9	3	9	TD+	3	2	7				
						S							
4. Потенцијалот на терените за патеките за скијање	9	9	9	3	9	-	3	3	8				
5. Степенот на тренинг-центарот на планините	2	2	3	2	2	T+M	3	2	7				
						D+S							
6. Климатските услови во планините (снег, итн)	9	9	9	4	9	D+S	3	3	8				
7. Морфолошките својства (пештерите кањоните и долините).	6	6	2	1	3	K	2	1	5				
8. Хидрографските вредности (реките, езерата и др.)	4	4	4	3	3	S+L+	1	2	5				
						M							
9. Термоминералните извори	6	6	6	4	6	S+R+	4	4	6				
						K							
10. Флора (декорација со шуми, ливади, полиња, итн.)	8	8	8	2	7	E+R	2	3	8				
						+GJ							
11.Фауна (фонд на диви животни, рибите, ловот)	5	5	5	2	4	GJ+P	2	3	5				

- 2). T + M + TSD = Големиот туризам и зимските спортови
- 3). Куриозитив: спорт, игри, настани.
- 4) S + L + M = игри, спорт
- 5) .L + R + K5 → L + R + C = перење, обновување, рекреација

Туристичката вредност на планините на Косово за формирање развојот на зимско-спортски центри, покажува солидна застапеност на некои карактеристики кои ја претставуваат основната функционалност на просторните елементи. Тие се содржани во можностите како: израмнување на терените за скијање и големината на просторниот опфат односно должината на патеките.

Косово има голем потенцијал и можности за развој на овој вид на туризмот во делот на Шар планина и на Албанските Алпи. Овие делови поседуваат големи можности за скијање. Брезовица ги открила можностите за развојот на туризмот преку студијата од страна на OECD-еа (ACAU- Atelier Cooperativd'Architecture et d'Urbanizme, Женева). Таа се однесува на природни услови како можност за развојот на туризмот. Врз основа на истражувањата се покажаа дека во Косово може да се изградат 20 зимски спортски туристички центри.

3.4 Викенд туризам

Викенд туризмот спаѓа во редот на средниот туризам. Тој директно се поврзува со економскиот развој на Косово, животниот стандард на населението и со порастот на степенот на урбанизацијата на земјата. Овој вид на туризам во моментов е ограничен на локалната клиентела на Косово. Косово има голем потенцијал за развојот на викенд туризмот вклучувајќи ги расположливите потенцијали како: Дечани, Шар Планина, Гермиа, езерото на Батлва, Шала е Бајгорес, изворите на белиот Дрим и езерото на Газивода. Сите гореспоменатите потенцијали во перспектива го преставуваат центарот на здравствениот туризам за населението на градовите на Косово кои имаат потреба од одмор и рекреација.

3.5 Ловен и риболовен туризам

Косово поседува идеални услови за развој на овој вид на туризам. Ловните резервати се состојат од 107,300 ха, во кои живеат различни видови на диви животни и птици. Ловниот туризам е карактеристичен по ефектите кои се во корелација со дивизните приходи. Цените за лов на диви животни се многу високи, што овозможува забележителна профитабилност.

Фауната е застапена со воочлива разновидност. На оваа територијата на Косово и во просторот на Водопадите на Мируше се јавува бујна шумска вегетација. Таа влијае на оваа територија и овој ареал да се најдат и ловни примероци. Меѓу нив најзастапени се следниве видови на крупен дивеч: диви свињи, лисици, волци, видри и елени. Од ситниот дивеч птиците како: орелот, соколот, шарениот клукајдрвец, славејот, бувот, еребицата, фазанот и гулабот се најатрактивни примероци.

Во водите на Косово како во Белиот Дрим, Ситница, Ибар, Лепенци, во Пекката Бистрицата и Дечанската Бистрица кои се богати со риби може да се развие риболовниот туризам. Тој претставува комплементарната страна на ловниот туризам и овозможува да се разбие сезоната затоа што не се врзува само за определена сезона. Од рибите кои се појавуваат во реките најзастапени се: јагулата, сомот, пастрмка во водите на реката Мируше и во Белиот Дрим. Во реките на оваа територија освен риби има ракови и жаби кои можат да се користат како посебни гастрономски деликатесни специјалитети на ова национална кујна.

3.6 Бањски туризам

Бањскиот туризам претставува фактор со особено значење. Овие локалитети имаат функција на рекреација и лекување. Функцијата на лекување е област која и припаѓа на медицинските истражувања, додека туристичките движења со атрактивните вредности се туризмолешки проблем. Можноста за отварање на спа центрите претставуваат област на интердисциплинарното истражување.

Во Косово бањскиот туризам претставува широк серијал на туристичкото богатство. Тоа влегува во сферата на туристичката понуда. Врз основа на него се креираат своевидни

специфични туристички производи. Руралниот регион на бањите и термоминералните води на Косово нудат погодни услови за динаминизирање на здравствено-рекреативните функции. Туристичките текови кон овие региони ги имаат карактеристиките на посебни туристички термални текови. Во овој вид на туризам треба да се има во предвид и учеството на годишниот одмор во рамките на населението на овој простор и неговото окружување.

Состојбата на можностите за развојот на термалниот туризам на бањите на Косово не е во согласност со постоечкиот потенцијал на застапените бањи. Поради ова причина треба да се имаат во предвид потребите за подобрување на условите и да се откријат поволностите во врска со современите можности по примерот на европските бањи. Бањите и термоминералните извори во Косово се карактеризират со тоа што управувачката функција во најголема мерка ја имаат институциите за лечување односно болниците.

Пациентите во овие институции повеќе ги посетуваат со препорака од лекарот во врска со болеста што ја имаат така што доаѓаат по препораки на специјализираните институции за нивно лекување. Бањите кај нас порано и сега главно се развиени како центри за лекување на болестите и за рехабилитација. Во нивната понуда беа програмите за лекување и рехабилитација кои главно се базирани на природните фактори (термалните води, лековната глина, во климатските услови и сл). Термалниот туризам во Косово речиси во целина може да се лоцира во локалниот домашен туризам (B. Millaku, 2008). Цени на медицинските програми и на рехабилитација за подолго време се држат под контрола, така што беше невозможно реализирањето на туристички економските ефекти, односно туристичка потрошувачка. Ни во поново време во споредба со туристичката потрошувачка во поранешната Југославија не се постигнале соодветни резултати. Во поглед на конкурентноста резултатите се исто така скромни. Вакви односи на странскиот пазар не можат ниту да се замислат. Причините за ваквата состојба се многубројни. На прво место е лошата инфраструктура на бањите. Таа е застарена и не е во контекст со современите барања. Недоволните истражувања за можности на здравствените ефекти на термалниот третман, како и конкурентноста од големите бањи на Србија, Македонија, Хрватска и Словенија претставуваат фактор кој ги става на многу ниско развојно ниво.

Анализите на истражувањето ги дават следниве констатации:

а) најголемиот дел од посетителите го сочинуваат домашните гости;

- б) најголемиот број на посетители се пациенти. Дури 80% од нив имаат потреба за лекување и за рехабилитација;
- в) повеќе доминираат посетите и ноќевањата на средната и старата возраст;
- г) до последната војна посетителите беа пензионери, додека после војната имаше и инвалиди од војната и
- д) во отсуство на соодветните капацитети недостасуваше одржувањето на семинарите, на разните настани, симпозиуми и подготовката на спортистите.

Во споредба со бањите на регионот, со право може да се каже дека овие бањи никогаш не го постигнаа дури ни средниот степен на инфраструктурната и градежната опрема, а подоцна поради познатите причини настрадаа во кризата. До 1990 година бањите имале скромни капацитети и недоволна грижа за модернизација на опремата за рехабилитација и лекување, како и лош избор за други форми на понуда. Тоа влијаеше кај постојаните посетители од Косово, така што беа принудени да одат во бањите на регионот.

Ваквите констатации произлегуваат од секупното вреднување, при што се имаа во предвид горе споменатите фактори и важните елементи за развој на термалниот туризам какви што се следниве:

- географската и туристичката положба;
- комплексот на природните вредности;
- антропогените вредности;
- состојбата на хотелските капацитети;
- општинска опрема;
- структурата на вработените и
- амбиентот на бањите.

Од валоризацијата се заклучува дека бањите на Косово во нивниот развој имаат локален и регионален карактер во конкурентна смисла или во натпреваруваат со туристичката понуда.

Од општото вреднување на материјалната база за развој на термалниот туризам на Косово може да се констатира дека тој не им се прилагодил на современите тенденции за развојот на термалниот туризам, кој со оглед на перформансите ветува многу во перспективна смисла.

Ваквите состојби не му одат во прилог и на развојот на туризмот на Водопадите на Мируше како можност за креирање хетерогени туристички производи. Затоа е важно да се

применат современи стандарди како би се усогласиле развојните тенденции на овој простор во вкупниот развој на туризмот на Косово.

3.7 Рурален туризам

Туризмот како економска категорија има големо влијание врз локалниот развој, каде што со своите производи и услуги ги привлекува клиентите. Со тоа го тера човекот да се движи. При неговото движење се остваруваат економски ефекти така што тоа подразбира и движење на неговиот капитал од една до друга општина. Со развојот на руралниот туризам и привлекувањето на капиталот ќе се овозможи побрз развој на локално ниво и на инфраструктурата, локалните патишта, капацитетите на ноќевања и др.

Со развој на руралниот туризам ќе се зголеми и потребата на потрошувачката. Руралното население ќе има потреба на активен начин да се вклучи во локалниот развој. Со своите производи на здравата еколошка храна, земјоделските и сточарските производи и собирање на шумските плодови ќе бидат со забележителна прифатливост од страна на туристите. Руралниот туризам е многу важен елемент за унапредување на туристичката дејност во државата, која е насочена кон развојот на туризмот.

Како што беше цитирано во литературата: Во зависност од можностите и ресурсите во руралните места постојат неколку опции за активности во руралниот туризам. Тоа се рекреацијата и природните атракции како можност за развојот на руралниот туризам, а ги вклучува езерата, реките, шумите и другите туристички ресурси. Домашните гости и странците кои сакаат забавни активности во топли или умерени климатски услови во руралните средини наоѓаат своја сатисфакција.

Руралните средини, насочено кон воспоставување на односи со потенцијалните туристи, се повеќе и повеќе стануваат атракција која треба да се користи. Но, некои индикатори говорат дека помал е интересот кај младите за да го продолжат својот живот во руралните средини. Развојот на туризмот во овие региони може сериозно да го унапреди престојот и да ја спречи емиграцијата. Тој е во функција да го одложи заминувањето на младите, затоа што развојот на туризмот денес значи создавање на основните услови за повисок комфор на руралното население. Во такви услови младите можат да најдат не само економски сатисфакции, туку и социо-културни мотиви за да го продолжат животот во

своите домови во средините во кои вкупниот квалитет на животот се подобрува и се приближува на тоа ниво, што денеска во светот се смета за неопходен. Вистинскиот рурален туризам кога станува збор за Косово, може да стане реалност со сите свои рурални средини.

Тој како и било која современа форма на туризмот, мора да се развива континуирано, во текот на годината. Феноменот на туризмот на земјите во развој, односно на транзицијата кои што формираат нов квалитет на туристичката понуда и настапот на познатите туристички пазари, во согласност со развојот на државата, претставува посебен облик на преокупација.

3.8 Екотуризмот како важна современа компонента на локалниот развој

Екотуризмот како составен дел на враќање на луѓето кон своите корени, овозможил за прв пат животната средина и човекот да се обединуваат во општа употреба, која подразбира зачувување и развојот на сите општествени економски нивоа. Тоа е единство на екологијата и економијата. Во самата дефиниција јасно е зошто екотуризмот го содржи предзнакот еко што асоцира во екологијата. Треба да се користат основните правила за управување, да се подготват правилата на играта, да се бараат решенија и да се прифатат тие решенија, да се имплементираат во реалноста и на крај да се започне со работа на планот на заштита на животната средина. Сепак, факт е дека екотуризмот е решение за современите тенденции кои се плод на незадоволства на луѓето. Тие сакаат брз економскиот развој и имаат желба без оглед на негативните последици на општеството и без етичките ефекти на развојот да ја забрзаат експлоатација која би имала негативни последици. Затоа заштита на незаштитените области е од голема важност. (Ф. Бајрактари, 2002). Еко туризмот како важна компонента во развојот на локалната самоуправа нема алтернатива. Одржливоста значи рурален развој преку обезбедување на наплата на за користење на ресурсите, како и споена економската и еколошката ефикасност.

Наредните години ќе се фокусираат во развојот на еко туризмот во Косово, а со тоа посебно место ќе заземе просторот на Водопадите на Мируше како заштитен регион. Сепак, во моментов, овој сегмент е сеуште е претставен како недостаток на локалните заедници и на заинтересираните страни. Во овој поглед посебно заостанува основната инфраструктура и програмата за образование и обука.

Како можна напредна варијантата треба да се прифатат екохотелите, односно екосместувањето. Современите тенденции се дадени во форма на сместување Bed Breakfast (ноќевање со појадок). Таа веќе е на располагање на пример во Велика Хоча и Ново Брдо, населни во кои постои висок степен на еколошка препознатливост.

Во согласност со интегрираниот пристап за развој на туризмот, јасно е дека таквите сместувачки објекти кои се поврзуват со локалните и регионалните туристички понуди и со групите на интересите имаат просперитет. (N.Vanhove, 2002)

Во просторот на Водопадите на Мируше и областите во неговата околина може да се обликува понуда која има развој во овие услуги:

- местување Bed & Breakfast (кревет и појадок) во руралните средини;
- сместување во селски стил(на пример кула);
- автохтона рана и пијалаци и
- комплексни спортски активности и слободното време

3.9 Активен туризам

Активниот туризам може да се преклопува со планинскиот и алпскиот туризам, но тој треба да биде препознаен и во средини со куриозитетни и естетски вредности кои не се од типски планински карактер каков што е просторот на Водопадите на Мируше. Нашите истражувања покажуваат дека е неопходно да се осмислат програми кои ќе бидат во насока на оптимално користење на ресурсите. Во таа смисла треба Косово да биде промовирана како една дестинација со многу можности за активниот туризам. Имајќи ги предвид ресурсите како активности се вклучуваат следниве: пешачење, планинарски разгледувања, алпинистички искачувања, велосипедизам, истражувања на нови простори и логорувања.

3.10 Конгресен туризам

Сегментот на состаноците и конференциите може да се смета како еден од најпрофитабилните форми на туризам. Бидејќи овие активности се веќе присути во Косово посебно Приштина потребно е да се искористат овие искуства. Во Косово особено се застапени голем број на меѓународни организации и компании кои произведуваат конгресни

производи. Овие туристички производи се во врска со средбите ,работилниците, конференциите, семинарите и обуките кои се одржуваат од страна на владиниот и невладиниот сектор и туристичките агенции. Евидентно е дека има потреба за повеќе капацитети и објекти, бидејќи постои голем недостаток. Слаба е застапеноста и на информации и рекламни материјали и водичи за конференциите и средбите во Косово.

Конференциите овозможуваат застапеност на сегментот на баратели на услуги на пазарот со поголеми приходи и застапеност на високата побарувачка на меѓународната заедница, којха организира состаноци, семинари, работилници, конференции, настани, стимулации, итн.

Затоа е потребно при креирањето на туристичката политика на просторот на Водопадите на Мируше да се води сметка за лоцирање и на вакви капацитети. При уредувањето на просторот треба да се определат локации на кои ќе може изворно да се презентираат вредностите пред конгресмените или учесниците на конференциите.

4. Прилагодување на туристичкиот производ на новите трендови

Туристичкиот производ мора да биде прилагоден кон барањата кои се јавуваат на туристичкиот пазар подредувајќи се на новосоздадените пазарни услови на стопанисување. За таа цел, потребно да се посвети соодветно внимание на неколку аспекти, меѓу кои, секако како најзначајни се издвојуваат процесот на формирање нов туристички производ, негов развој и креирање услови за непречен квалитативен напредок.

Истовремено, мора да се настојува да се елиминираат сите причини кои предизвикуваат негово опаѓање и повлекување од туристичкиот пазар. Во таа насока, изборот на соодветна стратегија на туристичкиот производ е од пресудно значење за негово правилно и успешно позиционирање во новите сè позаострени услови на стопанисување, бидејќи единствено со правилна стратегиска дијагноза може да се постигне создавање нов идентитет на туристичкиот производ.

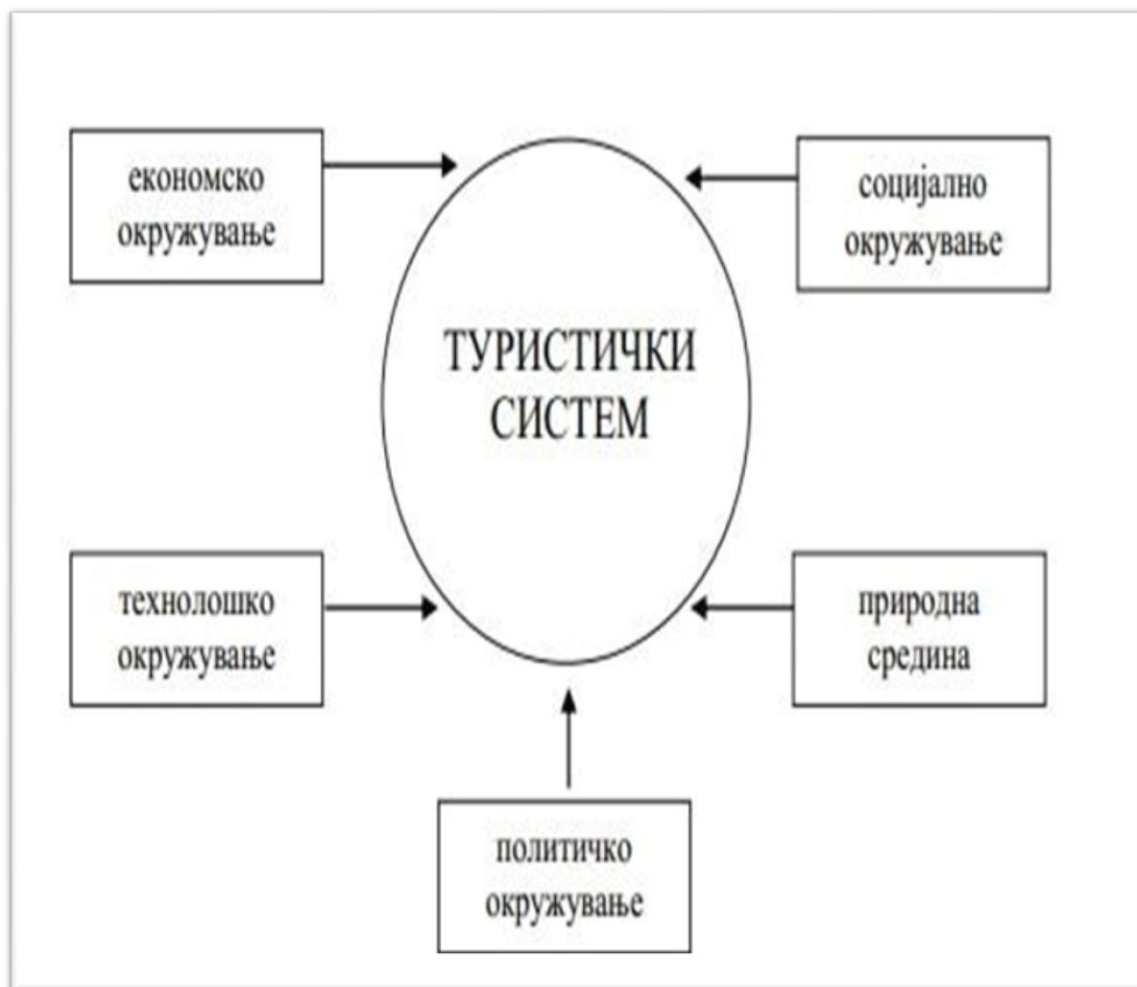
Имено, несомнено покажавме дека комплексната природа на туристичкиот производ резултира со голема чувствителност кон сите збиднувања кои го окружуваат, која пак произлегува од мултидимензионалниот карактер на туризмот, кој е чувствителен на

многубројни влијанија, но истовремено, од друга страна и самиот продуцира одредени ефекти врз сестраното окружување. Заради таа, меѓусебна каузалност во туризмот никако не смее да се набљудува и анализира независно од неговото социо-економско окружување.

Со други зборови, потребна е системска анализа преку која ќе се видат сите ефекти кои ги предизвикува туризмот. Така се осознават влијанијата кои ги предизвикува широкото окружување врз туризмот, односно врз туристичкиот производ како негов продукт.

Затоа е потребно сите туристички производи за кои постојат услови да се креираат на Косово, вклучително и можностите кои како определени видови туризам се јавуваат на просторот на Водопадите на Мируше треба на овој начин да се приспособуваат на пазарните услови.

Графикон бр. 2: Системски приказ на туризмот

5. Анализа на местото на Косово и просторот на Водопадите на Мируше кон емитивни земји и региони

Местото на Косово и просторот на Водопадите на Мируше кон емитивни земји и региониспрема земјите и регионите кои претставуваат значајни дисперзиви во светот, е од големо значење за нивниот туристички развој. Најсилни туристички емитивни земји во светот денес се седумте најразвиени држави: САД, Јапонија, Германија, Франција, Велика Британија, Италија и Канада. Порастот на животниот стандард, перманентната урбанизација и загрозувањето на животната средина, се само дел од оние фактори кои им го истакнуваат овој епитет на спомнатите земји.

По обемот на туристичката побарувачка денес, три земји избиваат на самиот врв. Тоа се САД, Германија и Велика Британија.

Положба на овој простор спрема САД и Канада е доста неповолна. Оваа неповолност произлегува оттука што овие земји се доста оддалечени од Косово, што поседуваат развиен атрактивно - мотивски фонд и што најголем број рецептивни земји во Европа се наоѓаат на патот на движењето на туристите од Северна Америка кон туристичките простори на Европа. Во таа смисла, во поповолна положба се западномедитеранските и алпските туристички рецептивни земји.

Меѓународниот туристички промет во Косово е под најголема зависност од туристичката клиентела, која доаѓа од европските земји. Учеството на европските туристи во меѓународниот туристички промет изнесува повеќе од 99%, а само околу 1% од посетителите е од воневропските земји. Оттука, туристичката положба на Косово спрема европските земји и простори е од доминантно значење.

Најзначаен туристички пазар на Косово се земјите од некогашните југословенски републики, Германија, Турција, Холандија и Италија. Исто така може да се очекува посетата и на туристите од Велика Британија, Франција и Австрија.

Со оглед на оддалеченоста и комуникативноста туристите од скандинавските земји, Данска и земјите на Бенелукс се само потенцијален пазар. Можен пазар кој би се активирал е пазарот на средноевропските и источноевропските земји, односно Швајцарија, Австрија, Чешка, Словачка, Полска, Русија, Украина, Белорусија. Но тој во моментот е доста скромно.

Најповолни пазари би биле соседните и другите земји на Балканскиот Полуостров, Италија и земјите во непосредно соседство на Балканот.

При утврдувањето на конкурентните туристички земји на Косово, се поаѓа од фактот што тоа е европски простор и што сите земји на овој континент се туристички конкурентни. Ова произлегува од релативно малата меѓусебна оддалеченост на земјите на европскиот континент, односно од големата комуникативност која постои на овој простор, како и од фактот што целиот европски континент изобилува со атрактивни и туристички валоризирани простори (Н. Мариноски, 2012).

Исто така, конкурентни земји можат да се сметаат земјите кои се наоѓаат во непосредна близина на Косово, а тоа се земјите на Балканскиот Полуостров.

Според тоа, треба да стане збор за конкурентност во поширока смисла и конкурентност во потесна смисла.

Конкурентност во поширока смисла се однесува на Косово во светски и европски рамки, а конкурентност во потесна смисла е односот кон туристичките земји во нејзината непосредна близина, а тоа се пред сè балканските земји.

Конкурентните земји во Европа, во поширока смисла, се лоцирани во средоземноморскиот и алпскиот регион. Овие земји остваруваат и најголем туристички промет, односно најголем девизен приход од туристичката дејност. Така, според податоците на WTO, најзначајни туристички земји во Европа се Шпанија, Франција, Италија и Велика Британија. Во овој период Косово остварило скромни девизени приходи по основ на меѓународниот туризам што, во однос на наведените конкуренти високоразвиени земји претставува симболично остварување.

Ваквата неконкурентност на Косово произлегува не само од инфериорноста во поглед на степенот на туристичката изграденост и организираност, туку и од нејговата неповолна позиција на туристичкиот пазар:

-наведените медитерански и алпски земји се наоѓаат во непосредна близина на интерконтиненталните туристички правци, кои водат од Северна Америка кон Европа;

- туристичките правци во Европа започнуваат близу до наведените просторни целини;

- емитивните простори се во непосредна близина на медитеранските и алпските земји;

- постои извонредна комуникативност и проодност низ овој простор;

-споменатите земји се членки на Европската Унија, и се карактеризираат со отворени граници, без ограничувачки влијанија на граничните формалности и интервалутарните односи.

Во поглед на потесната конкурентност, треба да се констатира следното:

- Република Македонија е инфериорна во однос на земјите кои настанаа на југословенскиот простор, бидејќи Словенија, Хрватска и Србија се поблизу до емитивните земји од Европа и

- споменатите земји, како и Албанија, Грција и Бугарија имаат излез на море, што претставува нивна голема предност во однос на Косово (Н.Мариноски, 2012).

Конкурентска борба меѓу водечките земји во меѓународниот туристички пазар бара брзо приспособување на можноста на трговските услуги. Тоа подразбира дека пред се е нагласена важноста на прифаќањето на оние туристички услуги и стоки кои имаат туристички вредности, а кои нивните корисници најпрво и најдобро ќе ги примат. Туристичкиот пазар за туристичките производи е доста широк, така што таа широчина бара правилен стратегиски пристап. Значи дека без пазар нема туризам, а без туризам нема пазар. Туризмот е заедница на многу економски и некономски елементи, кои со различните интензитети го создават современиот туризам. На туризмот влијат споменатите елементи од некономска природа кои во туристичката средина зависат од општествените и политичките услови, природните ресурси, демографската состојба итн.

Економските елементи на ова околина подразбират сложен систем на влијанија на туристичкиот пазар на Косово. Тоа е збир на взаемно поврзани елементите кои ги определуваат економските насоки и објектит во настапот на туристичкиот пазар.

Пазарниот механизам подразбира дека на Косово му е потребна јасна определба во третманот на продажбата, пропагандата, промоцијата итн.

Според тоа, туризмот на Косово имаат вредности кои продуцираат економски функции. Туризмот на овој простор се смета за приоритетна дејност и затоа бара утврден механизам за негово функционирање на туристичкиот пазар.

Туристичката потрошувачка како последица на третманот на оваа дејност претставува важна економската функционалност. На туристичката потрошувачка на Косово делуваат не само економски, туку и некономски функционални влијанија. Тие се одразуваат на развојот на туризмот, преку реализираната економската потрошувачка. Врз

основа на неа се создават услови за развојот на различните насоки каде се реализираат приходите.

До сега, се создале многу повеќе туристички функции, бидејќи овој е мултифункционален феномен. Речиси е невозможно да се поделат економските и некономските функции на туризмот, бидејќи и двете се реализираат во рекреативните активности на туризмот на Косово. Туризмот и туристичките активности се појавуваат како производ на современиот социо'економски развој. Туристичките текови на Косово заостануваат зад оние особини кои се создадени како материјални и технички услови во туристички развиените земји. Покрај масовниот туризам Косово е во состојба да развие селективни видови но потребно е приспособување на туристичкиот пазар.

Економскиот развој на Косово е поврзан со туристичките потреби. Тука активна улога имаат општествените економските можности за развојот на туризмот. Животниот стандард и приходите на населението претста економски фактор кој влие врз туристичките текови кои влијаат во развојот на економските туристички насоки. Девизните приходи што се остваруваат на туристичкиот пазар помалку им припаѓаат на продадените стоки во однос на туристичките услуги. Туристичките барања се рефлектираат во степенот на развојот на општеството. Општите туристички барања и понудата покажуваат поголема динамичност. Во туризмот на Косово постои тенденција на унапредувањена туристичките производи. Ова динамика го надминува поранешното ниво на бруто домашниот производ. Така оваа дејност на Косово се јавува како голем акцелератор на терцијалниот сектор.

Факторите кои го одредуваат местото на туризмот во поглед на туристичкиот локален, национален или меѓународен пазар се доста сложени. Нивните димензии генерално се определени од страна на обемот на гравитацијата од емитивната област (од каде што доаѓаат туристите). Вреднувањето на туристичките активности во овие граници на Косово покажуваат дека станува збор за локален и национален туристички пазар.

Во светот постојат многу поголеми мотивии од кои зависи понудата. Тие делуваат на формирањето и условите за вреднување на туристичкото богатство на меѓународниот туристички пазар.

Богатството на туристичката понуда има можност да ја искористи својата позиција на регионите и локалите пазари кои го забележуваат прометот на туристи во земјата и во странство.

Во однос на најважните туристички места во светот имаат многу поголем простор, така што нивните движења се со интерконтинентални карактеристики Косово има ограничен пазар.

Овој пазар главно се сведува на земјите кои имаат гравитациони тесни области, така што на Косово главно се забележуваат посетите на туристите од соседните земји.

За туристичките текови не постојат граници во светот. Тоа треба да се искористи и за Косово при пласманот на туристичките производи. Недоволното ниво на туристички движења и скромните димензии на гравитационата зона може да се прошират со поврзување со оддалечените емитивни региони. Земји кои имаат високо ниво на туристичка атракција, може да се сметат како меѓународни и интерконтинентални атрактивни области. Како такви земји се сите земјите од Медитеранот и земјите од Западна Европа.

Новите насоки на развојот на туризмот ни покажуваат дека и помалите земји се повеќе учествуваат во туристичките текови на меѓународниот туристички пазар.

Зголемувањето на барањата за туристичка атракција се повеќе го менува обемот и насоката на туристичките токови. Признавањето и промовирањето на новите простори со посебен туристички квалитет. Туристичките места како Водопадите на Мируше се погодна можност за користење на слободното време за одмор. Тоа се рефлектира во структурата на понудата и туристичката побарувачка како современ пристап а токму овој простор им одговара на софистицираните барања на оваа современа клиентела.

Иако основна стратегиска определба е меѓународниот пазар не треба да се запостави значењето на домашниот туристички пазар кој е во служба за брзиот развој на туризмот на Косово и Водопадите на Мируше. Во сегашните услови туристичкиот пазар со неговите димензии се покажува како карактеристична латентна диспропорција на елементите кои ги поседува. За пазар со подинамични туристички барања во светот туристичката понуда на Косово уште не е во можност да покаже поголема флексибилност.

Интензивните барања на туристичките пазари се манифестираат како доминантни фактори. Тие ја заокружуваат вредноста туристичката понуда како пазарна категорија.

Од тука следи фактот дека туристичката понуда е условена не само од основните туку и од комплементарните туристички капацитети. Ако туризмот на Косово се гледа низ перспективата која денес преовладува во туристичката понуда на стоките и на туристичките услуги во светот може да се заклучи дека туристичкиот пазар влијае

позитивно бидејќи бара се повеќе во вклучувањето и користењето на богатството на туристичкиот потенцијал да најдат место и локалитети како Водопадите на Мируше.

Туристичкиот пазар како регулатор на производствените и услужните дејности се повеќе се јавуваат како разумен економски фактор за проширување на капацитетите на севкупната економска-туристичка оператива. Во областа на туристичката економија, туристичкиот системна кој треба да се воспостави на Косово едноставно бара интерактивно поврзување и синергичко делување.

ГЛАВА V

Положба и природни туристички вредности на просторот на Водопадите на Мируше

Положбата и природни туристички вредности на просторот на Водопадите на Мируше се две издвоени но зависни категории како туристички вредности врз кои се потпира развојот. Впрочем и самата туристичко-географска положба е одлика на физичкиот простор. Затоа таа, иако зависи и од општествените услови се врзува за природните карактеристи на просторот.

Природните вредности се однесуваат на геолошката структура и релјефот преку макро геоморфолошка структура и микро релјефот во кој влегуваат крстниформни форми во кои доминираат пештерите како внатрешни карстни форми и нивната важност во развојот на туризмот, односно туристичката валоризација на важните пештери како Големата и Малата пештера на монахот. Климатските услови за развој на регионот на Водопадите на Мируше се дадени преку туристичка вредност на климатските фактори климатските елементи како развојни индикатори. Во групата на климатски елементи како туристичка вредност се вбројуваат температурата на воздухот, атмосферскиот притисок, влажност на воздухот, врнежите, облачноста, магливоста и ветровите, како и микроклимата на просторот на Мируше. Важни развојни индикатори се и педолошкиот состав и хидрографските услови

како можност за туристичко користење. Во групата на хидрографските ресурси анализата ги опфаќа: Реката Мируше, термалниот базен, термалниот извор на бањата и езерските карактеристики на кањонот на Мируше. Од посебна важност е и флората, фауната и биодиверзитетот како важни фактори за развојот на туризмот во просторот на Водопадите на Мируше.

1. Географската положба и општи карактеристики на Водопадите на Мируше

Водопадите на Мируше се едно од најубавите и најинтересните места на природата на Косово. Се наоѓа во централниот дел на Косово. Ја опфаќа територијата на општините Клина, Малишева и Ораховац. Површината на Водопадите на Мируше е 598,4 ха. Тоа е едено од најпосетените места на Косово особено во текот на пролетта и летото. Реката Мируше е лева притока на Бел Дрим. Таа се протега во овој регион и вклучува вклучува најголемиот дел планинскиот систем. Водопадите на Мируше во источниот дел ги опкружуваат планините Дреница (Бериша 1.025m), во југоисточниот дел планината Царалево (1.043m), во југозападниот дел планината Гајраку (774m), во западниот дел планината Козник (Бајраку 1006m) и во северозападниот дел планината Гермник (732m). Преку водопадите на Мируше поминуваат важни патишта што го поврзуваат овој регион со другите делови на Косово. Најважните патишта се: Приштина-Клина-Ѓаковица, Приштина-Арлат-Малишева Ораховац и патот Киев-Малишева-Сува Река.

Водопадите на Мируше се карактеризираат со посебни природни вредности, кои пред многу години беа карактеристична точка за користење на туристичките рекреативни вредности за локалното население и за заедницата во целина.

Со формирањето на Канцеларијата на Косово за заштита на природата во 1974 година, водопадите на Мируше беше ставена на листата заштитата како еден од приоритетите во тоа време, додека во 1975 година општината Ораховац и Клина, донесоа одлука за заштитување на кањонот на реката Мируше како природен резерват со површина од 190.21.55 ха (Ораховац површина од 128,26 ха и Клина површина од (61,85,55 ха). Овој заштитен статус на кањонот на реката Мируше беше несоодветен на споредба со вредностите и ориентациите на тогашната социјална политичка заедница. Имајќи во

предвид дека оваа област беше многу мала во развојниот концепт на областа, нешто што го ставил во прашање опстанокот е неговото користење. Значајните природни вредности на подрачјето се ставени под заштита.

Во 1982 година, Управата за заштита на природата, во согласност со Законот за заштита на природата во КСАК Службен весник 44/16, измените и дополнувањата од (15/81) иницира постапка за проширување на границите, промена на статусот за заштита на кањонот на реката Мируше ставајќи го под заштита и изворите на реката Мируше.

Општинските собранија на Клина и Ораховац, донесоа одлука за заштитување на кањонот на реката Мируше во целина. Во 1983 година, Управата за заштита на природата на КСАК во согласност со Клина и Ораховац донесе одлука за изготвување на просторен план за кањонот на реката Мируше. Овој просторниот план е изработен од страна на Хрватскиот институт за урбанизам, во 1987 година.

Во горенаведениот период заштитата за Водопадите на Мируше имаше регионален карактер и како таков се управуваше од три општини Малишева, Клина и Ораховац, додека во 2003 година е постигнат Меморандум за разбирање за заштита и управување на кањонот на Мируше, помеѓу Министерството за животна средина и просторното планирање и Собранието на општината Клина и Малишева.

Владата на Република Косово, на седница одржана на 23 мај 2012 година, донесе ОДЛУКА ЗА ОБЈАВУВАЊЕ НА СПОМЕНИКОТ НА ПРИРОДАТА СО ПОСЕБНА ВАЖНОСТ. Водопадите на Мируше (од сега и понатаму се СПОМЕНИКОТ НА ПРОИРОДАТА) со површина од 598,4 ха. Промените на именувањето дошле поради тоа што освен водопадите што ги поседува, кои се многу атрактивни и интересни, исто така, поседува и други посебни вредности кои ја зголемуваат вредноста и важноста на водопадите на Мируше и ја прават поатрактивна.

Од денот на влегување во сила на Олуката на Владата за прогласување на Водопадите на Мируше за споменикот на природата со посебно значање, како и со изработката на просторниот план, предностите за управување поминуваат во надлежност на централната власт.

Просторниот план на споменикот има за цел да го третира на таков начин што гарантира исполнување на определени критериуми како регулатива. Во исто време тој ги исполни одредените побарувања според меѓународните правила.

Тоа има за цел да ги заштити, зачува и развива вредностите на природата и секогаш да го направи тоа што е побарано од посетителите, туристите, домашните и странските научници.

Со цел водопадите на Мируше да бидат поатрактивни за посетителите, се бара сите интервенции внатре и надвор(во близина) да бидат планирани, контролирани и управувани врз основа на одржливиот развој. Овој простор претставува ретка природна појава со посебна природна, научна, културна и туристичка важност. ИУЦН подрачјето и припаѓа на категоријата "ЗАШТИТЕН ПЕЈЗАЖ "додека реката Мируше припаѓа на категоријата "СПОМЕНИК НА ПРИРОДАТА".

Во оваа територија реката Мируше поминува низ клисура која е позната како кањонот на реката Мируше и тука се создават 12 водопади и 16 езера кои претставуваат ретка хидро- морфолошка појава. Тоа е многу убав и атрактивен пејзаж за посетители. Освен езерата и водопадите, ретка убавина на водопадите на Мируше се богатата флора со повеќе видови на растенија.

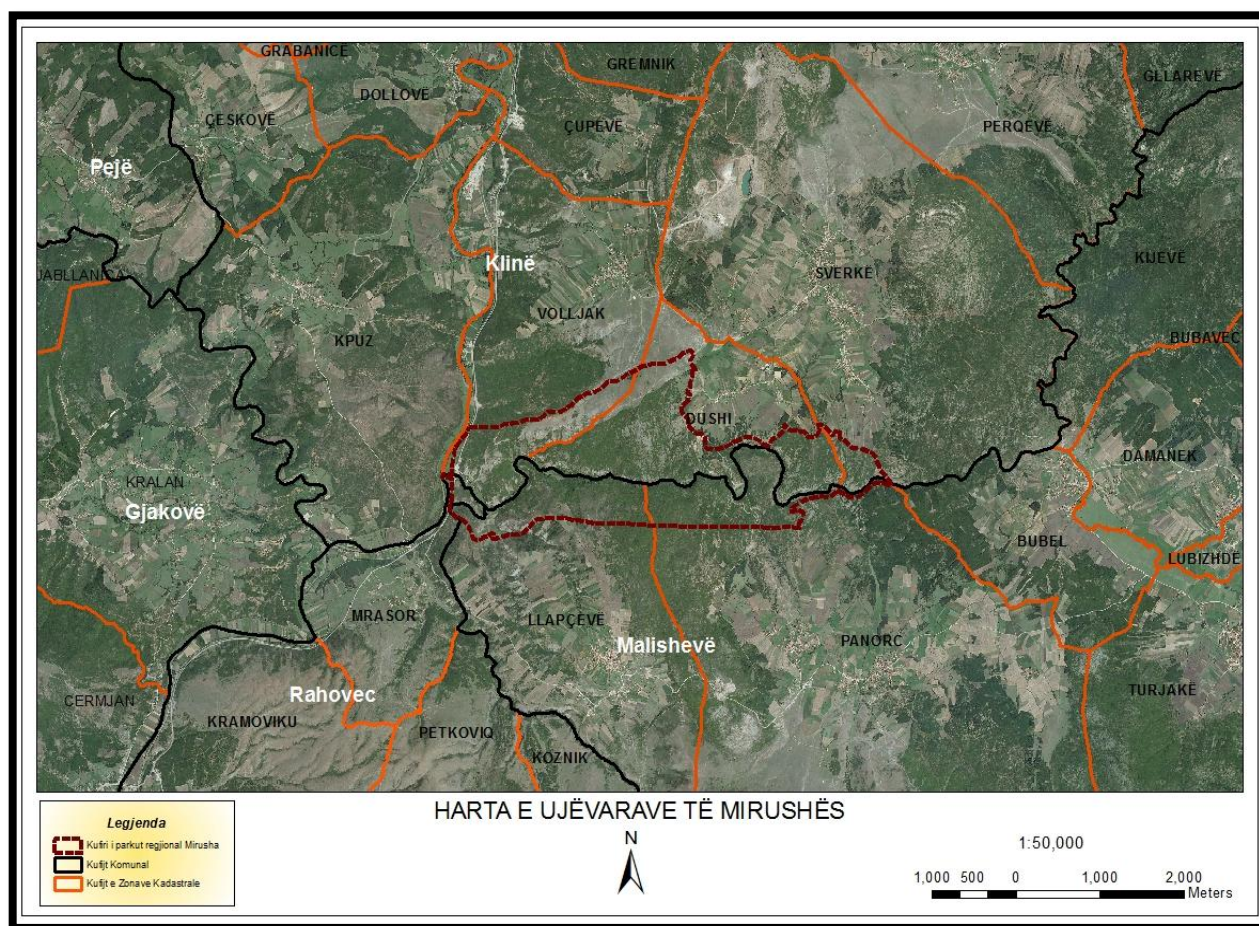
Водопадите на Мируше се богати со ендемични растителни видови, а исто така има и стено-ендемични растенија. Други атрактивни точки за посетителите претставуваат некои пештери кои се наоѓаат во карпите од кањонот на реката. Богатствата на природата создаваат прекрасен и привлечен пејзаж за посетителите, претставува значителен потенцијал за развојот на туризмот. Во моментот предусловите за развојот на туризмот се содржани во физичката инфраструктура која не е завршена.

Покрај водопадите на Мируше недостигаат пешачки патеки, така што и за нив е потребно да дојде до подобрување на пристапот. Посебно тоа се однесува на пристапот до езерата, водопадите и другите атрактивни точки, кои се многу тешки за совладување. Без соодветна инфраструктура речиси е невозможно нивното разгледување. Една од предностите е што националниот пат М9.1 поминува низ граничната линија на Водопадите на Мируше, а на запад што лежи паралелно со пругата.

До денес немало инвестиции, затоа нема ни градби што би биле во контекст за одржување на развојот на туризмот. Со оглед на важноста на туризмот, Водопадите на Мируше се уште немаат хотелски капацитет кои би им овозможил на локалните и надворешните посетители подобар одмор. За среќа, состојбата со животната средина е добра. Водопадите на Мируше со мали исклучоци се добро заштитени. Покрај малото релативно загадување на водата што се случува поради последните градби во близина на

реката, загадувањето на воздухот и земјиштето нема. Што се однесува до деградацијата, тие малку згради што почнале да се градат без дозвола во близина на реката се проблем од ваква природа. Со отстранување на површинскиот слој на тревата се уништила вегетацијата карактеристична за таа овој простор. Тоа преставува само почеток за деградацијата на животната средина. Значи, не постои деградација на животната средина во големи размери туку само се јавуваат инцидентни состојби.

Мапа бр 4 Мируше водопади на сајгот

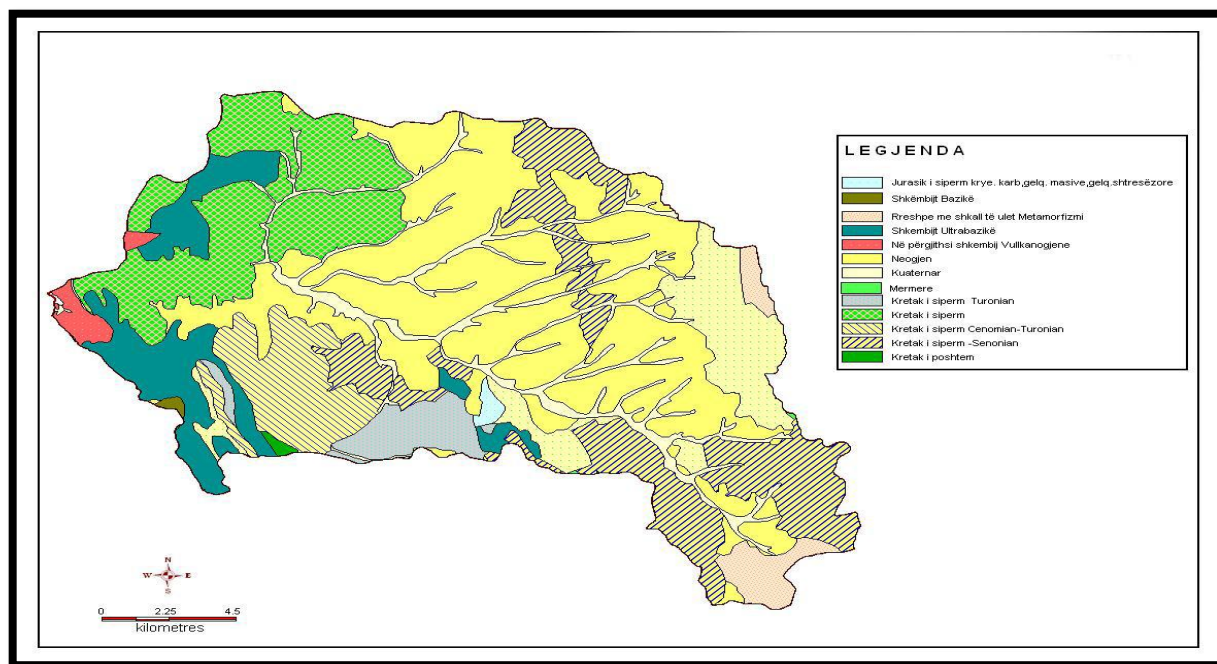
Фактите што се презентирани во ова истражување зборуваат за изразитата вредност на чистата животна средина. Тоа е значителен потенцијал за развојот на туризмот. Се работи за поволни околности или состојби кои претставуваат шанса за надлежните органи да реагираат веднаш и секогаш на начин да се постигнат две важни цели. Едната е да се континуирано одржува, а другата е се развива создавајќи услови за развој на туризмот.

2. Геолошки карактеристики

Водопадите на Мируше во поголемиот дел се состојат од комплекси на седименти од мезозојската и кенозојската ера. Опсегот на протегање на овие карпи е во правец северозапад - југоисток со тенденцијата на наклон кон југоисток.

Геолошки овој регион е составен од дијабазни формации, класичен варовник, слојевит варовник, доломитни супстрати, варовници со фосилни формации и лапоровидни варовници, чакал и песочна глина.

Мапа бр 5: Геолошка карта на Водопадите на Мируше

Во геолошката градба на Водопадите на Мируше, учествуваат ултрабазични формации кои се шират доста пространо. Нивното протегање е и застапеност е во западниот и северниот дел на оваа област. Тие се претставени со периодични кристали од маслинова боја. Во нив има отворено- жолти нијанси и темна маслинова боја. Се работи за формации кои го определуваат и нивниот контакт со сите други видови на карпи како тектонски.

Формирањето на вулканската седиментација се јавува во западниот дел. Во поширокиот дел се приметни системи на формирање на флишни конгломерати и помалку силикатни хематити. Долната креда е обележана со присуство на разнобојни варовници. Варовниците имаат многу голема застапеност, така што главно ја сочинуваат оваа структура. Тие учествуваат со околу 40% од површината на Водопадите на Мируше.

Горната креда е претставена со слоевит варовник од сива боја. Тие се дел од структурата на ултрабазичните карпи во западниот дел на Водопадите на Мируше. Се разликува многу јасно во близина на реката Мируше каде што се допираат двете формации како серпентините и варовникот. Во нив се забележуваат силикофилите со црвеникава боја.

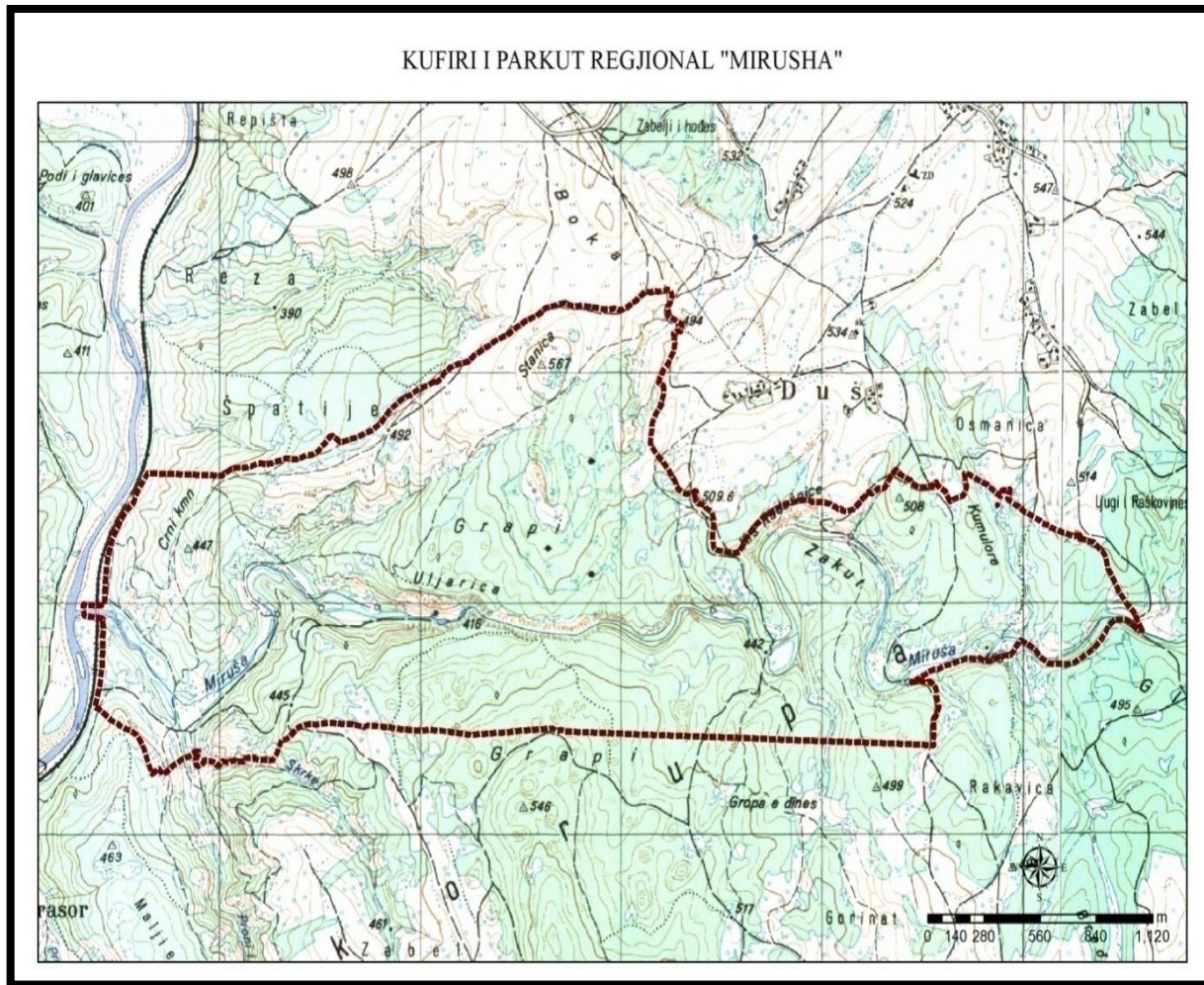
Мастрихтианите се претставени од варовничкиот слој со рудисти и карбонат со сива боја на лапорецот. Варовникците со сива пепелеста боја се подметнуваат под минерализацијата на бокситот. Серпентините се појавуваат во форма на нерегулрани тела со димензии од неколку метри, до неколку километри, тектонски поместувања на меланежот и во внатрешноста на габро, дијабаз и други магмати (F. Reçica, 2011).

Ваквото богатство на геотектонски карактеристики на овој простор не може директно да се инкорпорира во туристичката понуда, меѓутоа тоа е основа за унапредување на знаењата на туристите и развој на ученичкиот туризам. Во оваа смисла посебно е отворена можноста за отворање на школа во природа.

3. Релјеф

Релјефот е еден од најзначајните физичко-географски фактори на секоја област. Во поглед на хипсометричкиот карактер на Водопадите на Мируше покажуваат распространетост од надморска височина од 329 м, (западен дел на утоката на реката Мируше), до 1055 м во југоисточниот дел на планината Каралева (1055m). Во формирањето на релјефот на Водопадите на Мируше главната улога ја играле внатрешните процеси (ендогени) и надворешните (егзогени). Најголемата надморската височина на водопадите на Мируше се наоѓа во југоисточниот (Градина 1055m) и југозападниот дел (Градиште 1038m). Додека најниската висина се појавува преку реката Мируше како и во северозападниот дел на водопадите на Мируше.

Мапа бр 6: Топографска карта на Водопадите на Мируше

Просечната надморска височина на водопадите на Мируше е околу 700 метри. Падините на периферните планини се карактеризираат со различни наклони. Околу 9% од површината на водопадите на Мируше се наоѓа на поголема надморска височина од 300-500м или во должина од 30.3км. Страните на релјефот на оваа област постепено се зголемуваат добивајќи карактеристики на планински релјеф. Надморската височина од 500-700 м учествува со 51% во вкупната површина или 171.9km² површина. Надморската височина 700-900 m, претставува 25% од површината или 84.6km². Од 900-1055м, надморската височина учествува со 15% или со површина од 50.5km².

Анализата на хипсометричната мапа и вредностите на хипсометричните површини покажува дека најголема површина зафаќа хипсометричниот кат од 500-700m. Тоа

претставува факт дека се работи за изразит планински релјеф кој може да се комбинира со активности кои се значајни за планините.

3.1 Микрорелјефни карактеристики

Водопадите на Мируше во најголемиот дел се шират во Лапуша. Тие во најголемиот дел се мошне атрактивни. Овој регион се граничи во источниот дел со планините на Дреница, (Градина 1.055 м), планината Каравела на југ, со планините Скоза (883 м.) Козник (Бајраку 1006 и Дреновац на Затрич 1.042 м) и на запад со планината Гермик (734 м) Карактеристичните форми на релјефот на водопадите на Мируше имаат карстни содржини во кањонот и коритото на водата, гребените (и пукнатините на карпите), подредените карпи, бездната и неколку десетици спелеолошки објекти (пештера) кои се истражени и неистражени. Во последно време во близина на Козник, односно во селото Понорец е откриена една пештера (пештерата на Флади) која според прогнозите на експертите претставува единствена природна убавина со научно и практично значење.

3.1.1 Флувијални ерозивни форми

Најголемата флувијална ерозивна форма е Прекорупа која се протега помеѓу планините Грабник и Бадали на запад, планината Дреница на исток, до долината на Клина на север до до планината Козник на југ и до планината Затрич. Во рамнината со апсолутна

Од оваа височина од 580-620 метри, односно во висина од 100 метри се јавуваат варовнички перфорирани со бројни езера.

Долината на реката Мируше до село Бубел може да се оцени како композитна долина во која доминираат речните екстензии. Тие преставуваат делови со опфатени култури. Во тесните делови на долината на реката Мируше се јавуваат во варовнички карпи и проширувања со флишни серпентини. Реката Мируше во Бубла во должина од 13 км се протега низ кањонот кој комуницира со варовни карпи кои се протегаат во насока СЗ-ЈИ и ја формираат кањонската долина со познатото име кањонот на Мируше. Тој во првите 6 км има пад кој достигнува до 80 метри во близина на селото Душ, карактеристичен со вертикални карпи. Горниот дел на кањонот во релјефот има висина 180-200. Таму се издига во висина од

20-150 метри. Поголема ширина има последниот водопад на езерото, а помала во четвртото езеро. Долниот дел на кањонот на Мируше порано бил пештера која е создадена од реката и има проточни карактеристики. Во 12-те езера на кањонот на Мируше, сместени во нивна близина се јавуваат релјефни форми како резултат на геолошкиот состав и ерозијата на реките.

За формирање на езерата најзначен е фактот дека варовникот во кањонот на Мируше има хипсометрички показател на ниво од 30-40м. Вертикалната ерозија е причина на големиот пад и интензивоста на надолжниот профил, што реката ги има откриено во меките слоеви кои лежат во долниот дел. Потоа во надолжниот профил на реката Мируше полесно ги преминувала карпите и формирала група на мали езера, од кои најголемото е 22м. Други познати реки се: Кијево, Дреновац и Бубавец. Најдолгата долина е на Дреновац (14 км), а на Кијев 11км и на Бубавец 5,5км. Бидејќи овие реки потекнуваат од флишни карпи, долините им се доста впечатливи. Ова се однесува и на реките Дреновац во планините на Дреница, Кијев и на планината Кодра. Во горното течение формирана е нормална долина преку која секогаш тече вода. Во долниот тек од овие долини вода тече само за време на дождовли денови или за време на топење на снегот. Затоа овие долини може да ги класифицираме во периодични суви долини. За да се формираат импресивни долини на овие езера, според геолошкиот состав, влијаеше и падот во профилот.

3.1.2 Карстни површински форми

Со оглед на тоа дека најголемиот дел од Водопадите на Мируше е составен од варовнички карпи, тие се причина тука да се јават изразени карстни форми од површински и подземен карактер. Такви се увалите и вртачите кои исполнети со вода ги создаваат карстните езера. Овде се јавуваат и карстни суви долини кои можат да бидат атрактивни. Внатрешните карстни форми се јавуваат како пештерите и пропасти.

Вртачите претставуваат најмали форми на површинските карстни ерозивни процеси. Тие се изразени повеќе во западниот дел на Водопадите на Мируше. Посебно се забележителни на планината на Гребник каде севсечени во варовничките слојеви. Оваа област е покриена со вртачи.

Езерцата како површинските карстни форми се поизразито атрактивни од сувите вртачи. езерцата се поизразени форми. Се појавуваат во северо-западниот дел и тоа помеѓу

Г.Наркут и планината Гребник на запад, Перчево и Гларев на исток и север и во долината на Клина. Тие имаат кружна форма, достигнуват длабочина од 5-6 м и 100 м. широчина. Едно од најистакнатите е Перчево. Тоа има кружна форма и мошне е атрактивно.

Од површинските форми карсните долини се мошне изразени. Тие се најзастапени во западниот дел.

Најзначајни се следниве:

1. На север карстната долина на Заберѓ која има насока север југ. Нејзината должината достигнува 1,7 км. Има благ наклон кој продолжува кон југ.
2. Карстната долина Перчево се наоѓа на апсолутна височина од 600 метри, со должина од 2,5 км север-југ.
3. Карстната долина на Сверкес има должина од околу 4 км. Низ неа тече вода за време на дожд и топење на снегот.

Слика бр 3: Клисура реката во водопади Мируше

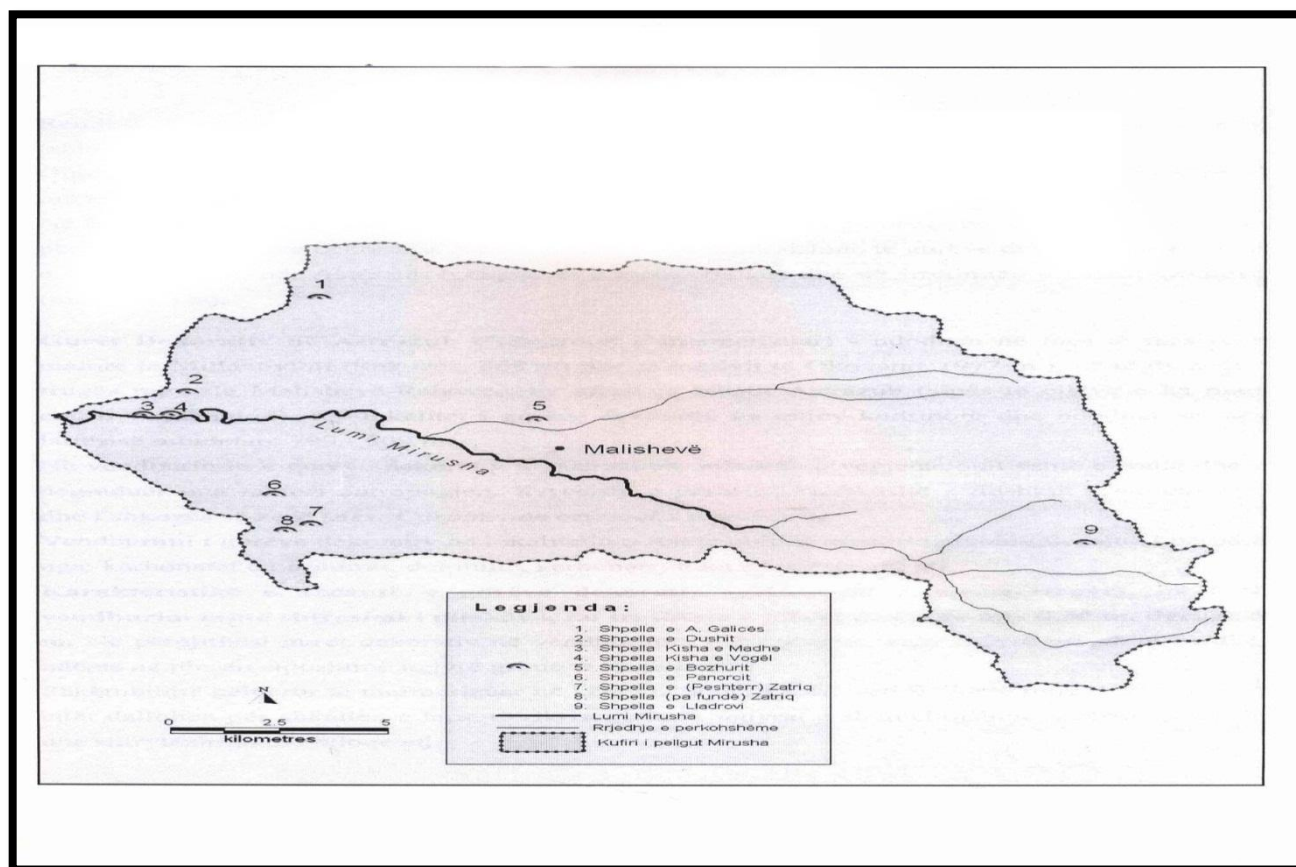
3.1.3 Внатрешни карстни форми

Освен површинските карстни форми се појавуваат и внатрешните карстни форми. Тоа се: пештерите и пропастите.

Карстните пропасти се присутни повеќе во карстот на Гларево и Перчево, а присутни се и во Гребник.

Пештерите се најважните карстни форми во овој простор. Пештерите се проширени подземни простори (шуплини) во форма на разгранети канали со различни екстензии и со хоризонтална експанзија.

Мапа бр 7: Мапа на пештери во водопад Мируше

Пештерите во водопадите на Мируше се широко распространети, но многу малку проучени и користени. Најважните пештери се: пештерата Души, пештерата на понорец, пештерата во Затрич, пештерата Барди, пештерата на Азем Галица(Перк), пештерата на

афион(Дреновц), Големата и Малата пештера на монахот во реката на кањонот на Мируше. Морфологијата на пештерите во Водопадите на Мируше, покажува дека се работи за различни фази на еволуција. Некои пештери се активни како пештерата на Панорци, и пештерата на Пештерот во Затриќ. Полу-активни пештери се: пештерата на Души, пештерата на Ладровиќ (Барди) и фосилизираните пештери како пештерата на афион, големата и малата пештера на монахот во кањонот на Мируше. Пештерата на Души се наоѓа во северниот дел на кањонот на реката Мируше. Пештерата на Понорци се наоѓа на околу 3 км во југ на селото Понороц, во северните падини на планината Окован(997 м) а крајот од клисура, во близина на улица Понорц-Затриќ.

Исто така, во сливот на река Мируше се наоѓаат голем број на дупки и отвори кои комуницираат со празни и подземни галерии. Тие се наоѓаат во планинските масиви на Затриќ, Милановиќ, Гајракур, Дреница, Козник како и падините на кањонот на Мируше.

Познавањето на пештерите и другите карстни форми во Водопадите на Мируше, имаат големо значење во изборот и утврдувањето на соодветните локации за изградбата на угостителските објекти, туристичките населби водните акумулации и патиштата. Положбата на овие пештерати не наведува на заклучок дека тие се создадени со работата на подземните води и претставува фаза на стариот извор. Должината на коридорот е мала. Таа износува околу 18м. Овој комплекс на пештерите не е богат со сталактити и

сталагмити, но подовите на овие пештери се покриени со карпест материјал во различни форми и големини, кои се создадени од кршењето и падот на карпите од таваните и сидовите на пештерата. Овој комплекс и припаѓаше на фосилизираните пештери. Покрај геоморфолошките вредности овие пештери не поседуваат други вредности.

Покрај овие две пештери во Водопадите на Мируше се наоѓа и пештера во близина на селото Душ која е истражувана.

Пештерите се повеќе присутни на страните на кањонот на Мируше. Ние ги истражувавме можностите за туристички развој во оние кои имаат најпогодни услови. Големата и малата пештера на монахот е мошне атрактивна. Влезот во малите и големите пештери се наоѓа во местото наречено Шкемби Куќ (црвена карпа). Тој е лоциран на југоисточниот дел на падините на кањонот околу 90м од коритото на реката. карактеристичен е по тоа што има забележително голема височина. За да се дојде до овие пештери полесно е да сеоди од горната страна на кањонот.

Големата пештера се наоѓа на десната страна на кањонот на Мируше. Влезот го има во горниот дел на кањонот во местото наречено црвената страна која се наоѓа во апсолутна височина од 580м. Од овде протега видик кон голема далечина. Влезот во Големата пештера е широка околу 5 метри. После влезот пештерата продолжува со еден коридор околу 10 метри, кој што има лесно опаѓање во насока на влезот. По овој коридор се наоѓа првата галерија со широчина од 8м и висина 5м. Од влезот се зголемува до 10 метри каде што поминува и кон југ во еден коридор со таван. Тој се покрива на 6м, во должина од 5м.

Малата пештера се наоѓа на истото место како првата. Влезот и се наоѓа на исто ниво со опишаната пештера. Според големината е помала. Нејзината должина на влезниот канал е од 3 метри и висина од 3,5 метри, а аголот на влезот има должина од 20 метри.

Слика.бр.4: Големата и Малата пештера на монахот

Слика бр. 5: Пештерата Езеро последните во реката Мируше Кањон

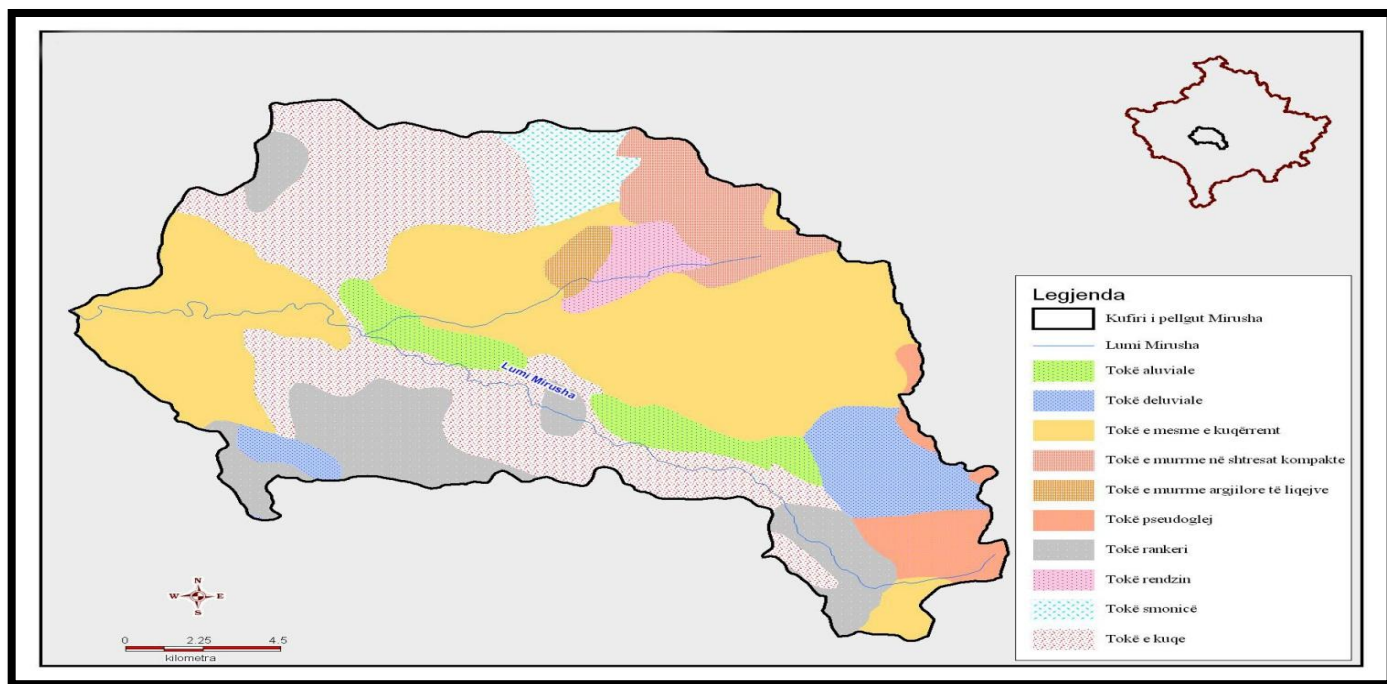
Слика бр 6: Влез во пештерата на Понорци

4. Педолошки состав

Просторот на Водопадите на Мируше претставува вистински мозаик на типови на почви. Тука влијаеле педолошките фактори како што се геолошкиот супстрат, климатските услови, хидрографијата и вегетацијата. Педолошката покриеност на Водопадите на Мируше е многу хетерогена и се состои од неколку типови на почви.

Мапа бр 8: Педолошка мапа на прос водопади Мируше

Во регионот на Водопадите на Мируше се разликуват следниве видови на почви:

-Темните почви во компактен субстракт имаат протегање во северозападниот и централниот дел на сливот. Резултатите од анализите покажуваат дека се неутрални со лесни кисели тенденции. Тие содржат 2-2,5% хумус и апсорбер во волумен 70-75%.

Овие почви се тешки за работење бидејќи содржат голема количина на глина.

Црвените почви се длабоки, влажни и се состојат од хумус во повеќето случаи од 3% . Имаат голема распространетост во просторот на Водопадите на Мируше главно во североисточниот и западниот регион. Се користат за производство на житни култури.

Почвата рензина припаѓаа на втората класа со профил А-С. Богата е со јаглерод, додека учеството на хумус е 5-10%. Тие имаат мало пространство главно се наоѓат сливот на реката во планинскиот масив на Дреница.

-Средни црвеникави почви (шумските почви) имаат голема распространетост. Се наоѓат во источниот, западниот и централниот дел на Регионалниот природен парк "Мируше".

-Кафеавите шумски почви се јавуваат врз варовните карпи. Тие имаат хемиски особини кои ги разликуваат од вообичаените.

-Средните црвеникави почви се формират над варовничките карпи. Овие почви имаат подобри физички особини во споредба со другите подтипови.

-Ранкенер почвите или хумус почвите се почви со профил А-Ц и се креират во силикаторниот супстрат.

Почвите на водопадите не Мируше не се повољни за култивација на земјоделските култури. Ови почви се погодни за раст и развој на природната и шумската вегетација,

Погодени почви за земјоделските култури се само алувијалните почви кои се појавуваат во долниот проток на реката Мируше по кањонот до утоката на реката Мируше во Белиот Дрим , во средниот ток меѓу селата Турјак и Панорц, како и во горниот тек на реката од село Бање до Малишево. Овие почви вклучуваат мала површина и се засадени со земјоделски култури од зарзават.

Во следната табела се дадени категории и подкатегории и начини на користење на земјиштето на животната средина.

Табела бр.5: Категории и подкатегории, користење на земјиштето на животната средина

Домашен средина	497.78	Високата	Повредени
Високостеблените шуми (густ)	4.33.		Добра
Низинските шуми (Буш)	467.12		Повредени
Вегетација (дрва)	16.74		Добро, повредени во близина на устието на реката Мируше
Долж реките	0.13		Добра
Природни жива ограда	8.97		Природен
Ерозивен потенцијал простори	000		Добри, оштетени во близина на делтата Мируше
Биокоридори	5.51	Многу висок	Добри
Водната средина	0.48		Добра
Езера	5.03		Добри, оштетени во близина на делтата Мируше
Реки (корито)	94.05	Висока	Добри
Аграрната средина	10.54		Добра
Области	70.17		Добри
Ливади	13.34		Ризик, поголем дел под постојана опасност од ерозија
Пустелии	1.06	Просечна	Тие треба внимателно да се додаде на околината.
Вграден на животна средина	1.03		
Бизниси	0.03		
Патишта и железници	598.4		

Во целина, почвите во просторот на Мируше не се поволни за одгледување на земјоделски култури. Овие почви се особено погодни за растот и развојот на природната и шумската вегетација, затоа за туризмот имаат скромни потенцијали.

5. Климатските услови за развој на туризмот

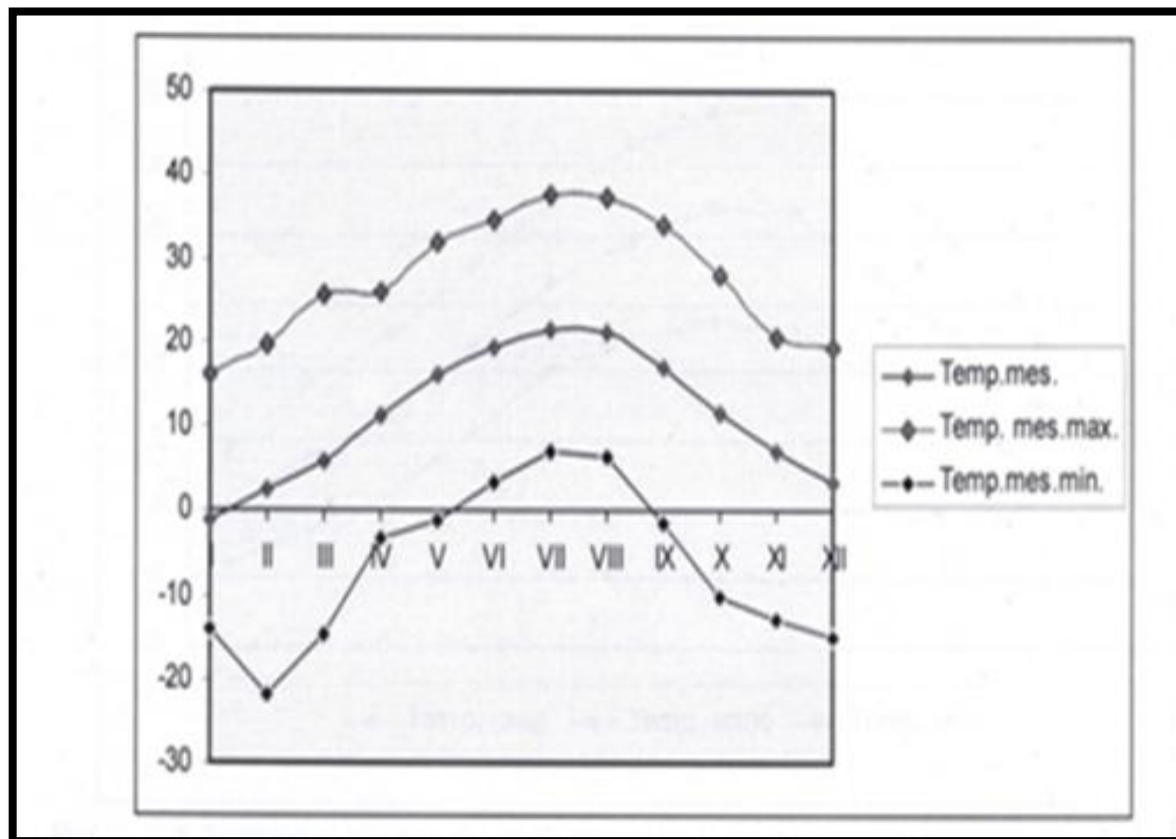
Водопадите на Мируше се наоѓат помеѓу две територии кои имаат различни климатски влијанија. Тоа е континенталната клима на Косово и јадранско-медитеранската клима. На ова територија имаат влијание климатските елементи на дветекотлини. За да можат да се проучуваат климатски елементи на овој регион ги користевме статистичките податоци од три метеоролошки станици . Тоа се Призрен и Пеќ и Приштина.

Климата во овој регион е субконтинентална клима. Меѓутоа, ова територија е отворена преку езерата и долините. Како дел од сливот на Дугагин (Метохија)овој простор има поблага клима во споредба со источните провинции. Ова се должи на влијанието кое доаѓа по долината на Белиот Дрим што носи медитеранска клима. Висината на врнежите најчесто не се разликува од онаа која е претставена како просечна висина на врнежи во долината на Дукагин (Метохија), иако некои нијанси може да бидат воочливи. Инсолацијата во оваа област треба е многу подолга во однос на долниот региони на Дукагин (Метохија) и Дреница. Поради тоа овде има помалку магла. Положбата што ја има регионот на Мируше,(географската ширина, висина, високите планини како ограда и малата релативна оддалечност на Јадранското Море), му овозможила да има блага континентална со влијание на медитеранската клима. Податоците за климатските елементи се превземени од презентираниите резултати во Просторниот план на регионалниот парк Мируше (1986), кој се реализирал во метеоролошката станица во Клина (385m.) во текот на 16 години (1965-1980) и во Ораховац, Пеќ и Ѓаковица.

Климата преставува важни физичко-географски услов. Со неа е поврзана човековата активност и посебно туризмот. При проучувањето на климатските елементи и фактори потребни беа податоци со кои се објаснуваат некои климатски елементи и фактори.

Температурите на воздухот се претставени преку следниот графиконот. Тие се мерени во Ораховац, Пеќ и Ѓаковица.а која ни ги кажува вредностите на просечната температура на воздухот (К. Gorica, N. Kocollari, 2002).

Графикон бр. 3: Просечната максимална и минимална температура на воздухот (врз основа на мерни станици во Ораховац, Пеќ и Гаковица) за периодот 1950-1970

Податоците за температурата на воздухот во овие станици покажуваат дека се рааботи за умерени температури кои му погодуваат на туризмот. Тие во летните месеци се благи така што Мируше служи за разладување. Средномесечните температури во овој период се движат околу 20°C . И зимските се поволни и се движат околу 0°C . Максималните или екстремните температури ја определуваат континенталноста на просторот поради тоа што амплитудите се релативно мали. Тоа ја изразува поволноста за развој на туризмот.

За да се потврдат наведените констатации направивме анализа на овие параметри во Клина.

Табела бр.6: Температурата на воздухот во Општина Клина Извор: Институт за хидрометеоролошки работи.

<i>Месеци</i>	<i>Просеч темпера тури. °C</i>	<i>Ампл. Max. °C</i>	<i>Ампл. min °C</i>	<i>Амплитуди °C</i>
ЈАНУАРИ	-1.1	12	-9.6	21.6
ФЕВРУАРИ	0.1	11.5	-11.8	23.3
МАРС	7.9	24.3	-8.2	32.5
АПРИЛ	11.3	27.5	-1.8	23.3
МАЈ	16.2	28.5	3.2	31.5
ЈУНИ	18.3	33	8.9	41.9
ЈУЛИ	21.1	37.5	9.1	46.1
АВГУСТ	19.7	32.7	9.7	42.4
СЕПТЕМВРИ	18.5	31.5	5.8	37.3
ОКТОМВРИ	10.7	29.3	-1.8	31.1
НОЕМВРИ	5.1	20.5	-9.2	29.7
ДЕКЕМВРИ	0.9	13.5	-8.2	21.7
ГОДИШНИОТ	10.8	37	-11.8	46.1

Во Клина просечната годишна температура е 10⁰C. Во јули таа достигнува максималната температура 37.6°C, а во февруари минималната температура е од -11.8°C, просечната амплитуда е 46.°C. Овие вредности на температурата ја покажуваат состојбата на воздухот за 15 години.

Имајќи ги предвид параметрите на температурните карактеристики можеме да ги презентираме и оние кои се однесуваат на самиот простор на Водопадите на Мируше. Тие се дадени во следнава табела.

Табела бр 7: Температурата во водопадите на Мируше

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
прос.темп	0.0	3.8	6.8	11,9	16.5	19.6	21,9	21,6	17.3	12,4	7.9	4.9
макс.темп	4.2	9.3	12.	17.8	22.3	26.6	28.7	29.4	24.8	19.3	12	8.8
Мин.темп	-3.9	-1.4	1.3	3.6	10.3	12.3	13.7	13.1	9.5	5.9	3.3	1.1

Средната годишна температура во просторот на Водопадите на Мируше е околу 12 С°. Најтоплиот месец е јули со средномесечна температура од 21,9⁰ С, додека најстудениот месец е јануари со средномесечна температур од околу 0.⁰ С, додека просечната максимална температура е забележана во август и изнесува 29,4⁰С, во јануари од 4,2⁰С и во декември до 8.8⁰С. Просечната минимална температура се движи од 13.10С во август и -3,9⁰ С во јануари.

Од овие податоци се гледа дека постојат извонредни можности за развој на туризмот. Температурите овозможуваат активности во текот на целата година.

Инсолацијата важен метеоролошки елемент бидејќи осонченоста овозможува пријатен престој во туристичката дестинација. Податоците за траењето на сончевиот сјај се дадени во Табела бр. 8. Овие податоци се добиени од мерната метеоролошка станица Пеќ

Табела бр 8:Траење на сончевиот сјај

Месеци	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	год
Часови	105.9	129.4	144.5	206.1	176.	204.8	257.2	213.	255	143.	55	142	1973.2
					4			6		1			

Инсолацијата е мерена во хидрометеоролошката станица Пеќ (Zogaj A. I. 2003). Од табеларниот преглед се гледа дека тука најповисоки вредности на инсолацијата се регистрирани во јули со 257.2 час. Додека месецот со најпомалку осончаност е ноември со 55 час. Регионот просечно има 1973 часови на годишни ниво.

Од оваа табела може да се види дека месеците IX,V,VI,VII,VIII и IX имат инсолација од вкупно 1313.3 часа , што значи дека на ова територија просекот за шест месеци е 220 часа.

Од тоа се гледа дека деновите за посетита се доволни за пријатно чувство. Треба да се направат напори за да се зголеми времето на престој за посетителите со унапредување на идеите и плановите за развојот на туризмот во овој крај. Тоа се однесува и за другите месеци кога климатскиот елемент како инсолацијата не е толку поволен за посетителите.

Влажноста на воздухот е исто така важен здравствено-рекреативен фактор за развој на туризмот. Во следната табела се дадени параметрите за овој климатски елемент во мерните станици Приштина, Пеќ, Призрен и Мируше во период од 1976 до 1988 год.

Табела бр 9: Влажноста на воздухот

<i>Мерни центри</i>	<i>1976</i>	<i>1977</i>	<i>1978</i>	<i>1979</i>	<i>1980</i>	<i>1981</i>
Приштина	76	71	74	74	76	73
Пеќ	72	68	71	71	72	66
Призрен	72	66	70	68	60	70
Мируше	72	68.3	71.6	70.6	72.3	69.6

<i>Мерни центри</i>	<i>1982</i>	<i>1983</i>	<i>1984</i>	<i>1985</i>	<i>1986</i>	<i>1987</i>	<i>1988</i>
Приштина	72	73	74	72	73	68	68
Пеќ	69	68	71	69	72	71	71
Призрен	67	67	73	72	73	68	69
Мируше	69.3	69.3	71	68,6	71.0	68	68.3

Табела бр 10: Годишниот движење на влажност на воздухот и облачност во оваа област, кои имаат Мируше (врз основа на мерни станици Ораховац, Пеќ и Ѓаковица) за периодот 1950-1970

Lag.ajrit	85	80	76	71	73	71	69	67	71	79	86	86	76
Vranes.%	72	59	62	60	64	49	39	31	40	54	73	71	56

Просечната релативна влажност на воздухот е 79%, но промените на влажноста не се големи. Рамномерно, највисокото ниво на влажност е во месец XI и XII (87 %) и V (85%).Најниската влажност е во VII месец 71 % и во VIII месец 73%.Во вегетациониот период изнесува 75%.

Врз основа на овие показатели може да се констатира дека најповолни услови за развој на туризмот има Мируше. Овој став се однесува на сите анализирани години. Овој показател коинцидира со облачноста.

Годишниот просек на облачноста изнесува 5,5 десетини. Најголема облачноста е во текот на I – 7.5 , XII 7.2 и XI 7.1, најмала е VIII, X. 3.3 и VII 4.1, а во IV и V 6.6, во VI и VII 4.6 и во VII и IX 3. Просечното ниво на облачноста е 4.7 десетина од просторот на небото. Овие податоци зборуваат за погодни услови за развој на туризмот во овој простор.

Врнежите се главно ограничувачки развојен фактор. Единствено траењето на снежната покривка позитивно се одразува. Дождовите имаат негативен одраз врз туристичкиот престој. Врнежите - се еден од најважните климатски елементи. Анализата на податоците за врнежите за регионот на Мируше е направен за според мерните пунктови кои го мерат дождот во Клина, Ораховац, Сува Река и Коморани. Просечната годишна количина на врнежите во регионот на Мируше е 706mm. Годишната распределба на врнежите во текот на месеците не е иста. Најголемо количество на врнежи паѓаат во ноември 96,2 mm, додека месец со најмало количество врнежи е август со 37 mm.

Табела бр. 11. Дистрибуција на врнежи од дожд во текот на годината, а просечната месечна во годината

Stacionet	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Vjet	Pra.	Verë	Vjesh.	Dimër
Klinë	71.1	69.1	52.8	57.6	66.3	44.9	55.9	37.8	50.9	73.3	92.9	90.8	763.4	176.7	138.6	217.1	231.0
Rahovec	60.9	75.3	51.2	57.0	71.0	56.9	45.3	44.0	61.4	67.2	96.2	78.9	765.3	179.2	146.2	224.8	215.1
Suharekë	40.0	49.4	42.1	51.1	72.3	49.7	39.7	46.4	46.5	61.8	69.9	66.3	635.2	165.5	135.8	178.2	155.7
Komoran	63.8	53.2	39.9	53.3	62.3	53.4	42.1	37.4	44.4	68.2	83.9	61.9	663.8	155.5	132.9	192.6	178.9

Висините на врнежите се разликуваат во северозападниот и североисточниот дел. Во најтесниот дел, близу до кањонот, врнежите во текот на годината изнасуваат 878 мм. Максимумот е на крајот на годината, другите делови се различни. Повеќе врнежи има во XI месец 123 мм, а најсуви месеци се VIII 41мм, VII 47мм, VI 54 мм. Просечното количество врнежи во текот на вегетативниот период во просторот на кањонот е 350 мм.

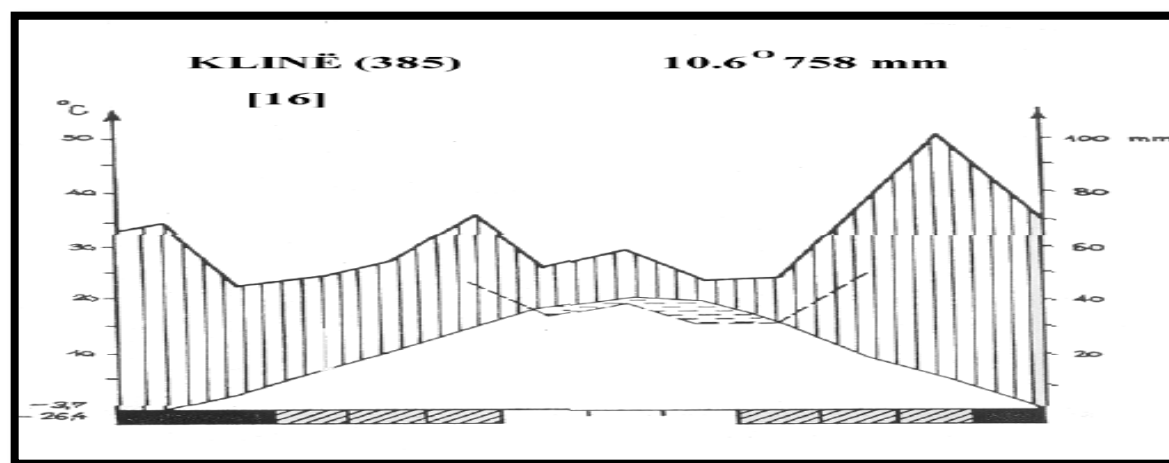
Просечната релативна влажност на воздухот е 79%,промените на влажноста не се големи,Рамномерно,највисокото ниво на влажност е во месец XI, XII (87 %)и V (85%).Најниската влажност е во VII месец 71 % и во VIII месец 73%.Вегетацискиот период: 75%

Маглата се климатски елементи кој негативно делува на туристичкиот развој. Тие се доста честа појава во регионот на "Водопадот на Мируше“.Маглата се формира кога воздухот доволно ќе се олади за водата да испарува па се создава роса, што се случува на температура кога пареата се кондензира во капки. Во моменти кога нема ветрови тие се наоѓаат во долините и високите планини. Месеци кои имаат зголемена магливост се ноември, декември и февруари.

Ветровите се резултат на хоризонталното движење на воздушните маси. Овие движења позитивно и негативно делуваат на развојот на туризмот. Позитивно е нивното влијание во освежителна смисла или како прочистувач на воздухот. Негативно дејство е ако тие се силни и разорни.

Податоците за честината на ветровите и розата на ветрови се дадени во следниов графикон.

Графикон бр.4. Klimadiagrami со (Волтер) за Клна за периодот 1965-1980

Во просторот на Водопадите на Мируше дуваат 8 видови ветрови.

Два од нив се постојани и дуваат непрекинато во текот на целата година, а другите се периодични и дуваат од време на време. Овие постојани ветрови во народот се познават како Мурални (Север) и Бура (Југ). Во текот на цела година ветерот дува 43,5 дена. Бурата доаѓа од југ, а дува од време на време и многу е корисна за живиот све. Тој е топол и носи влага.

За време на летото врне дожд додека во зима паѓа снег. Во текот на годината дува 61 пат. Ветерот што доаѓа од Северо-запад носи свежина, а понекогаш и дожд. Ветерот кој е корисен во текот на годината дува 26 дена. Периодичен ветар е Вардарецот. Во народот овој ветер е познат со името „шкупја“. Вардарецот се формира во Шар планина но е топол ветер. Во зима кога дува го топи снегот и глечерите, а во лето носи дожд. Во текот на годината дува 17 дена како периодичен ветар.

Источниот ветер, кој се шири во оваа област е Кошава. И овој ветер е периодичен и дува многу ретко. Се формира во Источна Европа над Украина. Доаѓа до Водопадите на Мируше низ долините на реките Дунав и Морава, но е со послаб интензитет. Тоа е интензивен и топол ветер. (потопол од северниот ветер). Тој дува во студените месеци од годината во траење од 2-3 дена.

Североисточните ветрови обично дуваат во текот на целата година. Тие се свежи со помалку врнежи. Времетраењето на овие ветрови е од 5-10 часа.

6. Хидрографски услови како можност за туристичко користење

Покрај тоа што водата претставува неопходен елемент за живот на луѓето користејќи ја за задоволување на жедта и заради исхрана, како и заради нејзиното сообраќајно значење, водата претставува значаен елемент и фактор на природната средина. Одредени хидролошки и физиономски вредности ги потенцираат водите и водните форми како значајни туристички мотиви. Доминантна туристичка вредност на хидрографските туристички мотиви претставува нивното рекреативно атрибутивно својство иако не треба да се занемарат и естетските и куриозитетните особини што ги поседуваат. Кај некои

хидрографски туристички мотиви, зависно од видот или останатите карактеристики на природната средина, куриозитетните и естетските туристички атрактивни атрибути дури можат да бидат доминантни (Н. Мариноски 2015).

Вакви карактеристики поседува просторот на Водопадите на Мируше. Тоа се однесува на целото сливно подрачје. Разместеноста на хидрографските елементи на овој простор се дадени во следнава мапа.

Мапа Бр.9 : Мапа на хидролошкиот слив Мируше

Со оглед на тоа дека ова територија во поголемиот дел е составена од варовни карпи преку кои тече водата се појавуваат форма на карстен рељеф кои се забележителни туристички ресурси. Голем дел од овие ресурси со хидрографски карактеристики се значаен потенцијал. Ваков карактер пред се имаат изворите.

На овој простор се јавуваат повеќе извори. Меѓу нив поважни се изворите Кијев, Гларева и на Рицев. Карактеристично е да се напомене дека на оваа територија се распространети привремени површински текови.

Овие текови имаат најмногу вода во текот на зимата. Изворот на реката Мируше се наоѓа во западниот дел на планините на Каравелот, Стебла во местото наречено Лугу и Карит во надморска височина од 620 м, во западниот дел на планините на Каралева. Од местото Бубел до Уларица, преминува во третата фаза преку низводот дел до утокаата. Реката на Мируше поминува преку варовничките карпи кои ги сечела и креирала како длабоки долини со вертикални брегови. Тие во литературата и научните кругови во географијата се познати под името кањон. Најпознат кањон во Косово е на Уларица кој се наоѓа во долниот дел на реката Мируше. Во кањонот се присутни над 16 големи и мали езера. Водата од едно езеро во друга се прелева во катарактна форма или пак формирала водопад во 50-60м.

Леви гранки на реката Мируше се: потокот Духлес долг само 1км, потокот на Нишор само 500м, потокот на Габар во Бања 1км, на Малишево е 2км, на Караврана и на Бурим (поранешен Јовиќ) 5км. Овој поток се смета за најголем снабдувач на реката на Мируше од левата страна, како и Турјанка и Понорцит едолг 2км. Сите гранки на двете страни имаат голем проток. Во влажниот период на годината важен е фактот дека Малишева со околината во пролет и есен се поплавува речиси секоја година.

Десните гранки на реката на Мируше се снабдува со водите на изворите кои произлегуваат од западните падини на Каралева и Дреница, планините на Бадал, Перчев и др. Во долниот дел на реката на Мируше гранките на двете страни имаат карстниот карактер. Тие имаат брз тек само во текот на влажните месеци од годината. Бидејќи конфигурацијата на теренот се состои од камења, што не дозволуваат да се пушта вода. Во текот на влажниот период се исполнуваат сите празнини под земјата кои се кршат со зголемен интензитет.

Во основа хидрографијата на водопадите на Мируше е карстна хидрографија. За разлика од неа нормалната хидрографија на постојаните водотоци се појавува во

водоносните седименти на плиоценскиот флиш. Од водотецита најзначајни се реката Мируше, реката на Дренок Кијево и Бубавец. Овие реки во горниот тек секогаш имаат вода, додека во долниот дел, овие реки се пресечени во варовник. Тука водата тече сама за време на врнежите и тоа во септември, октомври, ноември и декември или за време на топењето на снегот.

Првата населба од каде тече реката до утоката е Блаце. Во почетокот тече исто како и другите потоци, но потоа му се приклучуваат лево и десно некои гранки и така го формира рбетот на реката.

Двете страни на реката се состојат од алувијалната рамнина. Ширината на проширувањето има различни димензии. На пример, во село Блаце е 2км, во Тимелин 300м на Запад во Беланица е 200м, во бања 1-2,5 км, во внатрешноста на селото Мируше 20 м. Тука реката создавал мини кањон. Ширината на реката е од 1-1,5 км. Оваа ширина се наоѓа кај Даманек, а се шири во областа на алувијалната рамнина на реката Мируше. Штедроста на водата што тече од десната и левата гранка на реката Мируше во текот на целата година е изразена во литри/секунда. Протокот на басенот ја збогатува реката Мируше.

Над селото се случува реката да се исуши во целост во текот на летото. Фактори за сушење на реката се: Наводнувањето на земјоделските парцели, ретките врнежи, високите температури и интензивното испарување. Во горниот дел од Малишево познатлива е по името на реката Бања, затоа што таа поминува низ селото Бања. Врз основа на податоците од истражувањето досегашната утврдена должината на реката Мируше е 32-37км. Оваа разлика е затоа што зависи од кој извор на водата се добива должина на реката. Исто така, се разликуваат три различни зафати во врска со големината на сливот на реката Мируше. Тоа се површините од 297, 336 и 357 km². Според официјалните податоци добиени од Министерството за водопадите вкупна површина на сливот на Мируше е 336,7 km². Хидрографската мрежа на реката Мируше генерално е асиметрична без оглед на бројните протекувања на водотеците и потоците во десната страна на реката Мируше, во однос на оние од левата страна. Повеќето од водотокови секоја година во сувата сезона од годината се исушуваат во пониските делови од територијата. Таков е примерот со реката Кијево, потоците на Бубавецот и реката на Дреноц.

На крајот на кањонот после последното езеро од десната страна во близина на карпите е изворот на реката, а 30м подалеку од последното езеро има уште еден воден извор кој во текот на целата година има вода. На лева притока на Белиот Дрим се развило езерце.

Мируше има многу развиена хидрографска мрежа. Таа формира од 38 водни текови. На десната страна се поврзува со реката Кијево, Дреновац и 7 помали потоци додека на левата страна има 4 помали потоци. Во југоисточниот дел таа тече низ карпите и се состои од повеќе долини. Северозападниот дел тече низ варовните карпи каде што се гледа и карстниот релјеф. Во горното течение поминува низ широките долини. Во долниот тек реката Мируше, притока добива во село Бубле. Таа го создала својот долг кањон од 13км. При тоа тие се подредени еден после друг 16 езера одделени со катаракти (Komisioni i ravarug për miniera dhe minerale Kosovë, 2006).

Од двете страни на кањонот се забележуваат и многу мали пештери. Кањонот на Мируше е еден од природните феномени, што преставува ретка атракција. Во своите катаракти во висина од 20 метри и 16 езера тоа не потсетува на Плитвице, затоа ова природна убавина може да ја наречеме “Плитвица на Косово,“. Поголем проток реката Мируше има во текот на февруари (4,78 м / сек) и март (4.05 м / сек), додека помали во текот на јули, 0,66, август 0,51 м / сек, септември 0,30 м / сек и октомври 0,38 м / сек. Просечниот годишен проток на Мируше е 2,13 м / сек, во текот на период од (1958-1966) што значи дека Мируше му припаѓа на режимот на дожд и снег.

Значи реката Мируше се збогатува со вода од десните гранки кои се состојат од: потокот кај населбата Зекај во Блате на Темечинес, Нгуцатит, Ладровицит, Сабникут, Ладроци, Трпеца, Лазица, Кијева и потокот на Перчево. Левите гранки на реката Мируше се кратки и имаат мал проток. Во иднина, басенот треба да се прошири и близу до него да се изгради клиника за лекување на некои заболувања на кожата. Износот на проток е како што следува: Во летните месеци, кога времето е сушно, од басенот течат 116 литри вода во секунда. а кога времето е влажно од 146 л / сек. Просечната годишна количина на протокот изнесува 131 л / сек. Температура на водата во лето е 23.4⁰С, а во зима 21.8.⁰С. Просечната годишна температура изнесува 22.6⁰С. Во долините и на падините на планината Затриќ, во текот на зимата има доволен проток на водата, додека за време на летото овие извори го намалуваат протокот.

Карактеристично е богатството на издани. Овие акумулации на подземјените води, формираат езера под земја. Помеѓу населбата на Џамијата и населбата Битиќ се наоѓа долина што ги собира водите на потоците кои течат од планината Бериша.на овој терен делат водите на сливот на рекате Мируше, со водите од левата гранка на реката Дреница.Од оваа

тераса се одвојуваат двата морски басени Тоа се сливот на Јадранското Море и сливот на Црното Море.

Разводието е во село Орлат, источниот дел на цамијата. На реката Неродимка се јавува феноменот бифуркација. Овој феномен се јавува во северо-западниот дел на планината Дреница (М.Vukičević, 1974).

Добро би било Косовскиот одбор за заштита на природата, заедно со одборот на КК Дренас да најдат решение начинот на користење на овој феномен, затоа што е тој мошне редок и може да биде привлечен не само за студенти и ученици, туку и за пошироката туристичка клиентела која го посетува овој простор.

Малата близина на овој феномен до асфалтот на патот Приштина-Лапушник-Ораховац, прекрасната околина и близината на кањонот и езерата на Мируше како и главниот град на Косово - Приштина, овозможуваат тој да биде еден од најпосетените локалитети во туристичкиот мапиран простор.

Од Цамијата тече вода од врнежите во два езерца. Тоа се движи јужно во Јадранското Море, а северно кон Црното Море.

Реката Дреница спор е најдолгата река послен Мируше. Таа се протега на 14км. Нејзиниот правец е исток-запад. Извира во планината Дреница на надморска височина од 670.

Реката Кијево има должина од 11 километри. Извира во планината на висина од околу 607м. Насоката на протегање е север-истог, југ-запад во должина од 4 километри, а потоа поминува на апсолутна височина од 520 во насока север-југ до село Бубел каде се влева во Мируше.

Реката Бубавец потекнува од глинестите седименти со надморска височина од 533м. Протегањето и е во насока исток-запад. Подлогата по неа е од глина и варовник. Таа е долга околу 4,5 км.

Овие три реки што ги спомнаве, се гранки на Мируше. Таа му припаѓа на сливот на Јадранското Море. Значи, дека реката Мируше се карактеризира со посебни природни атракци во кои посебно место зазема атрактивниот кањон. Таа извира во место наречено Лугу и Ќарит во планините на Царалево, на надморска височина од 795 метра. Од изворот до утоката има должина од 34 км.

Реката Мируше се состои од 38 потоци,кои делумно или целосно се сушат.Најважниот извор е термалниот извор на десната страна на реката Мируше во село

Бање.Капацитетот на водата на овој извор е 120 л / сек. Температурата на водата на изворот е 22⁰С. Таа е константна во текот на целата година.

Изворите на реката Понорц се наоѓат во северните падини на планината Окован (977м) во форма на варовник. Водата извори од масивни варовници каде се наоѓа и пештерата на Понорц. Изворот се наоѓа на надморска височина од околу 574м, во географски координати X-468883,Y-4704094. Во овие локалитети постојат два извори, првиот извор се наоѓа околу 10 м, на југ (лево) на влезот на пештерата и се користи од страна на жителите на селото како вода за пиење.

Во целата територија на Регионалниот парк Мируше има бројни географски пејсажи, кои носат туристички вредности на сите видови. Меѓу нив може да ги забележаме: кањонот, термалните извори, пејсажите, пештерите, чистата еколошка средина, културните и историските споменици. Тоа е еден комплекс на атрактивности кои се претставуваат посебна туристичка понуда.

Погодната туристичко-географска положба на Регионалниот парк на Мируше и близината со регионалните патишта, кањонот на Мируше го прават една од најпосетените места во Косово.

Преку територијата на Мируше тече реката Мируше која во нејзиниот ток создава 13 водопади и 16 езера кои заедно создаваат редок морфо-хидролошки феномен, атрактивен за посетителите. Овој простор во сливот на реката Мируше и покрај неразвиената инфраструктура, има многу посетители од земјата и од странството. Релјефот на реката со уникатните природни водопади создава е вистински туристички атрактивности. Над овој извор е изграден базен со површина од 2000 м². Тој секое лето се користи за капење и пливање и за организирање на натпревари од страна на организаторите за заинтересираните рекреативци и туристи. Базенот има туристи и посетители, не само од општината туку и од целиот простор на Косово. Водата во овој базен обезбедува можности за лекување на определени кожни болести. Се верува дека во блиска иднина ова место може да се претвори во туристичко место за одмор,спорт и рехабилитација. Се претпоставува дека овој извор се користел за лекување уште од античките времиња.

Постојните базени се изградени во седумдесеттите години со површина од 2000м. За време на работните денови е посетен од околу 250-300 посетители дневно, а за време на викендите има и над 1000 посетители.

Планините на Бериша значакна туристичка атракција не само за жителите на општината, туку и пошироко. Со разновидноста на флора и фауна, привлекува многу туристи за пикник активности.

Важни туристички вредности имаат и гео-спомениците особено пештерите. Меѓу најголемите и најважните туристички пештери се пештерите: Панорци, Душ, Затрик, Ладровик и посебно пештерата на Азем Бејта-Галица.

Кањонот на Мируше се наоѓа во долниот дел на реката. Со должина од 2 км, тој почнува од селото Душ, а се протега помеѓу Грапи 546m. на Лапчева на југ и планината на Душ на северниот дел. Клисурата е формиран во карбонат формации на Горната креда. Кањонот е најинтересниот и најубавиот дел на реката на Мируше. Најголемата ширина на кањонот е на последниот дел на езерото, додека потесниот дел се наоѓа во четвртиот дел на езерото. Во овој дел се наоѓа и најголемата длабочина на падините на планините кои достигнуваат височина од 200 метри од коритото на реката. Кањонот освен што има импресивна, морфолошка форма се препознава и по 16 езера и 12 водопади со различни форми и височини формиран во коритото на реката. Тие претставуваат вистинска туристичка атракција. Езерата се наоѓаат по должината на кањонот, додека движењето на водата од едно до друго езеро се остварува преку водопадите. Обликот и големината на езерата е условен од страна на положбата на кањонот, структурата и литолошкиот состав на блоковите од варовник. Основната и најинтересната работа на овој природен феномен на Мируше се водопадите и езерата. Овие природни феномени се создадени во средниот и последниот тек на реката на Мируше со должина од 650m. Врз основа на обликот и големината овие езера се делат во три групи:

1. Горните езера 1 - 8,
2. Средните езера 9 - 12
3. Долните езера 13 - 16.

Во средниот тек на Реката Мируше е изградена брана со должина од 20 метри и ширина од 10 м. Изградбата на браната влијаеше врз деградацијата на реката и нормалното течење на водата. Оваа акумулација преставува грижа за локалните жители, бидејќи предизвикува ризик од поплави во текот на пролет и зима, додека за време на летото влијае врз коритото на реката Мируше. Како резултат на тоа во реката Мируше се констатирал помор на риби и на други живи суштества, што исто така влијаеше врз нормалното значење

на водата.Изградбата на акумулацијата е направена без соодветно хидролошко проучување и без одобрение на животната средина.

Горните езера, обично, според формата и димензиите се мали, со мала длабочина од 1-3 м, додека во 8-езерото достигнува до 6,5 метри. Водата на езерата се движи од едно до друго преку прагови и длабочини така што се создадени водопадите кои имаат различни висини.

Средните езера се создадени во поново геолошко време. Поради нивниот состав ерозијата беше многу силна така што создавала различни форми. Апсолутна височина е околу 100 метри од 13 езеро до 8 езеро.

Територијата не е соодветна за посета поради длабочината и карпестите форми меѓу езерата. Длабочините помеѓу 9 и 10 водопад се 6-9м, додека висината на водопадот во форма на сид помеѓу 8 и 9-то езеро е 21м., а помеѓу езерото 9 и 10 е 9 метри.

Долните езера се карактеризираат со различна ширина од 50-60, меѓу двата брега. Природните убавини на долниот дел од кањонот на Мируше имаат полесен пристап за посетителите и се разликуваат по големината и длабочината на езерата како живописни водопади. Најголемите езера во целиот кањон се 13 и 16 ти (последен), со длабочина од 5 - 7м. По 13 езеро, водопадот има висина од 3 метри со многу, изразит наклон во облик на водопад што паѓа во 14 езеро создавајќи водопад висок 14м . Потоа се усмерува во насока на 15 езеро каде со иста висина паѓа кон 16-то езеро и каде завршува кањонот на Мируше. Димензиите на езерото од првиот до 16-ти, се разликуваат во зависност од количината на водата и врнежите што паѓаат во Мируше. Карактеристика на кањонот на Мируше е ерозијата на реката. Движењето на водата во кањонот, во зависност од составот на карпите го растворува и пренесува ерозивниот материјал.

Првото езеро се наоѓа на излезот на кањонот на реката, а се протега од устието на реката.

Од текот на Мируше се делат големи блокови од варовнички карпи кои му даваат елипсовидна форма на езерото. Тоа е оградено со вертикални карпи во форма на амфитеатар. Езерото има должина од 50 метри, во правец север-исток и југозапад со ширина од 40 метри и максимална длабочина од 4,5м.

Реката Мируше во ова езеро тече преку највисокиот водопад од 8.5 м.

Второто езеро има должина од 30 м, ширина од 25 м и максимална длабочина од 2 м. Водите во ова езеро течат од два водопада со катарактна форма од околу 1,5 м.

Третото езеро се наоѓа пред влезот во најтесниот дел на кањонот. Тоа има неправилна форма со должина 21м, додека ширината достигнува до 12 м. Длабочината се движи на 1-1.5 м. Водопадите на ова езеро течат од висина од 7 метри.

Четвртото езеро се наоѓа на излезот на најтесниот дел на кањонот. Речиси има тркалезна форма. Во насока на течението должина е 45 м, а ширината достигнува 50 м. Најголемата длабочина достигнува до 7 м, а минимум до 1м во близина на водопадот. Пред утоката во ова езеро, Мируше создава некои катаракта и водопади со висина од 3,5 м.

Петото езеро има должина 35м и ширина 8м. Се состои од два базени кои се поврзани со природен мост. Длабочината на езерото се движи од 0,3 до 1.8м. Водата во езерото се влева меѓу двата големи блокови од варовник карпи.

Шестото езеро има должина од 35м, додека најголемата ширина достигнува до 18м. Во централниот дел длабочината достигнува до 8 метри, додека се движи во насока на утоката длабочината расте на 9м.

Седмото езеро има должина од 28 м, додека најголемата ширина достигнува до 16м. Најголемата длабочина достигнува до 7м. Водите во ова езеро доспеваат преку еден висок водопад од 22м. Тој преставува највисок водопад на кањонот на реката Мируше. На левата страна на водопадот се наоѓа еден канал на пештерата што е поплавен од водите на реката.

Осмото езеро е типично езеро карсно езеро со импресивни големини. Неговата максимална длабочина од 7 м. Токму тоа е најдолго езеро со должина од 56м и ширина 18.5 м. Највисокиот водопад е во средината на 8 и 9 езеро со висина од 21м.

Деветото езеро има должина од 38 метри и ширина од 10 метри. Максималната длабочина на езерото е 1,2 метри. Водите на езерото стигаат од некои мали протоци. Во близината на ова езеро се наоѓа пештерата со име Уралица.

Десетото езеро има должина од 35 метри и ширина од 7 м. Максималната длабочина е 1,5 метри, каде се наоѓа дното на езерото. Помеѓу деветото и десетото езеро се наоѓат неколку езера со мала површина и длабочина. Овој дел е покриен со големи блокови од варовнички карпи. Најдлабокото езеро е токму 10-то Езеро со длабочина од 9м.

Единаесетото езеро има должина од 70м, и ширина од 15м. Максималната длабочина на езерото достигнува до 3 м. Додека во горниот дел најголемата длабочина е на десната страна, во долниот дел се случува спротивното. Најголемата длабочина се наоѓа на левата страна.

Дванаесетото езеро има должината од околу 50 метри, ширината е 12 м., а длабочината е 2,3 м.

Тринаесетото езеро се наоѓа на влезот на кањонот на Мируше. Должината на езерото е 60 метри, ширината е околу 9 м, додека максималната длабочина во централниот дел на езерото достигнува до 2м.

Четринаесетото, петнаесетото и шеснаесетото езеро имаат помали должина и се наоѓат на поголема надморска висина. Карактеристично за овие езера е дека се атрактивни и убави и како посебна вредност постануваат дел од туристичката понуда.

Последното езеро е најголем по димензија и има лесен пристап до секој посетител. Има димензии од 55 x 45 м со длабочина над 5 метри со површина од 2250 m². Најубавиот изглед на водопадите е во средината на 15-то и 16-то езеро со висина од 8 метри, поради директниот поглед и количината на вода во текот на течноста со прекрасен поглед.

6.1 Термалниот базен

Термалниот базен се наоѓа на надморска височина од 55м апсолутна височина. Неговата положба е на само 5 метри оддалеченост на север од реката Мируше. Таа служи како водотек на десната гранка на реката. Водотекот на базените на бањите има карактер на фонтана. Тука тече топла вода. Во сливот на Мируше се наоѓа само еден извор на термалната вода. Овој се наоѓа во горниот тек и е главниот снабдувач на водата на реката Мируше. Во селото Бања извира термалната вода со капацитет од 250-300 л / сек. Изворот се наоѓа на десната страна на реката Мируше, во близина на коритото на реката одалечен 9 км. Водата тече од дислокативната поделба, покриени од алувијалите на реката Мируше, која длабоко го сече варовникот на креатикот (ММРН/РН, 2008).

Водата во термалниот извор содржи значајна количина на минералите на јаглеродот и е акумулиран во базенот кој служи за капење и рекреација.

Температурата на водата е речиси константна (помалку промени) во текот на годината. Летна температура на водата е + 24 ° С, а зимската темп. + 20°С. Во споредба со промената на температурата на воздухот во лето до + 30 ° С, а во зима на -20 ° С оваа е доста

умерена. Водата во овој базен е топла и минерална Локалните жители го нарекуваат базен затоа што има ограничени димензии. Оваа терма лечи неколку кожни болести.

Изворот (“Вреља“) кај селаните е познат како атрактивен извор. Се наоѓа во горниот дел на селото Затрич на оддалечност од 270м. Водата на овој извор е донесена во селото така што и тоа постанува атрактивно (V.Која & A. Duka, 2001).

Изворот на Цамијата се наоѓа во всечените варовнички карпи на долината со привремени ресурси. Овој извор има повеќе вода од изворот во селото.

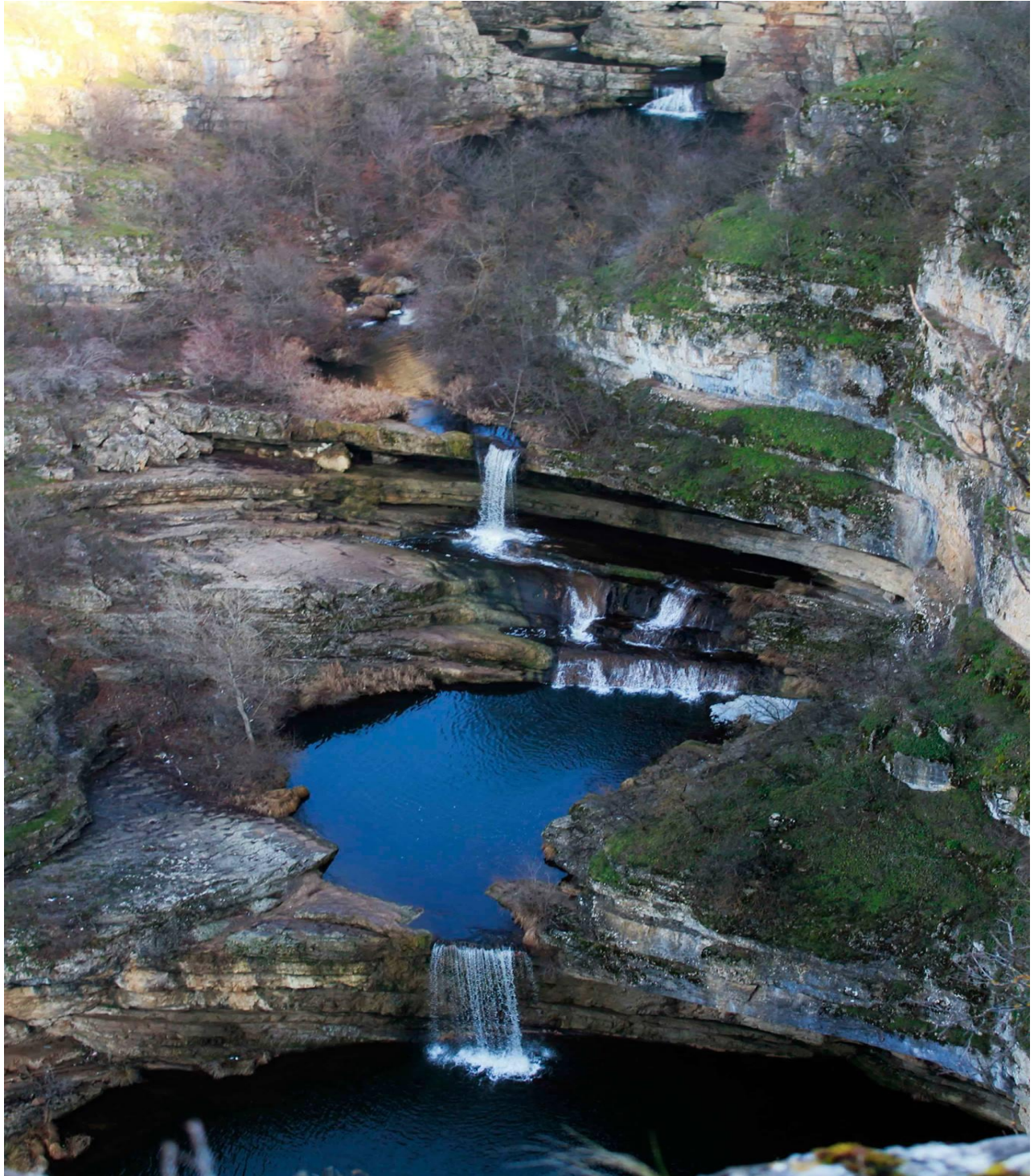
Изворот на Понорци познат како Врела на Понорци се наоѓа на југ во подножјето на планините на Затриќи на апсолутна надморска височина од 570. Изворот е многу богат со вода. Овие акумулации се испуштаат на многу енергичен начин. Како резултат на тоа се креирале пештерите во кањонот на Уларице јужно од Понорци во бездната на Душ.

Во Шпат планините се појавуваат неколку карстни извори. Од нив најпознатите се:

- Гурбарди (“Врела“);
- Бурими-(“Врела на Бурими“);
- Астразупит-(“Врела на Астразупит“);
- Јанчистит и
- Шкоза-(Врела на Шкозата“).

Ова богатство на извори овозможува кањонот на реката Мируше да биде вистинска атракција. Врз основа на тоа тие успешно се вклопуваат во туристичките содржини на Косово како поширока туристичка дестинација.

Слика бр.7: Кањон "Мируше"

Слика бр. 8: Базен во селото Банја

Слика бр. 9: Извор на бањското лекувалиште во Банја

Слика бр. 10: Arllati Деградација на реката Мируше

7. Биогеографски атрактивности на Водопадите на Мируше

Косово е познато по разновидноста на флора и фауна. Исто така се јавуваат ендемични видови на растенијата и дивите животни кои претставуваат важна форма на заштитената природа на Косово“ (Д. Ќукиќ, 1971).

Вегетацијата на сливот на Мируше е еден од најважните компоненти на туризмот, кој создава живописен пејсаж во една природна средина, како основен извор за рекреација и како вредност со естетски својства. На територијата на сливот на Мируше постојат некои големи шумиски комплекси и растителни заедници кои се од големо значење за туризмот.

Меѓу најважните планински туристички масиви во сливот на Мируше се: планините на Дреница, на Царалева и планините на Затрик.

Биодиверзитетот се третира како еден од најзначајните вредности на секоја територија, Во член 2 од Конвенцијата за биодиверзитет (Рио де Жанеиро, јуни 1992) тој се дефинира како “варијабилност кај живите организми кои живеат во копнените и поморските екосистеми и други водени и еколошки комплекси, каде што тие припаѓаат. Ова ја вклучува разновидноста во рамките на видовите, меѓу видовите и екосистемите”. Со други зборови, поимот биолошка разновидност го опфаќа бројот и разновидноста на сите живи организми на планетата. Просторот на Водопадите на Мируше е многу богат со растителни видови, каде разликуваме 330 васкуларни растителни видови и 44 видови виши печурки (макромисцетите). Посебна карактеристика на флората во Водопадите на Мируше е присуството на три ендемични растителни заедници, а тоа се:

1. Ass. *Polygalla Gensta hassertianae*
2. Ass. *Polygalla Forsythia eurpaea*
3. Ass. *Potentillo Fumanetum bonapartei*

Слика бр. 11: *Orchis morio*

Слика бр. 12: *Origanum vulgare*

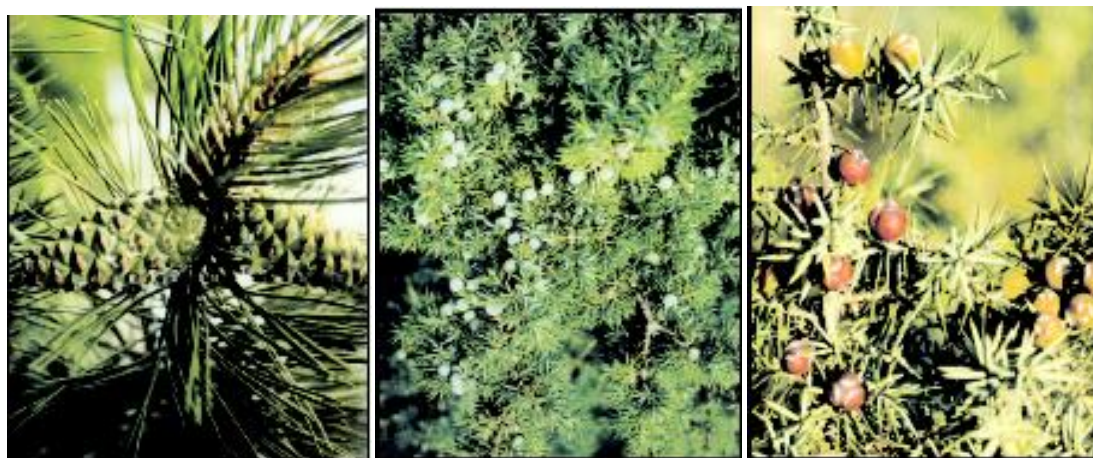
Слика бр. 13: *Papaver rhoeas*

Слика бр.14. *Plantago lanceolata* Слика бр.15. *Polygonatum officinale* Слика бр.16. *Persicaria Polygonim*

Слика бр.17 *Pinus nigra*. Слика бр.18 *Juniperus communis* Слика бр.19. *Juniperus oxycerus*

Слика бр.20. *Акантус balcanicus millefolium* Слика бр.21 *Achillea* Слика бр. 22 *Адонис vernalis*

Слика бр.23. Акантус *balcanicus millefolium* Слика бр.24

Слика бр.25 Achillea, Адонис *vernalis*

Во рамките на овоие поими се вклучува разновидноста на гените, видовите и екосистемите кои се плод на еволутивниот процес. Тој траел повеќе од 3 милијарди години.

Човештвото и неговиот опстанок зависи од ова биолошка разновидност. Во оваа смисла терминот биолошка разновидност е синоним на терминот "животот во планетата".

Видовите дрвенести растенија кои растат во подрачјето на општината се: бука, даб, габор и леска, додека пак во околината на реката Мируше расте и врба.

Исто така од растителните видови кои се интересни и ја обележуваат територијата на оваа област е божурот кој го симболизира овој просторј и се карактеризира со пријатна арома. Тој расте во околината на кањонот на реката Мируше во заедница со растителните видови како што се варведите и барпезмите.

На билолшката разновидност погодни се географската положба, климатските услови, релјефот, почвата и водите. Ова област е богата со голем број на палеоендемични, неоендемични и реликтни видови како и ретки примероци многу важни за развојот на туризмот во Косово и во Балканот. Нивната важност произлегува од реткоста како куриозитетна категорија која е погодна за посета и научноистражувачки активности во рамките на туризмот.

Во водопадите на Мируше се наоѓа флората и специфичната вегетација кои ги збогатуваат вредностите на гео-наследство. Најголемиот дел на водопадите на Мируше се состои од шумската вегетација, диференцирана во различни заедници.

Во овие растителни заедници доминираат растителните термофични и ксеротермофобилини заедници. За флората на регионот покарактеристични се

ксеротермните растенија. Овие видови на растенија се јавуваат на карпите и на карпестите сидови што значи дека геолошката база им се силикатот или варовникот.

Меѓу овие растенија се пронајдени голем број на ретки и ендемични растенија, од кои најважни се: *Scabiosa fumaroides*, *Alyssum margrafi*, *Genista hassertiana*, *Doerfleri Polygala*, *albanicus* итн.

Фауната на Водопадите на Мируше е многу богата со посебни видови на животни. Тие се однесуваат на специфичниот биотоп и им припаѓаат на ендемичните видови. Во просторот на Водопадите на Мируше се забележани следните животински видови: волкот (*Canis lupus*), зајакот (*Lepus europaeus*), дивата свиња (*Sus scrofa*), јазовецот (Мелес Мелес), верверицата (*Scirius vulgaris*) и диваата мачка (Феликс *silvestris*), ежот (*Erinaceus concolor*), желка (*Testudo sp.*), отровна змија (*Vipera amodytes*) итн. Богатството на шумите влијае за ова територија да биде богата со диви свињи, зајаци, лисици, волци итн. Површините со ливади, тревите и грмушките обезбедуваат поволни услови за развојот на ловот. Во ова област се појавуваат јазовецот, елените, а додека од птиците најпознати се клукајдрвецот, славејот, бувот, еребиците, фазанот и гулабот. Сезонски птици во ова територија се јастребот, плашата и бувот.

Најголем дел од овие животни можат да послужат како ловни примероци или примероци за набљудување или како основа за развој на ловниот туризам.

Во реките има и видови на риби како што се: јагулата, сомот, пастрмката во водите на Бел Дрим. освен риби има ракови, жаби и други водоземци. Овие животински видови можат да послужат за развој на риболовниот туризам и други едукативни активности.

8. Природниот пејзаж на Водопадите на Мируше како туристичка вредност

Кога се користи терминот туризам го именуваме тоталитетот на економски активности а не само економијата, кои се во интеракција на директен или индиректен начин, односно со нејзините активности ја овозможуваат работата на туристичкиот пазар. Во овој случај се занимаваме со различни активности кои се во функција на туризмот. Туризмот

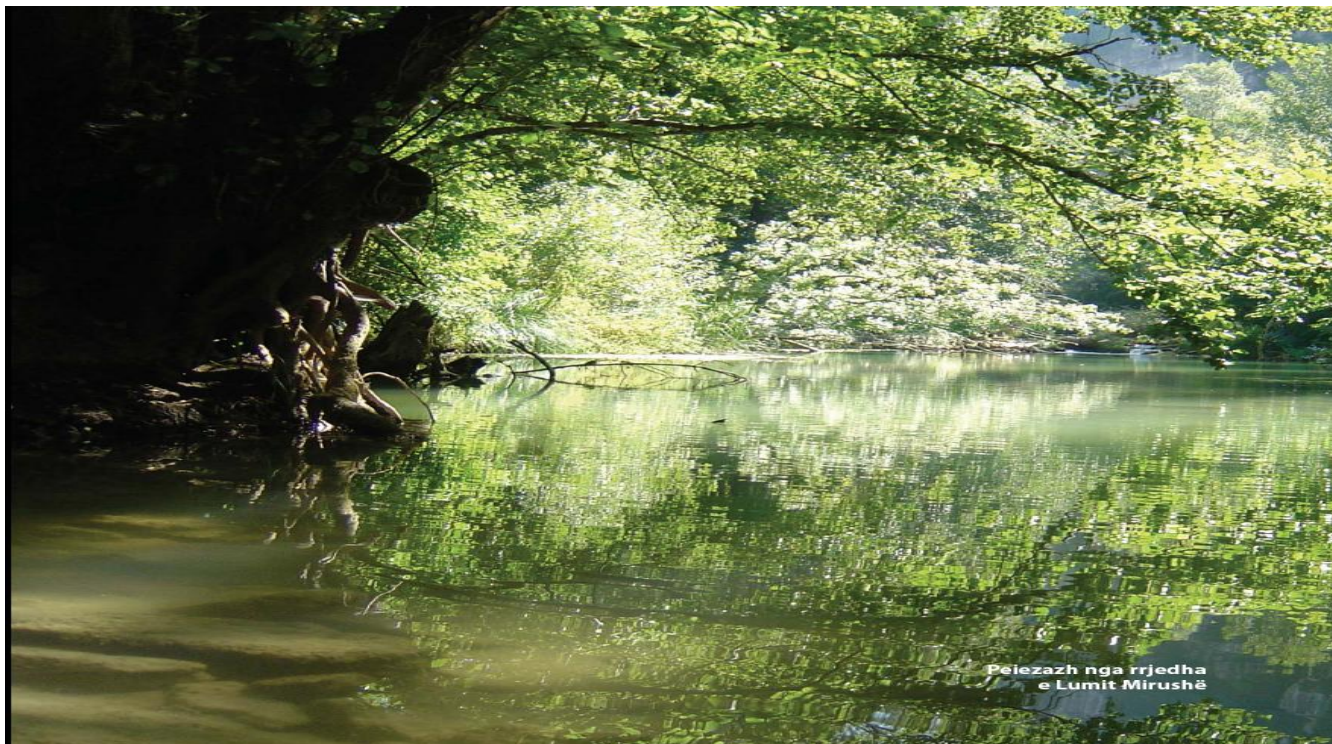
со своите активности не треба да се разбере само преку основните туристички активности; Хотелите и туристичките агенции.

Но треба да се сфати и во поширок поглед "туризмот вклучува сешто и секој кој учествува во било кој начин на формирањето на активностите посветени за туристите.

Покрај споменатите активности кои се поврзани директно со туристите тука со важност се и другите активности како: земјоделството, шумарството, прехранбената индустрија, градежништвото, образованието, здравството, ракотворбот речиси нема ниту една активност која не е вклучен во туризмот

Вредноста на шумите е многу голема како економска активност и како туристичка атракција која може да се користи за рекреација. Вреднувајќи ја големата вредност на природните убавини особено, просторите во близина на водопадите на Мируше, преземени се постоечките податоци кои ја рефлектират покриената површина со шуми во општините каде истегнуваат Водопадите на Мируше.

Слика бр.26: Пејзажот од протокот на Водопадите на Мируше.

Водопадите на Мируше се мал комплекс во однос на просторната површина, но со убави пејсажи што ја преставува една од најинтересните области на природата на Косово со

импресивни морфолошки форми. Пејсажот на Водопадите на Мируше го формираат група од географски природни елементи какви што се шумите, ливадите и водените површини кои создаваат природна убавина со посебни епитети од уникатен квалитет и инспиративни вредности.

Кањонот на реката Мируше е атрактивен и поради големиот наклон. Водените површини го претставуваат најважниот елемент на пејсажот. Уникатни се езерата, кањонот и водопадите со што се создава поседна убавина на природниот пејзаж.

Како резултат на климата пејсажот на Мируше ги збогатува флората и вегетацијата. Разновидноста на живиот свет во тесниот простор и рибите во реката кои го исполнуват пејсажот на природата. Посебните културни карактеристики се орнамент на овој простор.

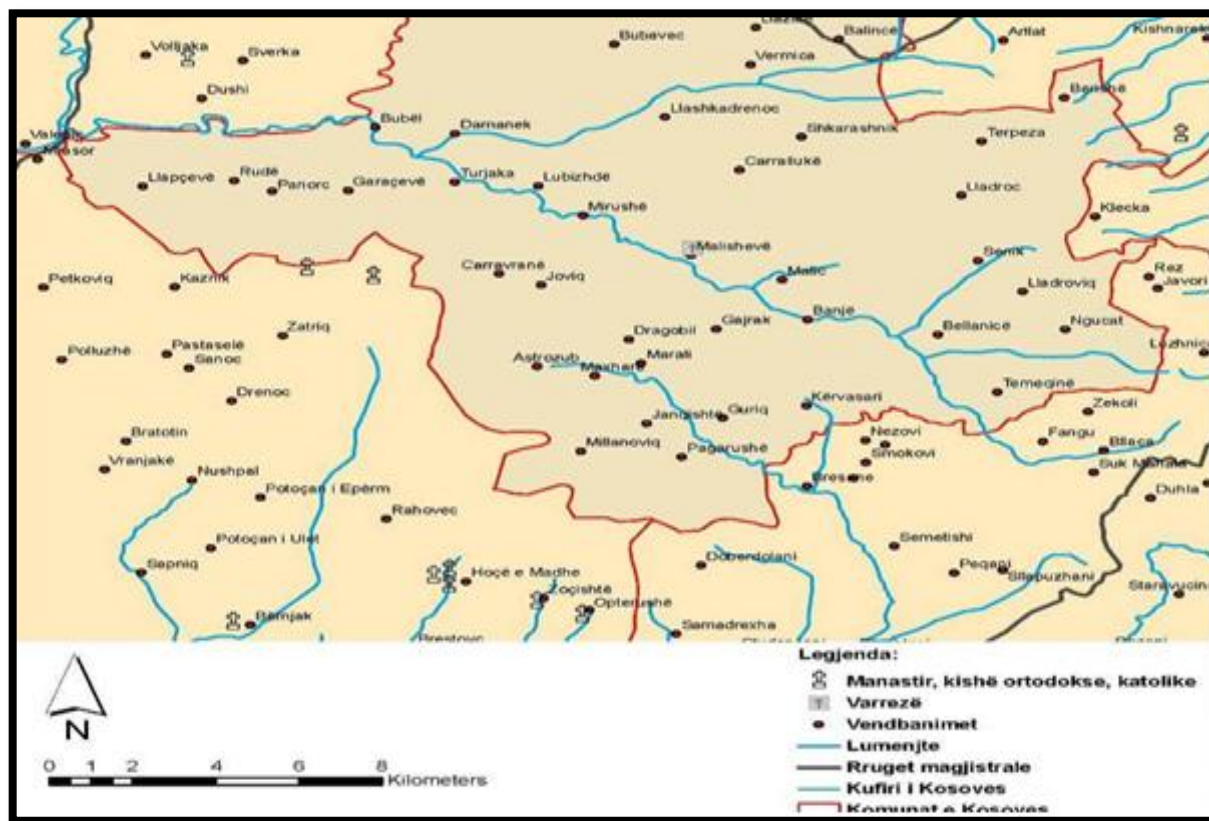
ГЛАВА VI

Вредностите на културното наследство на Водопадите на Мируше

Просторот околу Водопадите на Мируше бил населен уште од најраните времиња. Многу антички населби низ историјата биле уништени од војни во различни историски периоди. Како резултат на разни напади од освојувачи уништени биле голем број објекти.

Меѓу објектите најмногу страдале тврдините, црквите, цамиите, гробниците, и други сакрални објекти кои го соочинуваат минатото или културното наследство на областа. Античките населби се илустрирани со присуството на тумби во Малишева.

Мапа.бр.10.Спомениците на културата со заштитен статус во општините на овој регион.

За да може да се има увид во културното наследство на овој простор, извршена е инвентаризација на општините Ораховац, Малишева и Клина. Овие податоци се дадени во следната табела.

Табела бр.12: Историско и културно наследство во регионот на Мируше

<p>Манастирот Зочиште</p> <p>Црква Берњаче</p> <p>Свети Никола гробишта</p> <p>Црква гробишта Свети Јован во Велика Хоча</p> <p>Римски археолошки локалитет во Пожига</p> <p>Тумба и порамнување во Пастасел</p> <p>Неолитска населба во Пастасел</p> <p>Римска населба во Пастасел</p> <p>Праисториските и римска населба во местото наречено "машина"</p> <p>Неолитската населба на Opterusa</p> <p>Сеноци, римска населба</p> <p>На урнатините на црквата "Христовото вознесение"</p> <p>Град урнатини - античките тврдини</p> <p>На урнатините на црквата Свети Лука</p> <p>Замоци во Геџ</p> <p>Средновековниот гробишта во Врањак</p> <p>Средновековниот гробишта во Целина</p> <p>Услови - Римската терма во Чифлак</p> <p>гробот Халвети</p> <p>Кула - дом на Камил Вучитри</p> <p>Кула Хајрула Кантес</p> <p>Крон стариот</p> <p>Гробот на Меламиве</p> <p>Саат кулата</p> <p>Касуми џамија</p>	<p>Археолошки "Тумба во Трпеза"</p> <p>Тумба во Дренок на Малишева</p> <p>Тумбаво Драгобил</p> <p>Античка населба "Утрине"</p> <p>Археолошки локалитет во Маскит</p> <p>Остатоци од црквата Љубиждес</p> <p>Илирска Тумба во Малишева</p> <p>Роман археолошкиот локалитет "или Луга Мило поле"</p> <p>Римски археолошки локалитет во Трпеза</p> <p>Илирски тумули во Мируше</p> <p>Тврдината на доцната антика</p> <p>Мелење на исламот Зенели</p> <p>старата Воденица</p> <p>Археолошки локалитет "град"</p> <p>Призрен тврдина</p> <p>Археолошко поле</p> <p>Утврдените градови Велетин-Шашкоц</p> <p>На урнатините на замокот на Коришес</p> <p>Тврдината од крајот на антиката во Кечекола</p>	<p>Урнатините на манастирот Долац</p> <p>манастирот Будисавци</p> <p>Црквата на Свети Никола</p> <p>Црквата на Свети Никола во Млеќан</p> <p>Црквата на Свети Никола во Кабиќ</p> <p>Горна црква Пограѓе</p> <p>Свети Димитриј црква во Пограѓе</p> <p>Праисториски археолошки локалитет во Пограѓе</p> <p>На урнатините на црквата Свети Никола чудотворец</p> <p>Урнатините на црквата Св Петка</p> <p>На урнатините на манастирот "Свети Петар и Павле"</p> <p>Тума во Крамовик</p> <p>Тума во Долц</p> <p>праисториски локалитет"Риѓева"</p> <p>Илирска тумба голема</p> <p>Јашаница</p> <p>Археолошки локалитет "град"</p> <p>Урнатините на манастирот Dolac</p> <p>манастирот Будисавци</p> <p>Црквата на Свети Никола во Млеќан</p> <p>Црквата на Свети Никола во Кабиќ</p>
--	--	--

Од тебелата се гледа дека се работи за различни можности за користење на културното богатство на овој простор

Уште од времето на Османлиската Империја на овие територии се споменува географската локација Бајракот на Астрозуб кој започнува од железничката пруга од Мура на север па се до Мрасор на запад.

По Втората светска војна, локалната власт првично била организирана во селото Бања и селото Кијев, па подоцна во 1960 е префрлена во Малишево. На територијата на општината постојат неколку споменици на културата и тоа: џамии (споменици на исламската култура) кои се наоѓаат во селата Гунцат, Беланиц, Бања, Марали, Астрозуп, Бубавец Вермица, Малишево, Гурбард, Лумиште. Арабацкиот Мост во селото Бубел, реконструиран во XVIII век (од 1758) сега е надвор од употреба. Во текот на минатиот век мостот го поврзувал регионот на Косово со Дукагин преку Јадранското Море. Голем број на стари куќи (кули), кои се наоѓаат во селата Понорц, Лапчево, Бања и др. Илирската тумба се наоѓа во Малишево. Етнографското наследство се уште е присутно кај населението на оваа област. И ден денес внимателно се чуваат носите, направени од волна (дублет, фез и белите капи "плиса"). Друга карактеристика се старите музички инструменти (чифтелијата, флејтата итн) и ракотворбите од дрво и волна, што ја прават оваа област интересна за развојот на туризмот.

Од 2007 година беа воведени под заштита на општините: Илирска Тумба во Малишево, Илирското кале на Барди, Арабацкиот мост во Бубел, Калето во Лаб, Калето во Бања, Католичката црква во Карвасари, џамиите во: Марали, Вермица, Бења, Беланиц, Пагаруш, Астрозуб, Мелницата во Бања, Мируше, Ладроц, Пагаруш. Туристичките вредности на природното наследство се тесно поврзани со вредностите на културното наследство на локалното население, создавајќи важни основи за развојот на туризмот (M.Gashi, 1976).

Просторот на Водопадите на Мируше освен природно-географски вредности поседува и културни вредности кои се од големо значење за туристичкиот развој.

Слика бр 27: Мостот на Арабаците во Бубел

Исто така на просторот на Водопадите на Мируше се наоѓаат и голем број на споменици на исламската култура. Овие верски објекти се лоцирани во селата Беланице, Бање, Марали, Астразуб, Бубавец, Вермис, итн, како и голем број на камени кули и мелници во селата Бања, Мируше, Ладровц итн.

ГЛАВА VII

Населението и населбите во просторот на Водопадите на Мируше и нивното значење за развојот на туризмот

Населението во развојот на туризмот има значајна улога и затоа е опфатено како дел од рецептивните можности. Врз основа на активностите со кои се занимава можеме да зборуваме за нивна поврзаност со туризмот. Ретки се економските активности кои во толку голема мерка зависат од човечкиот фактор, како што е случајот со туризмот. Туризмот се поврзува со сите активности, на начин “ да се зголемува улогата во задоволувањето на туристичките потреби како во сферата на здравството, културата и спортот така и во другите потреби. Со тоа се развива и самиот туризам. Бидејќи се работи за услужен сектор населението претставува основен фактор во оваа област.

1. Населението во Општина Малишево

Општина Малишево се наоѓа во западниот дел на Косово. Малишево се граничи со пет соседни општини: Клина, Дреница, Липјан и Теранд и Ораховац. Општината Малишево има површина од 306,3 км², 43 населени места и 62.000 жители (проценка), или 202 жители на 1 км² (проценка). Овој податок покажува релативно висока густина на населеност што претставува добар потенцијал за развој на туризмот.

Општината Малишево како административна-територијална единица се состои од 39 катастарски општини, како и 43 населени места.

Бројот на работоспособни жители е околу 27.000. Тоа зборува за релативно високо ниво на работоспособно население кое може да се вклучи во туристичката дејност. Во структурата на вработеност може да се види дека 1390 жители се вработени во јавниот сектор;

-2620 жители, се занимаваат со активности во приватниот сектор, (приватните бизниси); и 6600, се занимаваат со земјоделство.

Порастот на бројот на населението е претставен во следната табела.

Табела бр.13: Населението, според пописните години 1971.1981.1991:проценка 2001, 2002, 2011

Година	1971		1981		1991		2001		2002		Nr. i fam
	Бр. жит	Бр. Сем	Бр. жит	Бр. Семејн. Бр. жит	Бр. Семејн. Бр. жит	Бр. Семејн. Бр. жит	Бр. Сем. Бр. жит	Бр. Сем. Бр. жит	Бр. Сем. Бр. жит		
Население	28681	3026	36808	3409	46625	3508	56600	7552	62000	8590	

Од табеларниот преглед се гледа дека се работи за витална популација која може да биде значаен фактор во поглед на вклучувањето во туристичката дејност. Така општината Малишево дава значаен придонес во овој поглед.

2.Населението во општина Клина

Населението во општина Клина е исто така важно како населението во Малишево. Бројот на жители во оваа општина и неговиот пораст е даден во следната табела:

Табела број 14: Бројот на населението според годините периодот од 1948-2003.

	<i>Општина Клина</i>	<i>Косово</i>
Година	Бр. Жителите	Бр. Жителите
1948	26090	729000
1953	28333	808000
1961	33946	964000
1971	42351	1244000
1981	54449	1584000
1991	52266	1956196
2003	55000	2462786

Од табелата се гледа дека е присутен забележителен пораст на населението низ целиот период од 1948 до 2003 година. Релативно мали промени се јавуваат во 1991 година, што се должи на политичките состојби на овој простор. Овој пораст е во контекст на зголемувањето на бројот на жители кои се јавуваат на целата територија на Косово.

Според анализите произлегува дека населението во општината Клина учествува само со 3,4% од вкупниот број на населението на Косово.

Општината Клина се карактеризира со висока густина на населението, меѓутоа таа заостанува зад просечната густина на населението на Косово.

Во 2003 година, според проценката на густината во општина Клина изнесувала околу 178.1 жители / км², што е пониска од просекот во Косово од околу 48 жители / км².

3. Општина Ораховац

Територијата на општина Ораховац зафаќа површина од 275,5 км², што се наоѓа во регионот на Призрен и има добра географска положба.

Населените места во општина Ораховац се наоѓаат на надморска височина од 310 м.

Постојат добри комуникациски врски помеѓу општините што може да се согледа од автопатот Призрен-Пеќ кој поминува источно од општина Ораховац, како и железничката

пруга Призрен-Пеќ. Од ова може да се заклучи дека сообраќајната поврзаност со патна и железничка инфраструктура е една од најјаките страни на општината Ораховац.

Во општина Ораховац живеат околу 71.522 жители. Но не може прецизно да се констатира бројот на жители поради тоа што недостигаат пописните податоци не само за општината Ораховац туку и за цело Косово воопшто.

ГЛАВА VIII

Земјоделието, сточарството и шумарството како фактор за развој на туризмот на просторот на Водопадите на Мируше

Земјоделието се јавува како важен фактор за развојот на туризмот. Тоа произлегува од фактот што туризмот е голем потрошувач на земјоделските производи. Исто така земјоделето претставува фактор за развој на агротуризмот.

Така се издигнува како важна вредност или примарен фактор во материјалната основа што влијае на структурата на туристичката понуда насочена кон туристичката клиентела. Развиеното земјоделе е солидна основа на економијата и туристичките текови. Во потрошувачката на земјоделските производи обично се гледаат придобивките од реализираната потрошувачка о рамките на пансионот.

Косово има 588.000 хектари земјоделска површина. Пазарот за продажба на земјоделските производи не му одговара ниту на квалитетот, ниту на количината на барањата на туристичката побарувачка. Исклучок се некои производи како што се грозјето, виното и овошјето. Голем дел од земјоделските производи би било разумно и корисно да се извезуваат на црногорскиот брег и во Албанија во текот на туристичката сезона, така би се направила комбинација со потрошувачката на овој простор.

Материјалната основа за развој на туризмот на Водопадите на Мируше би се реализирала преку развојот на земјоделието како една од приоритетните дејности. Многу е важно развојот на земјоделието да дава производи кои ќе бидат достапни на туристичкиот пазар.

Во таа насока се потребни промени и трансформацијата на земјоделието што подразбира најголемиот дел од работната сила да се вклучи во оваа дејност. Со тоа би се подобрила условите на локалното население кое се занимава со земјоделски активности. Развојот на градовите на Косово како што се Приштина, Пеќ, Призрен, Митровица, Гњилане, Урошевац од каде населението доаѓа и има потреба за одмор, односно се појавува потребата за туризам за време на викенд е поврзано со користење на земјоделски производи. Самите градови и просторот на Водопадите на Мируше се снабдуваат со домашни производи од блиските села, вклучувајќи голем број на луѓе кои се занимаваат со туристички активности во рамките на туристичката понуда.

Најголемиот дел од приходите населението би можело да ги обезбеди од продажба на земјоделски производи.

Земјоделските површини во регионот на Водопадите на Мируше бележат пораст што овозможува производството на прифатливи производи.

Поради тоа што општина Малишево економски е меѓу најнеразвиените општини во Косово, населението е принудено да се потпира на земјоделските активности. Туризмот тука би придонел до витализација на стопанството.

Се проценува дека околу 70% - 80% од домаќинствата се потпираат на земјоделските активности. Од вкупната површина од 30 586 хектари, земјоделското земјиште е со површина од 11 735 хектари, или 38% од нејзиниот опфат.

Оваа површина се користи за одгледување на житни култури, градинарски култури и некои фуражни растенија.

Добитокот е една од најсоодветните производни активности во областа на туризмот. Населението на општината Малишево се занимава со оваа дејност поради постоење на планинските пасишта што се наоѓаат на целата територија на општината. Од вкупната површина на општината околу 13% од површината се ливади и пасишта.

Добитокот и живината се од традиционален карактер така што не постои ниту една организирана фарма. Постојат само неколку мини-фарми со мал капацитет (2-5 грла).

Економијата на шумите има посебно значење за жителите на оваа општина и туризмот. До неодамна оваа општина имаше прилично голема површина покриена со шуми. Меѓутоа поради слабото одржување и неефикасното користење почнала да се уништува. Најголемите деструкции на шумите се случиле тогаш кога почнала неконтролираната сеча. Сепак шумите во општина Малишево покриваат површина од 13 750 хектари, или 45% од површината на општина. Во неа државниот сектор учествува со 7700 ха, а приватниот со 6050 Ха.

Посебна важност за туризмот има шумската површина. Шумите освен што служат како регулатор на климатските услови и за почист воздух имаат одлична економска корист за населението.

Грижата за шумите треба да се зголеми затоа што тие се основен фактор на животната средина. Во секој дневниот живот шумите ги нарекуваме "бели дробови за урбаните области"

ГЛАВА IX

Заштита на животната средина во функција на развојот на туризмот

1. Теориска и практична основа за одржлив туризам

Туристичката валоризација на еден заштитен простор со нагласени природни, антропогени и социјалните фактори е многу сложена. Таа има како теоретска, така практична смисла. Генерално туристичките вредности и социјалните компоненти на атрактивните ресурси се основа на одржливиот развој на туризмот. Во реализирањето на развојниот план во овој регион една од основните задачи е да се користат методолошките

ставови кои овозможуваат реално оценување на најзначајните туристички ресурси или вредности кои имаат реална основа за настап на туристичкиот пазар. Нема сомнение дека е многу поедноставено оценувањето на природните заштитени простори отколку антропогеното или културното вреднување. Природните ресурси кои се атрактивни комплекси заслужуваат заштита како посебна туристичка категорија. Како и во другите производи кои во економскиот живот наоѓаат свое место, неопходно е да се истражуваат.

Квалитетот на ресурсите, за одржлив развој на туризмот се определува како заштитена и економската вредност. Профитабилната експлоатација, како во туристичкото вреднување на заштитените ресурси условува развој како на локациите, така на области во целина. Постапката е прилично комплексна, особено поради фактот што туристичкиот пазар се карактеризира со субјективни резултати на туристите и критериумите кои ја донесуваат својата оценка на резултатите.

На овој начин, покрај објективните критериуми за проценување на заштитените туристички ресурси (позицијата, бизнис врските на стоките) мора да се почитуваат и некои мерки и субјективни критериуми.

Во теоријата на туристичкото проучување три фактори се прифатат како суштински елементи на заштитените простори, без кои не може да има туристички развој. Тоа се:

1. Атрактивните фактори;
2. Комуникативните фактори (пристап до простор, место или локација) и
3. Рецептивните фактори (уредот на просторот или местото)

При оценувањето на ресурсите треба да се земаат во предвид сите три компоненти и интензитетот на секоја компонента посебно. Нивната вредност ависи од моменталната ситуација и реалното оценување на можностите за развој. Кај другите елементи и факторите кои ги диктираат на движењето на пазарот во тесните и пошироките регионални и национални простори заштитата има комплементарен карактер.

Во оценувањето на природните и општествените ресурси со кои располагаат водопадите на Мируше, на овие компонентит треба да и се додаде и фактот дека водопадите на Мируше се заштитен простор. Тоа значи дека во проучувањето на проценките на овие вредности треба да ги земеме на предвид и спецификациите кои произлегуваат од критериумите кои важат за видот на заштита на овој простор.

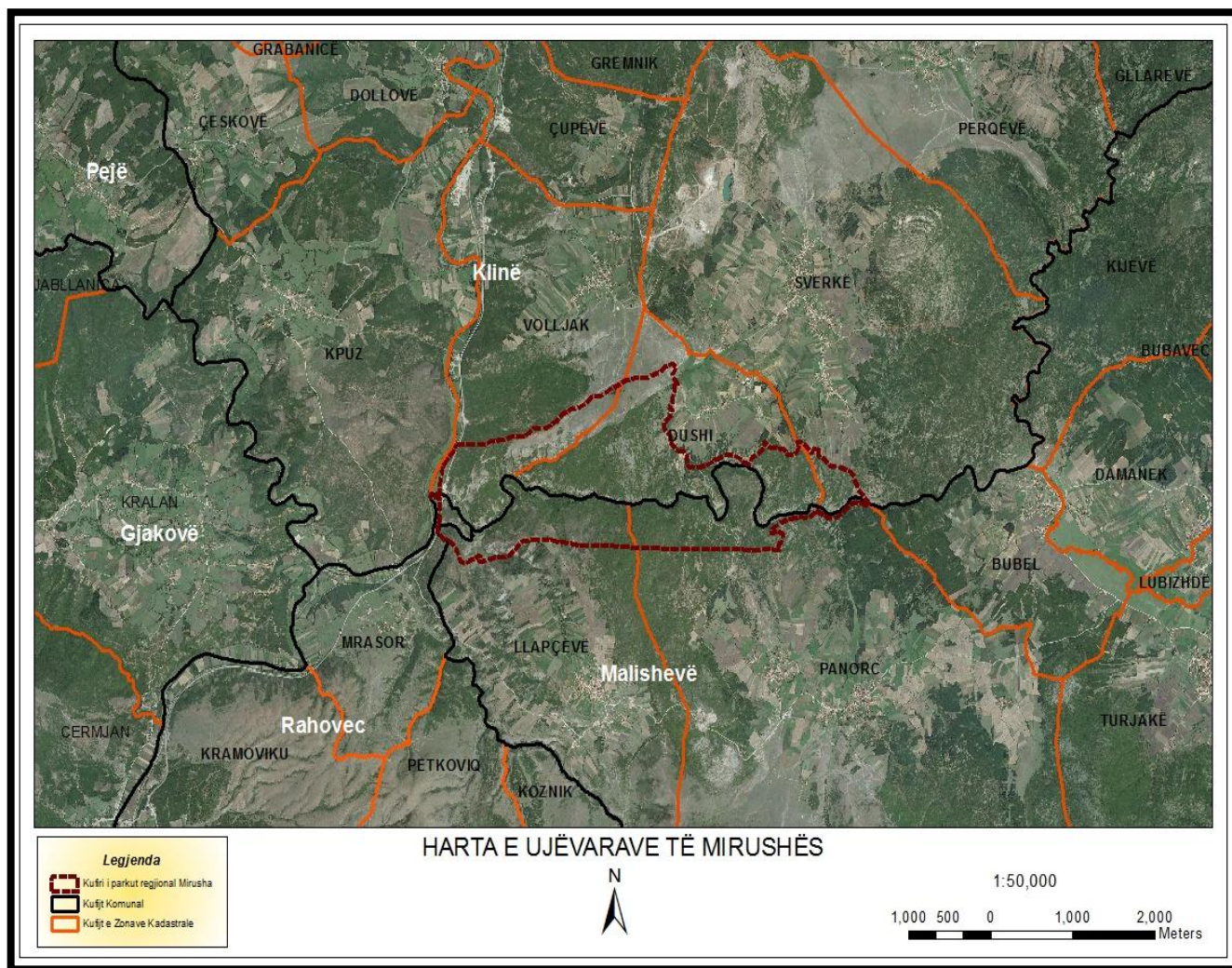
Површината на заштитеното подрачје на водопадите на Мируше се протега од 598,4 хектари (дел на општина Клина, Ораховац и Малишево) во која дел е тесното заштитеното подрачје. Тоа вклучува помал простор. Кањонот на Мируше има посебен режим својствен за природниот резерват со езера и водопади во должина од 1.875м. Значи дека со закон е строго забрането било какво интервенирање или активност што би влијаеле во промената на природните својства и на просторните ресурси. Врз основа на таквата широка заштита се врши зачувување и има значање на обезбедување на стабилната еколошка зона. Таа може да послужи и како простор за градење на евентуални туристички рецептивни капацитети и на другите инфраструктурни објекти, но при тоа е неопходно да се води сметка за заштита на природата. Вкупната територија на Водопадите на Мируше зафаќа површина од 598,4 хектари. Таа ги опфаќа општините на Клина со (површина. од 380,07 ха), Малишево со(површина. од 208,86 ха),и Ораховац со (површина. Од 9.47 ха).

Графикон бр 5: Споделувањето на површината во% според општините

Регионалните природни паркови генерално се атрактивни и одлични ресурси особено кога се работи за биогеографските реткости и природните феномени. Таков е и овој парк, што според горе наведеното заслужува посебно национално и интернационално туристичко внимание.

Мапа.бр11: Мапа на регионот на Мируше(МЖСПП - ГИС 2003 година.)

Водопадите на Мируше во просторна смисла се релативно мал комплекс. Тој е и специфичен бидејќи тука се наоѓат мноштво од природни и разновидни уникатни компоненти дистрибуирани во одредени окружувања на заштитената животна средина. Во исто време се и важен услов за привлекување на различни посетители.

Од друга страна малиот простор на Водопадите на Мируше е погоден за туристичко користење без искористување. Особено во оваа смисла е важна организацијата на активностите и при туристичкиот престој.

Разновидните природно-географски компоненти треба да ги поделеме на оние кои се поизразени и оние кои мислиме дека можат да влијаат како идни туристички атрактивни

фактори. Без сомнение Водопадите на Мируше со својот општ изглед во заштитената природна средина делува импресивно. Всушност, досега ова атрактивно-туристичка богатство кое го поседуваат не е вклучено во туристичката понуда како важна туристичка вредност. Сметам дека причините за ваквите состојби треба да се бараат во инертноста на засегнатите страни за нивно користење. Во овој контекст е и слабата проценка за можните доаѓања на туристите.. Ова се оденсува на несоодветната поврзаност и туристичкиот сообраќај, недоволното познавање на просторот и недоволната и неразвиената организација на туристичките капацитети.

За вреднувањето на овој заштитен просторот како комплекс на значајни фактори посебен повод даваа сообраќајот на целиот комплекс на областа и можноста за негово проширување до сите заштитени делови, како атрактивност на кањонот на Мируше во делови и целиот комплекс. Иако достапноста до овој комплекс е можена со комуникациската врска преку современите патишта низ долината на реката на Белиот Дрим придонес дава паралелно и железничката пруга.

Просторно-планската развојна стратегија подразбира користење на сите расположиви ресурси во функција на одржлив туристички развој. Основниот проблем во реализацијата на ваквите предвидувања е во слабиот внатрешен пристап до Водопадите на Мируше.

Туристичката валоризација императивно ги опфаќа стандардите на заштита на животната средина, а внатрешната пристапност се обезбедува со пешачки патеки. Без овие одлуки не може да се има пристап како за масовен туризам туку сосема спротивно тој треба да е селективен. Конфигурацијата на теренот бара решение за техничките одлуки. Конечно, овие побарувања произлегуваат од потврдата на статусот на Водопадите на Мируше и изразениот статус на природен резерват.

Според туристичката валоризација оваа областа на Водопадите на Мируше во принцип се комплекс надвор од поголемите места од општина Клина. Тие се наоѓаат на околу 15 километри, а во близина нема доволно хотелиерски и туристички објекти. Тука пред се треба да се внимава до кој степен треба да се постапи при користењето на значителниот број на природните вредности. Во исто време треба да се зачуваат вредностите и да не се уништи природната средина. Треба да се внимава на изградбата на стамбени зградите и хотели за сместување, на ресторански капацитети на објекти за услуги од забавен карактер, базени, инфраструктура, спортот, рекреацијата и другите елементи кои не само што можат

да ја уништуват животната средина, туку се клучни фактори за влијанието врз туристичките текови.

Водопадите на Мируше како и другите паркови треба да бидат заштитени паркови во Република Косово. Овие треба да служат пред се за естетско задоволство на посетителите, за воспоставување на рекреативните и културните активности. Ова е просторво кој што може да се спојат интересите на туристичките и рекреативните аспирации, но и да се заштити природата.

Валоризацијата на факторите се темели на критериумите кои ја утврдуват туристичката проценка на овие места и специфичностите на водопадите на Мируше. Врз основа на овие врдувања на туристичките ресурси може да заклучиме:

- 1.Просторот на водопадите на Мируше поседува многу вредни, природни атрактивни и социјални ресурси.Природните ресурси може да бидат вистинска шанса за најголема одржлива туристичка афирмација.
- 2.Геоморфолошките карактеристики и рангирањето на туристичките вредности не се доволно искористени. Во просторот се активираат тие тесни области кои се разликуваат по атрактивните атрибутивни својства.
- 3.Географската положба и пристапноста до водопадите на Мируше, не се доволно искористени.

2. Просторна дистрибуција на заштитените целини и објекти

На територијата на Косово во тековниот период има 126 различни објекти кои спаѓаат во заштитената категоријата од 2000 година, каде што само на Шара постојат 8 заштитени просторни целини паркови и 20 природни објекти на вкупно 12.000 км², вклучувајќи само 1% од површината на Косово. Површина, која го вклучува релативно тесниот простор на Косово. Во врска со овој проблем на Косово сеуште му недостига дефинирањето на целите помеѓу соодветното утврдување на политиката на туристичката валоризација на земјата.

Водопадите на Мируше се концентрирани во една мала област од 60 км². Квалитативното планирање на просторот е една од најважните предуслови за долгорочен и одржлив развој на туризмот во овој простор. Во овие планови важност е посветена и на

физичките-географските карактеристики вклучувајќи ги: геолошкиот состав, геоморфолошките карактеристики, климатските карактеристики, хидролошките карактеристики, педолошките карактеристики и флората и фауната. Сите овие фактори треба да бидат релевантни во создавањето и развојот на туристичката понуда на Водопадите на Мируше (M Gashi, 1969).

3. Класификација на заштитените средини според Законот за заштита на природата на Косово

Заштитеното подрачје на природата е прогласена со цел да го одржува и заштити биодиверзитетот, пејзажите и природните карактеристики на културното наследство за обезбедување на ефикасно управување преку правните средства.

Категоризација на заштитените подрачја со Законот за заштита на природата е направена според Светската унија за заштита на природата IUCN (The World Conservation Union)

Заштитата на природата преку законите за заштитените подрачја е важен правен инструмент за вредностите кои можат да се искористат во областа на туризмот. Националната мрежа на заштитени подрачја се состои од 75 природни области со површина од 46 437 ха (25,4% од територијата на Косово).

Најголемата површина на заштитените подрачја ги зфаќа Националниот парк "Мали Шар". Во рамките на овие области влегуваат:

- 11 природни резервати од кои најпознати се: бифуркацијата на река Неродимка, резерватите Анени, Маја е Ропсит и Русеница.
- Националниот парк Мали Шар со 59 споменици на природата како на пример изворот на Белиот Дрим, пештерата на Гадимје, Руговската клисура, Ура е фшајт“и“Трунџет е вјетра“.
- Регионални паркови на природата ("Гермиа" и "Мируше") и
- 2 шумски паркови ("Пишат е Дечанит“и "Рахаван“).

Територијата на кањонот на Мируше поради своите природни изразени вредности на одредените култури во територијата каде што се наоѓа овој објект, беше во фокусот на интересот пред многу години за соодветна природна, просторна и социјална валоризација.

Во 1982 година се подготвувал предлогот и се започнувала процедурата за проширување на границите и промена на статусот за заштита на кањонот на Мируше и заштитата на гранките и изворите на реката Мируше

Општинските собранија на Клина и Ораховац на своите редовни седници донесуваат Одлуки за заштита на територијата на кањонот на реката Мируше, левата гранка на Белиот Дрим и Регионалниот природен парк "Мируше" со вкупна површина од 598,4 ха.

Заштитениот простор според режимот за заштита е поделен на две области:
-Првата област со тесна површина од 190.01.55 ха, од која на територијата на Клина е 61.95.55 ха и на територијата на Ораховац е 128.26,00 ха.

-Втората област има широка површина од 365.59.15 ха од кој во општина Клина, 295.06.17 ха, и во територијата на Ораховац е 70.52.98 ха. Општинските собранија преземат одлуки за одбрана на реката Мируше. Провинцискиот Институт за заштита на природата во согласност со општините Клина и Ораховац во 1983 година објавува оглас за изработка на просторниот план на територијата на Регионалниот природен парк на кањонот на реката Мируше. Природните богатства го вклучуваат воздухот, водата, почвата, флората и фауната, особено репрезентативните примероци на природните системи со "внимателно планирање и соодветно управување."

4. Критериуми за утврдување на нивото на заштита на просторот на Водопадите на Мируше

Како критериуми за определување на заштита на подрачјата на Водопадите на Мируше се утврдени следниве: природни еколошки вредности, геоморфологијата на просторот, пределските вредности, фауната, природни убавини на регионот, културното наследство и изграденоста.

Врз основа на овие критериуми, и првите активности според областите се добиени границите, а истовремено се ревидирани. Потенцијалните активности во рамките на заштитните зони, не доведуваат до конфликт со основните вредности.

На овој начин е докажан и капацитетот на природните ресурси на паркот по површина. тие се определени во посебни области:

а) Област на првостепената заштитата

- тесниот дел на кањонот со блиската околина;
- влезот во Пештерата Души со блиската околина и
- заедницата Polygalo-Forsythietum.

Вкупната површина на првата област достигнува околу 150 ха. Таа може успешно да се вклопи во туристичката понуда.

б) Област на второстепената заштитата

Оваа област го вклучува остатокот од површината опфатена со Одлуката за прогласување на Регионалниот природен парк. Тој ги вклучува и првиот и вториот терминал, односно контакт зоната или областа која е многу мала.

Областите од првиот и вториот степен на заштита се предложени како просторни и организациски целини кај водопадите на Мируше. Во овој случај функциите на третиот степен на заштита ќе се претставуваат околу првиот и вториот терминал. Тие се планирани како функционалната распределба на потребната инфраструктура.

Ваквиот опсег на областите не се во согласност со планираните целини опфатени со законот за заштита. Но, со усвоените содржини во Просторниот план на Водопадите на Мируше се прави точното постапување на границите и функциите.

Концептот на идниот просторен развој за водопадите на Мируше, главно се однесуваат на заштитата и промоцијата на докажаните природни вредности. Според него, најголемиот дел од територијата околу 95 % и припаѓа и на првата и втората област на заштита. Освен заштитените активности не се предвидени со другите случувања. Додека на овој дел што не е поголем од 5% од вкупната територија му се посветува на развојот кој според содржината опфаќа услуги кои недостасувале на индиректен начин, се предвидени да имаат ефект во заштитата на областа како целина.

Екстра заштита ќе има и четвртата област која го претставува простор на најблиските места. Овде е планирано, преку владините грантови да се стимулира развојот на руралниот туризам.

Предложениот концепт има за цел да ги искористи капацитетите од областа за одржливиот развој на туризмот. Главната цел во овој поглед се различните категории на домашните и странските туристи вклучувајќи ги дневните екскурзии на учениците, студентите, научниците, туристите, љубителите на природата и другите категории.

Важна област, во контекст на вкупниот простор со посебна заштитена област е 27,73 ха. Во рамките на неа се две пештери, кои претста дополнителна вредност во содржината на областа и директното влијание врз подигањето на нивото на заштита на областа во целина. Од просторниот аспект Водопадите на Мируше имаат идеална површина се наоѓат во близина на центарот на Косово. Во непосредна близина се опкружени со населби на различни нивоа. Тоа овозможува да се поврзуа од сите страни на хоризонтот. Таквата положба нуди различни можности за развој, што и дава предност поглед на заштитата и соодветен третман на животната средина и уникатните вредности што ги имаат Водопадите на Мируше.

Врз основа на различните природни средства кои ги имаат Водопадите на Мируше, дефинирани се три нивоа на заштитени области..

Тие преку заштита и одржлив начин на користењето на овие области ќе ги реализираат претпоставките за почитувањето на нормите и правилата кои произлегуваат од законите за животната средина односно Законот за заштита на природата.

Во првата област на заштита се применуваат строги критериуми за заштита. Оваа област ги вклучува следниве делови: тесниот дел на Кањонот на Мируше, пештерата на Души и заедниците на (*Polygalo-Forsythietum*). Вредностите на оваа област ќе се заштитат со забраната на човековите активности од секаков вид, освен во случаи кога се истражуваат за потребите на развојните планови и за научните истражувања и контролирани посети.

Во втората област на заштита се применува за областите што се карактеризираат со посебни екосистеми, вредности на пејсажот и други вредности на природата, каде што се дозволува да се остваруваат и други активности освен оние од првата област, а кои не се во спротивност со заштитниот карактер. Планираните случувања во оваа област, исто така се контролирани.

Третата област на заштита се однесува на областа во која се дозволува изградбата на придружни објекти на Водопадите на Мируше, а кои обезбедуваат различни услуги како што се:

- информациски услуги;
- хотели;
- рестораните;
- паркинг;
- кампување;

-местата за пикник и

-пешачки патеки

Оваа област треба да се развива на планиран и контролиран начин. Во него треба да се овозможи и исполнување на потребите за користењето кои се експлицитно наведени.

Четвртата област на заштита се применува во најблиските населби околу Водопадите на Мируше. Тука се создава можност за постигнување на одржливиот развој, овозможувајќи го развојот на другите неопходни активности, кои не се дозволени внатре во просторот.

Според просторниот обем оделените области издвоени како нивоа на заштитност и презентацијата на границите во стратегиската мапа ја вклучуваат територијалната област во следната табела

Табела бр 15. Областите поделени според нивото на заштита.

Првата област (I) од 276,6 заштита
На втората површина (II) на 297,9 заштита
Заштита на третата зона (III) 24,3

Степенот на заштита на просторот на Водопадите на Мируше овозможува различни услови на користење. Најголемо протегање има втората зона на заштита со 297,9 км. Во рамките на оваа област се планира да се внесат предвидените содржини.

Во третата зона се лоцираат потребни услуги и да се лоцира канцеларија за управување со оваа област. Исто така, предвиден е пункт за основни информации и соодветни сместувачки капацитети и хотелски објекти. Во него треба да се обезбеди доволен паркинг за автомобили и автобуси, различни киосци и други соодветни услуги. Според овој концепт ова точка е поврзана со актуелните случувања што ги има на запад. Еден урбанистички регулаторен план со јасни инструкции, ќе ги дефинира во детали содржините на ова средина и настаните што се случуваат во близина.

Од оваа точка, движењето во внатрешноста на областа ќе се одвива пешки преку изградените патеки што треба да поминуваат во близина на важните локлитети на оваа област вклучувајќи ги пештерите и пешачењето преку клисурата на реката. Ова треба да биде единствениот начин за да се доживе областа и нејзините вредности. Исклучок се истражувачките експедиции кои веројатно ќе имаат потреба за дополнителни средства. Дел од патеките се наменети за употреба како локални патишта за итни случаи, при пожар или при потребата за пренесување на повредените .

Покрај патеките ќе се поставуваат точките за одмарење. Тие ќе служат за привремен одмор на посетителите и нивното засолнување од врнежи. Овие точки ќе служат и како наблудувачки точки за случајните посетители, но и за наблудување на окружувањето на областа од страна на стражарите.

Важен дел од овие патеки е мостото посветено само за пешачите. Тоа претставува најатрактивната врска од двете страни на реката Мируше. Таков објект ќе овозможи видик од врвот на најубавите области на кањонот и на водопадите на реката.

Во најшироката област се влегува и преку три секундарни влезови(една во север и две во југ). Тие служат за снабдување на областа наменети за развојот на туризмот. Во рамките на овие области се планира да има доволно хотелски објекти, објекти за одмор и рекреација и други соодветни содржини, кои ќе влијаат во подобрувањето на квалитетот на услугите во целина. Деталните содржини на овие области ќе се спроведуваат преку урбанистичкиот регулаторен план, врз основа на јасни насоки, кои произлегуваат од вака утврдените зони.

5. Негативното влијание на социјалната политика и антропогените фактори во туристичките вредности на Водопадите на Мируше

Водопадите на Мируше претставуваат многу важен и интересен регион од геоморфолошки, геолошки, хидролошки, флората, фауната, рекреацијата, туристичкиот аспект. Затоа е неопходно да се преземат соодветни мерки за заштита на природното наследство од понатамошно деградирање на антропогените фактори.

Слика бр. 28: Поглед од деградација на земјиштето во водопад Мируше

Водопадите на Мируше генерално ги имаат заштитено своите природни вредности, но негативното влијание на антропогениот фактор не поминуваат без да остават траги. Демографскиот развој во придружба со економските и социјалните активности, особено во насока на користење на природни ресурси во Водопадите на Мируше, особено украсните камења, водните ресурси, шумите, флората и фауната имаат директно влијание врз деградацијата на природното наследство во Водопадите на Мируше.

Како резултат на овие феномени се појавил ерозијата и лизгањето на земјиштето. Исто така, ова влијае и на нарушувањето и намалувањето на водотеците што доведува до промена на структурата на растителните и животинските заедници кои живеат во реката Мируше. Уништувањето на шумите во сливот на Мируше е во поодмината фаза.

Само во општина Малишево, која го вклучува најголемиот дел од сливот во периодот од 2001-2006 година се оштетени околу 1700 m^3 , а во 2007 година беа зизгорени во шумските пожари околу 55 ха. Постои значителен број на пештери кои му припаѓаат на просторот на Водопадите на Мируше. Незаконското влегување на неодговорни и непрофесионални лица во овие пештери, во голема мера ги има оштетено нивните природни вредности. Тие го прават тоа со кршење на ретките кристали во внатрешноста на пештерите, правење разни погрдни натписи на сидовите на пештерите и одлагање на отпад во нив. Со оглед на фактот

дека водните ресурси и пештерите се наоѓаат во карстните терени, фрлањето на отпадот во близина претставува постојан ризик за здравјето на населението.

Изградбата на браните влијате во деградацијата на коритото и нормалниот проток на водата во реката Мируше. Изградбата на оваа акумулација претставува грижа и за локалните жители од евентуално пробивање на браната. Акумулацијата е направена без соодветни хидрогеолошки проучувања при што е познато дека целиот терен е карстен. Треба да се спомне дека главните загадувачи на реката Мируше се испуштањето на отпадните води од градот Малишева и од селата околу реката, употребата на пестицидите и хемикалиите во земјоделските почви како и фрлањето на цврстите материјали. Во територијата на сливот на Мируше, значителен дел од локалната заедница ги користат камењата од овие предели со што во голема мера влијаат кон деградација на пејзажите и екологијата.

За превентива од понатамошно деградирање на природното наследство на водопадите на Мируше треба пред се да се примени Законот за заштита на природата, да се проектира просторниот план, развојните планови. Проектирањето на плановите за управување на сливот на реката се со цел да се прошират постојните заштитени подрачја и да се заштитат сите објекти од посебно природно значење на сливот како заштитата на пештерите, пејзажите, водните ресурси флората, фауната итн. Промовирањето на истражувачките проекти за вредностите на природното наследство на геоспомениците (пештерите) и обновувањето на деградираниите површини со автохтони заедници. Забраната за изградба на објекти во заштитеното подрачје на водопадите на Мируше како и поставувањето на информативните табли, во близина на природните објекти се од посебно значење. Основната цел за заштита на животната средина од човечкиот фактор и од природните катастрофи е примарна област за Водопадите на Мируше поради тоа што моменталната ситуација резултира со голем број на деградации особено шумите, пасиштата, биодиверзитетот, загадувањето на водата, користењето на водата за наводнување, илегалните отпади, расипувањето на квалитетот на почвата и др.

Имајќи ги во предвид горенаведените содржини Водопадите на Мируше, лесно може да се претворат во одржлива туристичка атракција со влијание не само во развојот на областа туку и населените местата околу неа. Извесно е дека, по деталната анализа на фазата на стратегијата за идниот просторен развој на површината, предвидените активности ќе бидат главен генератор на приходите и потребите за одржување на просторот во целина. Затоа се бара поголема посветеност на сите субјекти и нивоа на

одлучување. Таквата можност се користи со цел да се зачува и да се промовира оваа уникатна вредност на Косово.

ГЛАВА X

Туристичко користење на Водопадите на Мируше

1. Анализа на туристичкото користење на Водопадите на Мируше

Од досегашните начини на користење на Мируше во туристичка класична смисла, може да се констатира дека немало доволно посетители на овој локалитет. Тоа се должи пред се на недоволна организација на општеството. Самота посетеност и престој на природниот регионален парк "Мируше" беше случаен, неорганизиран и помалку или повеќе со спонтантни посети. Земајќи го во предвид неорганизираноста во начинот на користење на овој локалитет не постои регистрација за пристигнувањата во областа на посетеноста од страна на туристите. Уште помалку се прецизни податоците кои би ги регистрирале туристите според категоријата на заинтересираност. Оваа евиденција на посетителите по нивната категоризација и аспирации за Водопадите на Мируше, ќе треба да биде основа за понатамошните активности околу планирањето во иднина. Во овој локалитет нема доволен број на објекти што би понудиле туристичка понуда, освен во некој мотел на автопатот Приштина или Пек. Овде не е изградена соодветната инфраструктура и не функционира како дизајниран дел во постоечкиот парк на Водопадите на Мируше. Од сето ова како заклучок произлегува дека ние имаме многу богато место со туристички атрактивни ресурси или подобро со потенцијалните туристички вредности кои, не само што се карактеризираат со нивната атрактивност, туку и со можностите за туристичкото користење, но без поволна рецептивност во угостителска смисла. Во овој контекст треба пред се да се земаат во предвид и комуникативните фактори, бидејќи локалитетот се наоѓа

во самиот автопат. Во таа смисла, немало никакво организирано доаѓањето на посетителите, иако постои одлична комуникативност. Како карактеристика на развојот на туризмот, освен патувањата на ученици од основните и средните училишта на Косово или некоја група на студенти што се занимават со ова област, други организирани посети не се евидентираат.

Како основна атракција Водопадите на Мируше се еден од основните фактори во насока на развој на туризмот на овој локалитет. Но, кога станува збор за нивно користење не можеме да зборуваме за високо ниво. Не е регистриран ниту еден остварен резултат во собирајот, вработувањето, или во некоја блиска дејност на туризмот, кој би ни служил како основа на резултатите од квантитативните и квалитативните истражувања на туристичкиот пазар за овие водопади. Поради тоа во задачите за планирање треба да се користат искуствата на денешниот развој на туризмот во сличен локалитет во регионот, Европа и Светот. Врз основа на овие искуства и анализи на објективните карактеристики каде се наоѓат водопадите на Мируше, се овозможува утврдување на компонентите на развојот на пазарот на овој локалитет со познати критериуми а тоа значи и критериумите за објективните планови.

Врз основа на постапките од примарната методологија во истражувањата се доаѓа до можноста да ги дефинираме потенцијални извори на посетителите на Мируше. Тие се во врска со атрактивните фактори на понудата како еден од основните критериуми за определување на истражувачките сегменти во еден простор. Врз основа на тоа локалитетот на Мируше можат да го посетуваат претпоставени посетители. Објективно може да се зборува само хипотетички. Во иднина посетата се очекува од утврдена сегментација на туристичката клиентела. Нашите истражувања ги определуваат следниве сегменти:

- викенд посетители;
- транзитни туристи;
- ученици и студенти како екскурзијанти и истражувачи и
- стационални туристи.

Сегментите на викенд туристичката побарувачка преставува најзастапен облик на масивна посета. Тоа основен сегмент на кој би му одговарал. Зависи од локалното население и населението од соседните локалитети и на големите градови кои се во врска со водопадите на Мируше од една страна и посетите што се остваруваат од клиентите на

блиските места со Водопадите на Мируше. Тие доаѓаат со моторни средства како велосипеди или пешки.

Викенд посетителите, кои се регрутирани од локалното население се наоѓаат во соодветната област за туристичките движења. Оваа категорија на потенцијалните посетители на Мируше се појавува во три форми диференцирани според времетраењето. Тоа се: полудневни, целодневни и викенди и празници. Оваа категорија на посетителите во случајот на водопадите на Мируше може да се регрутират и од масата на домашните и надворешните посетители или соседните држави. Тоа се туристи претежно од Приштина, Пеќ и Призрен или од Македонија и Црна Гора. Во оваа смисла, описот на постоечкиот пазар во соседните земји не покажува релевантни карактеристики, од изворот на истражувањето не е оценуван на реален начин.

Транзитните туристи се туристи на минување. Според туристичката категоризација на посетители на Мируше, кои се јавуваат како корисници на услугите во туристичките капацитети и другите услуги на главниот пат, и делот во непосредна близина карактеристичен е по возачите кои ноќеваат. Многу мал дел се однесува на другите посетители, кој го претставува реалниот дел за посети на локалитетот на Мируше. Оваа категорија се смета за потенцијална. Таа ќе може да ги користи услугите во капацитетите кои треба да се оформат.

Екскурзиите како форма се релативно ретка појава но, со оглед на тоа дека постојат услови за различни атрактивности за посета се работи за значаен потенцијален сегмент на туристи. Нивната посета е со строго утврдени аранжмански процедури. За жал застапеноста е многу мала. Истажувачите се друг, специфичен сегменти на посетители на Мируше. Тие претставуваат релативно мал дел од севкупната потенцијална посетеност на овој локалитет.

Тоа е постојан извор на истражување. Ова е поврзано со сегментот на пазарот кој се регрутира од оние кои ја сакаат и ја познават природата, кои на професионален начин се заинтересирани за некоја функција или особина кои ги карактеризира ресурсите на овој локалитет. Овој сегмент на посетителите се појавува во текот на целата година и не е концентриран во туристичките сезони, што е позитивно за развојот на туризмот. Овие посетители се насочени кон поединечен престој во овој простор.

Стационарната посетеност е доста скромна. Оваа посетеност зависи, пред се од потенцијалните капацитети кои треба да се изградат. Затоа нивниот пораст ќе биде

паралелен со процесот на инвестициска активност и унапредување на угостителската понуда.

ГЛАВА XI

Промоција на туристичката понуда во водопадите на Мируше, добра можност за одржливиот развој на туризмот

Регулирањето и користењето на водопадите на Мируше за слободно движење на посетителите, врз основа на потребите на просторното планирање, заштитата на вредностите на водопадите на Мируше е предизвик сам по себе. Исто така предизвик е фактот дека Водопадиете на Мируше можат да бидат дел од туристичката индустрија со својот потенцијал како квалитативен дел на туристичката понуда, и ресурсите за развивањето внатре во една земја или на едно локално ниво. Предизвик е фактот дали ќе има сеопфатена туристичка понуда со која ќе можеше да се подржуват планираните развои знаејќи дека: Водопадите на Мируше се иконата на туризмот внатре и надвор од државните граници, Водопадите на Мируше ја создават сликата или националната ознака за идентификација, Водопадите на Мируше се од економски корист

Предизвик се и практичните и техничките прашања поврзани со употребата на Водопадите на Мируше како што се: - Начинот и организацијата на посетите на водопадите на Мируше

Начинот и организирањето на посетата на Водопадите на Мируше, заштитиувајќи ги природните вредности за економска добивка од посетите; координација на инвестициите меѓу одговорните сектори- Зголемување на целокупното знаење за природните и културните вредности на Водопадите на Мирушето, можностите за економски профит;

- Воспоставување на влезни пунктови /управување со приходите
- Основањето на центарот за информации;
- Воспоставување на техничка инфраструктура за уживање на сите природни содржини во водопадите на Мируше
- Подготовка на соодветни програми за различни групи на посетители;
- Подготовка на програми за рекреативните, научните, истражувачките активности
- Меѓународно признавање на водопадите на Мируше, редоследен во листата со заштитен статус.
- Почитување на меѓународните норми и стандарди;
- Меѓуопштинска, прекугранична и меѓународна соработка поврзан со развојот на Водопадите на Мируше.
- Зголемување на интересите за приватни инвестиции;
- Конкуренцијата на Косово со своите природни ресурси во туризмот во регионот и пошироко.

ГЛАВА XII

Концепт на општиот туристички развој во просторот на Водопадите на Мируше

Согледувањето на можностите како концептот на идното туристичко користење на туристичките вредности на Водопадите на Мируше, е во тесна врска со потенцијалите на Гледано теоретски, концептот на туристичкиот развој на една земја или место. Детерминантните елементи и основните карактеристики на понудата и истражувачките барања на пазарот. Можеме да кажеме дека концептот на туристичкиот развој се создава како синтеза на споменатите карактеристики.

Понудата на туристичките капацитети според големината и видот на објектите е одговорна за потребите на идните корисници. Во тој контекст постојат одредени ограничувања кои влијаат на основните карактеристики на природната основа на ресурсите на овој локалитет.

Како активности во рамките на туристичката понуда може да се опфатат следните:

Спортско-туристичките активности

Шетање низ просторот

Мотели, хотели и ресторани

Поименично сместувачките капацитети во просторот на Водопадите на Мируше се дадени во следната табела:

Табела бр 16: Рецептвни капацитети кои се наоѓат во близина на Водопадите на Мируше

1	Мотел "Дрини"	Клина	Volljak - Клина
2	Мотел "Флорида"	Клина	Абедин Реџа - Клина
3	Мотел "Арбериа"	Клина	Арбериа - Клина
4	Мотел Ресторан,, Водопадите "	Клина	Volljak - Kлина
5	Мотел. "Thana"	Клина	Дреновц - Клина
6	Хотел "Бериша"	Малишев	престој
7	Мотел "Edorrta"	Малишев	Volljak - Клина
8	Мотел Коха "	Малишев	Абедин Реџа - Клина
9	Мотел "Аполо"	Ораховац	Арбериа - Клина
10	Мотел Ресторан "Ади"	Ораховац	Volljak - Kлина
11	Хотел "обожава"	Општина	
12	Хотел "Јаха"	Клина	

Уредувањето и користењето на Водопадите на Мируше што овозможува слободно движење за посетителите врз основа на просторното планирање ја опфаќа заштитата на вредностите на Водопадите на Мируше и претставуваат предизвик сам по себе.

Исто така, предизвик е и фактот дека Водопадите на Мируше ќе можат да бидат дел од туристичката индустрија, со своите потенцијали како дел од квалитетот на туристичката понуда во целина.

Фактот дека треба да се има сеопфатена туристичка понуда со која би можело да се подржи планираниот развој се однесува на следново:

- Водопадите на Мируше се икона на туризмот внатре и надвор од државата;
- Водопадите на Мируше создаваат национална слика;
- Водопадите на Мируше создават економски профит;
- Тие се сврзани со практични и технички прашања од користење на Водопадите на Мируше на соодветен начин. Начинот и организирањето на посетите на Водопадите на Мируше ќе зависи од заштитата на природните вредности во функција на економски ефекти од посетите и координацијата на инвестициите меѓу одговорните сектори;
- Воспоставување на општи познавања на просторот и културните вредности на Водопадите на Мируше;
- Воспоставување на контролни пунктови за управувањето со приходите;
- Воспоставување на туристичко - информативен центар;
- Воспоставување на техничката инфраструктура за сите содржини во просторот на Водопадите на Мируше;
- Подготовка на погодни програми за различни групи на посетители;
- Подготовка на програми за рекреативни, научни и истражувачки активности;
- Меѓународно признавање на Водопадите на Мируше и нивно рангирање на списокот со заштитен статус;
- Почитување на меѓународните норми и стандарди;
- Меѓуопштинска, прекугранична и меѓународна соработка во однос на развојот на Водопадите на Мируше и
- Зголемување на интересот за приватни инвестиции.

Конкурентноста на Косово со своите природни ресурси на туризмот во регионот и пошироко зависи и од Водопадите на Мируше кои како заштитен простор остваруваат и поединечни приходи по основ на виталните функции.

Водопадите на Мируше може да бидат финансиски стабилни, додека приходите може да се користат за нивна заштита и развој.

Општините околу водопадите на Мируше кои може да имаат директен профит од заштитата и одржливиот развој. Тие наоѓаат заеднички интерес.

Туризмот не може да се развие пред да се обезбеди потребната инфраструктура, што е основа за било каков вид на економскиот развој. Токму сега, во ова место не постои инфраструктура која би го овозможил посакуваниот развој на туризмот, па затоа е неопходно да се инвестира во него.

Планираниот развој на инфраструктурата, значи дека со заштитата на природата, патиштата и патеките за пешаците треба да се градат само во случај кога бара планот. Тоа значи дека таму каде што има потреба и постои лесен пристап до сите содржини на Водопадите на Мируше ќе се воспотави комуникативност. Покрај во патната инфраструктура, во оваа област, исто така мора да се инвестира во развојот на водоводната инфраструктура. Значи, потребно е да се изгради систем за водоснабдување во сите објекти на ова област и во неговата околина, кои ќе бидат во функција на туризмот. Тука влегува и системот на канализацијата за отпадните води кои произлегуваат од овие објекти. За таа цел, не може да се користи водата реката на Мируше и евентуално подземните водни ресурси. Тие треба да се користат на најрационален можен начин.

За објектите во оваа средина и за оние кои се надвор од неа, а кои се функција на развојот на туризмот во оваа област, треба да се обезбеди непречено снабдување со електрична енергија. За патиштата, пешачките патеки треба да се обезбеди вештачко осветлување, така што посетителите ќе можат да ги доживеат убавините на кањонот и преку ноќ.

Друга компонента на инфраструктурата што треба да се обезбеди во просторот на Водопадите на Мируше е телекомуникациската инфраструктура. Во сите објекти во областа и во тие околу неа, кои се во функција на оваа област, треба да се овозможи да имаат непречен пристап во интернет и да има кабелска телевизиска мрежа. Исто така, целата област мора да биде покриена од страна на телефонска мрежа.

Управувањето со отпадите е еден од најважните компоненти за заштита и зачувување на просторот од загадувањето. Тој ќе се остварува со обезбедување на канти за отстранување на губрето со обезбедување на редовна служба за негово отстранување. Планираниот развој на инфраструктурата ги содржи сите оние кои се спомнати бара

сериозни напори на надлежните органи за да го спречат непланираниот развој. Во Косово во имаше неосновани просторни планови за развој, бидејќи одговорните власти немале можности тоа да го реализираат. Косово според европските стандарди се уште е сиромашна земја со ограничени можности за инвестиции. Затоа можеме да заклучиме дека планираниот развој на инфраструктурата во Водопадите на Мируше не е нешто што може да се постигне многу лесно, што значи дека ова претставува предизвик со кој треба да се соочиме во иднина. Општинските власти се одговорни за локалните патишта на територијата на нивните општини и затоа било каков вид на интервенција на овие патишта се остварува со дозвола и под надзор на надлежните органи на општината.

На вистинските места, таму каде што почнува областа на Водопадите на Мируше и долж патеките за пешачење треба се постават табели со потребните информации за посетителите. За време на интервенцијата (нова градба или подобрувањето на патиштата) треба да се почитуваат правилата за техничките критериуми (ширината, наклон, слоеви и нивната дебелина) за нивната изградба, правилата кои ги донело релевантното министерство. Изградбата на пешачките патеки (со ширина од 1,5-2,4 метри) и набљудувачки пунктови (поставени во карактеристичните дефинирани точки во картата за просторниот развој) ќе биде основа за набљудување на просторот. Тие треба да се од природен материјал (природен камен и дрво). По должината на пешачките патеки во должина не помала од 200 метри (почитувајќи ја мапата за просторниот развој) треба да се градат одморалишни точки со настрешници. Тие треба да се со елементи за одморалишни содржини. Во деловите каде што патот е опасен за движење треба да се предвидат и огради кои ќе влијаат на подобрување на безбедноста на посетителите. (Просторен план, на Водопадите на Мируше, 1986). Важен дел на патеките мора да бидат и санитарните јазли поставени во некои погодни точки. Тие треба да биде во согласност со критериумите и правилата на животната средина. За време на проектирањето, изградбата и користењето треба во целосно да се спроведуват и исполнуват техничките правила за телеферикот. За изградба на јавните системи за водоснабдување и санитација на отпадните води, треба да се зема дозвола од регионалниот орган на реката.

ГЛАВА XIII

Перспективи за одржливиот туризам и користење на просторот на Водопадите на Мируше

Одржлив развој на туризмот во регионот на Водопадите на Мируше во наредниот период би требало да се организира преку следниве активности:

- Планирање на активностите во и околу водопадите на Мируше;
- Зголемување на знаењето за вредностите на водопадите на Мируше; и можностите за економскиот профит за локалните жители;
- Создавањето бренд на водопадите на Мируше, промоција и меѓународно признавање во мрежата на туризмот. Така ќе се постигне контрола на развојот во и околу водопадите на Мируше. Областите во кои се планира развојот на туризмот во просторот на Водопадите на Мируше се предлагаат врз основа на категоријата за заштита на областите,. Врз таа основа се утврдуваат и соодветните локации за сите настани и активности.

Врз основа на овој концепт на развојот: определен е идниот развој во следниве области:

- прва област во која се предвидени строги мерки за заштита, II и III кои имаат потенцијал за развојот на туризмот и во кои ќе се проектира урбаниот регулаторен план, врз основа на одредбите за спроведување и во зоната IV која ги опфаќа населбите околу границата на Водопадите на Мируше, каде ќе се развие руралниот туризам.

1. Првата област

Ова област има површина од 4,79 хектари. Таа ќе биде во близина на главниот влез. Предвидено да се подели на два дела и тоа, во дел за развојот што опфаќа околу 70% и слободниот простор приближно со учество од 30% од површината на првата област. Простор за развој - се состои од постојните објекти кои главно се занимаваат со хотелските активности.

Според планот се предвидува стапка на раст на услужните капацитети од 50% од моменталната ситуација. Ова значи дека пропорционално треба да се зголеми бројот на местата за паркирање (за автомобили, лица со посебни потреби и за автобуси 50% од овој простор) и треба да се реализира зелен појас на паркингот. Предвидено е да се зголеми услужниот простор вклучувајќи ги и оние на отворени места, да се зголемува бројот на тоалетите. Во согласност со стапката на раст да се развиваат и капацитетите за спиење,(не повеќе од 30 кревети). Да се обезбеди електрично осветлување за просторите кои можат да се користат и во текот на ноќта. Меѓу развојниот простор и слободниот простор се планира официјален влез во оваа област. Тој треба да е изграден од автохтони материјали (природен камен и дрво) што ќе го симболизираат просторот.

Во еден агол треба да се постави објектот (монтажно-демонтиран од природно дрво) за контрола на пристапот и за обезбедување на основни информации за однесувањето во рамките на подрачјето. Тој ќе ја има следнава содржина:

- Главниот влез и симболот на водопадите на Мируше;
- Информативните табели и
- Административна зграда.

Во близината на влезот во рамките административната зграда која треба да се изгради потребно е да се внесат простории со една канцеларија, сала за состаноци, мал простор за потребни информации и за санитарниот јазол. Површината на објектот не смее да биде поголем од 150m², пресметувајќи ја П + НК со нормална висина. Еден посебен простор треба да служи за потребите за брза помош во случај на можни несреќи.

Важен дел од оваа област ќе биде просторот за многу намени кои треба да бидат во директна врска со администрацијата. Овој простор се планира да се користи за собирање на посетители, за купување и продажба на сувенири, за разни изложби и други намени, кои ќе бидат во корист на зачувувањето и промоцијата на просторот во целина.

Пешачките патеки околу реката главно ќе се реализираат на начин да се обезбедат необезбедените места кои треба да се оградени со огради. Максималната ширина на патеката не може да биде поголема од 2.4 м.

Во рамките на оваа област кај утоката на реката Мируше во реката Дрим е планирано изградба на фабриката за третман на отпадните води со капацитет од 2.000 луѓе. Се планира сите објекти да се поврзат со канализација која ќе ги носи отпадните води во насока на пречистителната станица.

Слободниот простор во согласност со планот ќе биде флексибилен простор наменет за слободни спортски активности, какви што се: бадмингтон, мини голф, мал фудбал, одбојка, кошарка и други спортски активности од рекреативен и забавен карактер. Како составен дел од овој простор треба да бидат некои места (не повеќе од 10) за пикник кои ќе бидат опремени со скара, маса и столови. Туристичката информативна канцеларија и објектите за сместување како што се постоечките хотели во близина на патот треба меѓусебно да комуницираат. Тука предвидуваме да постојат ресторан, игралиште за деца, мини пазари каде ќе се понудат производи од поднебјето како и продажба на сувенири. Ливадата во близина овозможува просторот да се користи за разни рекреативни потреби и слободни активности во природа.

2. Втора област

Во втората област со површина од 1,79 хектари е планирано да се реализира просторното решение во близина на последниот водопад. За таа цел режимот на контролата треба да биде поригорозен. Пристапот до областа се врши преку патот што доаѓа од селото Лапчева и завршува во близина на последниот водопад. Посебен дел од оваа област е влезот со иста содржина и големина со влезот од првата област. Постојните угостителски објекти имаат доволна големина и им одговарат на сегашните барања. Неопходно е адаптацијата на објектот во согласност со заштитата на животната средина. Според планот, во рамките на областа треба да се обезбедат дополнителни капацитети (максимум 150 места за сместување). Потребен дел од просторот треба да биде слободен простор со површина од околу 60% од површината на ZZH2 која треба да служи за обезбедување на основни услови за пикник (слични со условите кои се барат од ZZH2) и реквизити за деца за посетителите кои го сакаат овој тип на посета. Во оваа област потребно е да се да се предвидат паркинг услуги. Во таа смисла потребни се над 300 паркинг места. Паркингот е крајната точка на движење на моторните возила. Во оваа област за развојот, за разлика од другите две области содржините ќе имаат помал капацитет. Исто така просторот ќе се користи за изградбата на хотел во чии рамки ќе функционира ресторан.

3. Трета област

Третата област има површина од 2,70 хектари. Таа е наменета за љубителите на природата и оние што се љубеители на кампувањето. Влегувањето во оваа област се врши од два правци. Првиот е од селото Душ, а другиот од селото Понорц (територијата на Малишево). На двата влеза треба да се постави симболот на областа со иста големина со симболите од другите области. Посебен дел од оваа област ќе биде ресторан од монтажен карактер. Планирано е капацитетот на седиштата во ресторанот да биде не поголем од 50 места, додека во отворениот простор треба да обезбеди услуга за 100 гости.

Во рамките на ресторанот ќе биде рецепцијата што ќе ја игра улогата за информирање и контрола на оваа област. Камповите се посебен дел на оваа област. Тие треба да обезбедат услови до 20 места. Тие ќе се комуницираат и со другите потребни содржини во овие целини. Паркингот треба да се изгради со бехатон коцки со посебни отвори за зелен појас, со капацитет од 25 места. Овој дел ќе се користи за клиентите на ресторанот, за камперите и други посетители.

Целта на ваквата подвоеност на областите е идентификација и планирање на развојот на Водопадите на Мируше заедно со можностите за пораст на приходите на општината е да постои континуирана посета и престој на туристи, заштита на природните ресурси и културната традиција. Вклучувањето на локалните заедници во одржливиот развој на туризмот ќе ја има улогата на подигање на свеста и генерирање на поддршка за зачувување на овие вредности. Развојните планови за сите три општини околу Водопадите на Мируше треба да го прифатат туризмот како клучен економски сектор за локалниот економски развој, промоција на вредностите и идентитетот на областа со маркетиншки инструменти. Создадените приходи од таквите услужни индустрии истовремено придонесуваат кон создавање на нови работни места. Оваа цел ќе се постигне преку следниве мерки, активности и проекти:

- Институционална поддршка (субвенции) за населбите околу Водопадите на Мируше за рурален туризам;
- Развивање на поволни политики за економски раст на жителите во овластите околу Водопадите на Мируше и на Косово во целина;
- Високо ниво на ангажирање на најдобрите познавачи на приликите од областа на руралниот туризам;

- Финансиска поддршка во форма на кредити и даночни олеснувања за потребната реконструкција на хотелите и на другите угостителски услуги и
- Идентификација и усвојување на индивидуалните куќи за рурален туризам.

За подетално истражување ќе се предложи проектирање на план за развој на руралниот туризам, според кој Владата и потенцијалните донатори ќе обезбедат помош за воспоставување на туристичката рурална понуда вклучувајќи ги следниве активности:

- Адаптација на вишок станбен простор за ноќевања;
- Воспоставување на мали економски семејства со производството на био храна;
- Програми за подигнување на свеста за животната средина кај локалното население;
- Подигање на свеста за културниот и руралниот туризам;
- Програми за подигање на свеста на локалните жители за животната средина и туризмот;
- Промовирање на најдобрите практики и активности на управување со руралниот туризам;
- Комерцијализација на локалната култура и прилагодување кон потребите на туристите;
- Промоција на локална набавка на храна, градење на мрежи на локални производители и подобрен маркетинг;
- НВО во соработка со надлежните институции ќе аплицира за обука за охрабрување на традиционалните активности на жителите во областа на одгледување на земјоделските производи за да ги задоволат потребите на туристите и да се стимулираат локалните жители за начинот на организирање и собирањето на лековити растенија и
- Креирање на бренд на Водопадите на Мируше, промоција и меѓународно признание на мрежата на туризмот.

Со ова цел ќе се постигне создавањето на имиџ на Водопадите на Мируше предвидувајќи ги програмите и настаните на маркетингот за да се промовираат уникатните вредности на Водопадите на Мируше и начините за освојување на пазарот во поглед на туристичкиот производ создаден на овој простор. Управувањето ќе биде со сите капацитети

на туристичката понуда од надлежните органи за управување во соработка со општините каде се наоѓаат Водопадите на Мируше. Функционирањето на Водопадите на Мируше, како современ комплекс треба да се објави преку печатените и електронските медиуми што ќе влијае на идниот развој. Меѓународното признавање ќе биде со ратификација на концептите на животната средина и постојаната заштита на одредени природни вредности.

Слика бр. 29: Преглед на Мируше Матка без вода

ГЛАВА XIV

Предлози

За да ги постигнат своите цели треба да ја прошират материјалната база вклучувајќи ги еколошките норми, постоечките и новите објекти, изградбата на инфраструктура и амбиенталното декоративното уредување (паркиралишта, паркови, фонтани, градини, патеки). Една од локациите треба да биде компетирана со интензивирање на економските активности и промените во нивната структура, развојот на економските активности како што е земјоделието. Потребно е земјоделските производите да се приближат на туристичкиот пазар. Исто така треба да се земе во предвид и развојот на занаетчиството, што во одреден степен ги исполнува одредени предуслови. Територијата која ги вклучува областите на овој регион треба да се стави на проучување и анализи од страна на експерти во поглед на најблиските можности за развој на видовите активности кои може да се одвиваат на неа како што се разни спортско-рекреативни активности, фестивали итн. Сите мора да бидат во функција на потенцијалната туристичка клиентела. Ваквиот проект, кој би се развивал во оваа област ќе има позитивно влијание во регионите или општините на кои припаѓа просторот на Водопадите на Мируше. На овој начин ќе се вклучат поголемиот број на работоспособно население на директен или индиректен начин во туристичките текови. Со ова би се работело на зголемување на животниот стандард на населението. Туризмот може да вети многу доколку правилно се спроведуваат проекти од овој тип кои се пред се наменети за развој на руралните и природните средини и нивно ставање во туристичка функција. Просторот околу Водопадите на Мируше според климатските одлики и природата со која располага претставува многу важна вредност во здравствениот и културниот сегмент и би можел да стане важен економски фактор во земјата. Врз основа на спроведените анализи во регионот на Косово има големи можности за развој на туризмот. Тука треба да се обрне внимание на следните резултати кои произлегуваат од СВОТ анализата претходно направена за целото подрачје:

Анализа на предностите и работење во насока на нивен развој;

Природните фактори и животната средина;

Да се вклучи екипа со соодветна професионална и образовна подготовка;
Присуството на културните и историските вредности во близина;
Погодната географска положба;
Развојните проблеми и неконкурентноста со во поглед на развиените туристички региони;
Лошата инфраструктура;
Недостаток на нови образовни програми;
Непостоење на стратегијата за развој на туризмот;
Недостаток на финансиските средства за развој;
Лоша промоција и одсуство на маркетинг и
Нестабилната политичка ситуација.

Овој локалитет треба да биде ставен на располагање да биде во служба на развојот на туризмот. Треба да се даде поголема поддршка од страна на централната и локалната политичката власт од Косово и општините кои гравитираат во оваа област. Преку новата стратегија треба да се увидат разликите помеѓу традиционалниот и современиот туризам во согласност со барањата на туристичкиот пазар. Треба во секој момент да се следи пазарот, истражувајќи каде се слабостите и можностите на нашите туристичките производи и услуги во кои би се инкорпорирал просторот на Водопадите на Мируше. Се јавува голема потреба за опремување со нови содржини во служба на гостите имајќи ги во предвид традиционалните вредности и современото живеење. Нужно е Водопадите на Мируше да бидат инкорпорирани во атрактивни и конкурентни туристички програми за да се зголеми посетеноста. Треба да ги идентификуваат нивните цели, треба да го познават нивниот потенцијал според потенцијалот кој би го ставила во партнерство со конкурентните партнери. Покрај привлекувањето на гостите во расположливите угосителски капацитети, треба да се изградат нови капацитети со високи стандарди кои ќе бидат во нивна служба. Се преферира транспортот да биде што е можно полесен и поудобен со нови и модерни возила. Треба да се вклучат и културните сегменти (концерти, фестивали, изложби, забави). Мора строго да се чуваат природните и антропогените локалитети. Тесниот простор на кањонот треба да се заштити или да не се гради ништо освен пешачки патеки, скали или жичница за посетителите да бидат во можност да го набљудуваат целиот кањон.

За да може гореспоменатото да се реализира, неопходно е да се спроведат заеднички маркетинг промоции каде би била вклучена целата понуда за туристичкиот пазар, особено со учество на најпознатите саеми каде би се презентирале туристичките вредности на ова

место. Значи овој локалитет во иднина го очекува многу добра перспектива што би било извонредна можност да се развива во согласност со современите стандарди. Во другиот дел се мисли да се изгради една туристичка маало со куќи, кампови за туристи ресторани, продавници, спортски сали и др.

ГЛАВА XV

Conclusions

I have selected the thesis: "Ujëvarat e Mirushës" **within the touristic development of Kosovo** hoping that I will provide a modest contribution in observation of natural and social heritage.

In order to realize the objectives of the thesis, I have started the work on studying different materials of this area and observations in the territory.

There have been used the sources from touristic, geographical, geomorphologic, geological, hydrologic, floristic, literature published or as elaborated which have helped us in explaining and real interpretation of many problems that have derived.

The main job in completing this thesis has been done in different locations, where in cooperation with some experts of this field there have been realized some expeditions in getting knowledge about the natural processes and occurrences.

First of all I have had in consideration the analysis of touristic, economic assessment and the way of activity of this small area of Kosovo in order to determine the value that this area of 598.4 ha should have in tourism.

Although it is a small area, its tourist and economic value, I have tried to find out the appropriate spatial aggregate and the level of touristic clientele having in consideration the psychological, cultural and economic condition for touristic use as a potential touristic clientele.

Tourism in this location presents high values being pointed out by a number of activities related directly and indirectly, presents a complex of activities which have an importance in the economic effect of district.

Meaning of assessment of areas comfortable for development of tourism Touristic value as a meaning of the use of natural protected environment presents a natural determinant property, which may be considered as a rare economic value, particularly in actual living conditions of mass degradation of the nature in the whole globe.

Nature protection and tourism in the actual living conditions, in worldwide, inclusion of ecological balance, respectively even a threat of living environment of humankind, present actual problems of society in the world.

Regarding this special problem of humankind and other living creatures in the world, every day more and more, this problem is imposed to actual humankind society in which it is required more commitment in the issues of investigations in state and international levels, at scientific, technical, technological domains and social-economic policy of every state of the world.

On the other had, in USA, since 1872 when there was done the inauguration of proclamation in the world of the first national park “ **yellow stone park** ”, in the act where the objects and phenomena of protected natural environments should be the target of the high protection even by society and state policy upon the promulgation of laxative Laws on their protection, because these environments present object of touristic motives, as well as they have a special importance in science, culture, recreation and tourism.

In this meaning, many attractive natural examples in Kosovo, pointing out the regional natural park of Mirusha, which the has been preferred by the candidate for defending the master thesis, later we can point out mountain zones of Kosovo, (Sharr, Bjeshkët e Nemuna, Mokna etj). Moreover the areas of natural whole parts as Rugova with the nature still protected, population with national costumes kept till nowadays such as folklore, gorge of Rugova, whole parts of other natural areas: Dragash and its population, Shala e Bajgores, Gollak, south zone of Kosovo and mountain zone of Sharr, around river Neodime, zones of thermo-mineral Baths of Klllokot, Peja, Banjskes, Cave of Gadime, that near Peja etc, briefly all natural protected landscapes of mountains mentioned with the set of forests and their kinds, geological profiles, relict and endemic kinds of plant sets and sets of rare wild animals, present curious forms of protected nature of Kosovo. Objects mentioned present attractive aesthetic attributes of natural landscapes which at the same time are touristic motives.

From the investigation of touristic natural and social values at Regional Park Mirusha, may come to the conclusion se this territory is one of the rare areas of Kosovo, that has important touristic values.

The main factors that have influenced in creation of touristic values in "Ujëvarat e Mirushës" are: physical-geographical features, geological and pedological diversities, climatic, hydrological and biological conditions, etc.

Geological, geomorphologic, hydro processes and climatic conditions have influenced in establishment of all relief carstic surface and underground forms in the Regional Park Mirusha.

From the geological-morphological heritage in the "Ujëvarat e Mirushës" there have been treated some caves. There has been the presentation of natural value of caves, geomorphologic description of areas in which the caves have been created, as well as there have been described morphological forms of halls and underground galleries as well as geological and hydro processes that have influenced in their creation. Length of passable halls in the caves of Regional Park Mirusha has been verified above 2000m. Also, there has been verified that the caves in the territory of Mirusha have stalagmite, stalactice and other cave jewellery.

As a rare and important geological heritage in the "Ujëvarat e Mirushës" there is also the presence of bauxites, stratification of marble limestones (decorative stones) as well as quite pronounced crease of fossils.

In the "Ujëvarat e Mirushës" there is a large number of sources, but they have a small flow of water, while it affects the poor hydrographical surface network of the pond. Amongst the largest sources in respect to flow of water to Regional Park Mirusha are: thermo-mineral source of the Bath, Sources of Carravrana, Source at the Canyon of Mirusha and Sources of Ponorc, etc. "Ujëvarat e Mirushës" has a large number of paleoendemic, neoendemic, relict plants, rare kinds and old trunks which make the Regional Park Mirusha a region which is very important for Biodiversity of Kosovo.

Values of natural heritage also possess rare touristic values, amongst most important are: Canyon and lakes of river Mirusha, many caves, thermo-mineral sources, mountain massive, ecological landscapes and cultural-historical monuments.

Anthropogenic influences in the "Ujëvarat e Mirushës" are considerable in degradation of landscapes, damage of cave jewellerys, damage and pollution of river Mirusha, uncontrolled use of flora and fauna, etc.

But, in the territory of Kosovo till the current period there exist 126 different objects which are in the category of protection from the year 2000, where just Mountains of Sharr, 8 national natural parks and 20 natural objects, with the total 12.000 km, reach only 1% of the area of Kosovo, where these areas include the minimum part of the area of Kosovo, and regarding this issue of Kosovo, there is a lack of definition of purposes among the appropriate determination of policy of touristic assessment of the country.

The "Ujëvarat e Mirushës", is containing part of Republic of Kosovo, which has been treated in the aspect of geographic observation with a special emphasis. Socio-economic characteristics. In principle there have been analyzed the territory in a complex manner. There have been treated all components taking into consideration the dominant elements which are in general activities related to the touristic assessment of this territory. There have been treated the positions and dimension in the context to the dimension of surface and position towards other municipalities and region, as well as wider.

An importance has been emphasised to the physical-geographical characteristics, including: geological composition, geomorphologic, climatic, hydrologic, pedological features, plant and animal world..

Other part treats socio-geographical conditions in which there have been treated with a particular emphasis socio-economic factors of municipality of Klina, Malisheva and Rahovec: Population with all components including number of residents, population density, natural growth of population, structure of population according to gender, structure according to age, ethnic structure of population. A special importance has been given to residences and economic characteristics.

All these factors should be relevant in establishment and development of concrete opportunities of touristic offers in the "Ujëvarat e Mirushës".

The region of Mirusha lies in south-west part of Kosovo between Dukagjin and Llapusha, in the territory of municipalities: Klina, Malisheva and Rahovec.

The nearest city to it is Klina (13 km) while from Prishtina it is 65 km far away. It is one of the most visited regions in Kosovo particularly during spring and summer.

Along the "Ujëvarat e Mirushës" there cross important roads which link this region with other parts of Kosovo. The most important roads are: Prishtine-Kline-Gjakove, Prishtine-Arllat-Malisheve-Rahovec as well as the road Kiev-Malisheve-Suhareke. Mirusha is one of the most visited regions in Kosovo, during spring and summer.

Population presents a special chapter which has to do with the development of all activities, as well as tourism. There are rare the economic activities which at a high level depend on human factor, as it is the case of tourism.

Tourism is related to all activities in this manner “ there are increased the touristic need even for the development of health, culture, sport services and all these result in increase of touristic developments. Tourism as a part of service sector, shall be exchanged into an industry of the future.

Population presents a fundamental factor in this field.

Municipality Assemblies of Klina and Rahovec in their regular session take decision on putting under protection of the territory of Canyon of River Mirusha, left branch of White Drin (Drini I Bardhë) in the “Ujëvarat e Mirushës”, with the general area of 555.80,70 ha.

The surface of the protected area of regional park Mirusha lies of 555,80,ha(part of the Municipality of Klina, Malisheva and Rahovec), where the narrow protected area includes a smaller area.

Before we talk about the opportunities of conception on coming touristic use of location Mirusha, it is necessary to measure the potentials of current visitors and in the future, the extent of this observation till the end of century.

In other words, it has to do with the measure in which the location of Mirusha may be counted nowadays as an objective source of real visitors, where there would exist other factor for suppositions and developments.

It has to do with the assessments of trade components and assessment of which as a result of one part assesses the objective values of touristic resources while on the other hand it is needed the assessment of the category of potential visitors which, as in the case of Natural Park Mirusha, are not nearly to be realized. We can present it also in another manner if at Mirusha existed responsible capacities of the offer which nowadays may be counted at an appointed amount of interested visitors on which it is counted upon a special consideration.

From the current exploitation of location Mirusha, in a classic touristic meaning while it existed, seems that there have not been sufficient visitors in this location , because of a insufficient organization.

Taking into consideration, not organization and way of exploitation of this location, that there is no evidence for coming of visitors and less those precise evidences, which would enable

delivery to the category of visitors interested in "Ujëvarat e Mirushës" which would be necessary as a base for further planning in the future.

From all this there derives a conclusion that we have to deal with a place which has attractive touristic resources, or saying in better way we have to deal with the potential touristic values which are not only characterized for their attractiveness but also for touristic use.

Библиографија

- A. Todorovic: "Metodologija istraživanja slobodnog vremena "Savremena administracija, Beograd 1978.
- A. Pushka, Vepra : Metodot kuantitative në Gjeografi, Prishtinë 1981.
- A. Matieson dhe G.Wall, Vepra " Tourisme, economic, physical and social impacts ", Longman, London dhe New York, 1982.
- A bell, D. F. and Hammond, J. S. (1979). Strategic Market Planning. Prentice-Hall. USA -1979.
- Adcock, D., Bradfield, R., Halborg, A. and Ross, C. (1997). Marketing Principles and Practice. 3rd edn, Financial Times Management. London UK -1997.
- Adcock, D., Bradfield, R., Halborg, A. and Ross, C., (1998), Marketing - Principles and Practice, London, Pearson Education-London UK -1998.
- Alderson, W. (1971). The analytical framework for marketing. In Modern Marketing Management (R. J. Lawrence and M. J. Thomas, eds), Penguin. UK. 1971.
- Allport, G. W. (1935). In Handbook of Social Psychology (C. Murchison, ed.), Clark University Press. USA 1935.
- A. krasniqi krijimi i bazës legjislative për turizëm të qëndrueshëm në Kosovë. Revisat "Logos" Nr.3/2010. Instituti për Studime i Shkencave Organizative- Aplikative "Pjetër Budi"- Prishtinë - 2010. Kosovë.
- A. krasniqi " E drejta biznesore për ekonomistë". Prishtinë 2000. Kosovë.
- A. Pushka: Metodot kuantitative në Gjeografi , Prishtinë 1981. Kosovë.
- A. Todorovic: "Metodologija istraživanja slobodnog vremena "Savremena administracija, Beograd 1978. Serbia.
- Ansoff, H. I. (1987). Corporate Strategy. Revd edn, Penguin. USA 1987.
- Aristotel Pano, "Fjalori ekonomik-financiar", Tiranë, 2002. Albania.
- Argenti, J. (1980). Practical Corporate Planning . George Allen and Unwin. UK. 1980.
- Anderson, E.W., Fornell, C., Y Lehmann, D.R. (1994). Customer satisfaction, market share and profitability: findings from Sweden. Journal of Marketing, 58, 53-66.
- Аврамоски Митре Збирка на практични примери од маркетингот. FTU-Ohrid.
- Аврамоски Митре Улога на маркетинг микс концептот во планирањето на маркетинг активностите во туризмот ".FTU-Ohrid.

Аврамоски Митре Маркетинг стратегија во услови на целосно слободен пазар “.FTU-Ohrid.

Аврамоски Митре -Економика на туризмот. FTU-Ohrid.

Аврамоски Митре Туристичката политика, маркетингот и организацијата на туризмот “.FTU-Ohrid.

ВАКИС, О., Marketing u turizmu, Ekonomski fakultet, Beograd, 1993. Serbia.

Bardhyl Ceku dhe Dr.Nail Reshidi, " Marketingu " , Prishtinë, 2006. Kosovë.

Bartels, R. (1976). The History of Marketing Thought . 2nd edn,Grid. USA 1976.

Bateson, J. E. G. (1995). Managing Services Marketing: Text and Readings Dryden Press.

Australia 1995.

Boris Vukotić:"Marketing u turizam ,Zagreb,1986. Hrvatska.

Бошко Јаковски & Снежана Ристевска-Јовановска, МАРКЕТИНГ, Скопје,2004. Makedonija.

B. Millaku Managment of ecotourism development on Sar Mountain.Časopis Univerziteta u Travniku- Univerzitieska Hronika. vol. 3 br.1- ISSN 1840-3999 .Br.5. Fq. 145. Travnik –Bosna

B. Millaku -Basic Potencials and Perspectives of Development of Tourism in Kosovo 9th International Joint World Cultural Tourism Conference 2008 Cultural Tourism: Business and Management Venue 7 : Main Building Room 406, Project-Room,International Conference Part 4: Concurrent Session. Korean Academic Society of Culture & Tourism Seoul, South Korea 14 November 2008 to 16 November 2008. South Korea.

B. Millaku Role of tourism in its attractive environment and consumption of agricultural products The Second On-line Conference on Competitiveness and Economic Development: Challenges, Goals and Means in a Knowledge based Society Publishing REC 2 ASERS Pu ASERS Publishing REC 2011. Rumania.

B. Millaku Offers tourism and tourism potentials in KosovoUniversity "St.Kliment Ohridski – Bitola FACULTY OF TOURISM AND HOSPITALITY OHRID International Conference 4-5 June 2009. – Makedonia.

B. Millaku -Information Systems in the Development of Tourism Thermal in Kosovo 10th International Joint World Cultural Tourism Conference DATE : NOVEMBER 13-15, 2009 VENUE: FIRST HOTEL BANGKOK, BANGKOK, THAILAND.

B. Millaku & G. Shabaj -Tourist offer in the Republic of Kosovo and legislation in the Development of tourism Geoalb 2011. Data:27-30 Shtator 2011-Mitrovicë 2011 fq. 451. Kosovo..

- Baker, J. (1987). The role of the environment in marketing services: The consumer perspective. In J. Czepiel, C. Congram, & J. Shanahan (Eds.), *The services challenge: Integrating for competitive advantage* (pp. 79-84). Chicago: American Marketing Association. 1987-USA.
- Boyd, H. W. and Larreche, J. C. (1982). The foundations of marketing strategy. In *Strategic Planning Decisions: A Reader* (K. K. Cox and V. J. McGinnis, eds), pp. 3–17, Prentice-Hall. 1982-New Delhi.
- Bigné, J.E. (2005). Nuevas orientaciones del marketing turístico: de la imagen de destinos a la fidelización de los turistas”. *Papeles de Economía Española*, 102, 221-235.
- Bitner, M. J., Booms, B. H. and Tetrealt, M. S. (1995). ‘The service encounter’, in J. E. G. Bateson (ed.), *Managing Services Marketing: Text and Readings*. 3rd edn, Dryden Press. UK.1995.
- Bottomley Renshaw, M. (1992). *The Travel Agent*. Business education. Brassington, F. and Pettit, S. (2000). *Principles of Marketing*. 2nd edn, Prentice-Hall. UK.1992.
- Brent Ritchie, J. R. and Goeldner, C. R. (eds) (1986). *Travel, Tourism and Hospitality Research: A Handbook for Managers and Researchers*. Wiley. USA 1986.
- Broadbent, S. (1984). *Spending Advertising Money*. 4th edn, Business Books. USA 1984.
- Burkart, A. J. and Medlik, S. (1981). *Tourism: Past, Present and Future*. 2nd edn, Heinemann. UK 1981.
- Buttle, F. (2001). The CRM value chain. *Marketing Business*, 96, February, 52–55. UK 2001.
- Bloch, P.H. & Richins, M.L. (1983). A theoretical model for the study of product importance perceptions. *Journal of Marketing*, 47, 69-81. USA.
- Chernatony, L. de and Mc Donald, M. H. B. (1992). *Creating Powerful Brands*. Butterworth-Heinemann. USA -1992.
- Chernatony, L. de and Mc William, G. (1990). Appreciating brands as assets through using a two-dimensional model. *International Journal of Advertising*, 9: 111–19. USA 1990.
- Chisnall, P.M. (1994). *Consumer Behaviour*. 3rd edn, McGraw-Hill. UK 1994.
- Cooper, C., Fletcher, J., Gilbert, D. and Wanhill, S. (1998). *Tourism Principles and Practice*. 2nd edn, Pitman. –Australia 1998.
- Cossons, N. (1985). Making museums market orientated. In *Museums Are for People* (Scottish Museums Council) HMSO. USA 1985.
- Crouch, S. and Housden, M. (1996). *Market Research for Managers*. 2nd edn, Butterworth-Heinemann. UK 1996.

- Christopher, M. and McDonald, M., (1996), *Marketing - An Introductory Text* (6th edition), London, Macmillan. London- UK 1996.
- Cukic, D. Kosovo, znamenitosti i lepote, Turisti; ki savez Kosova 1971.
- Davidson, J. H. (1997). *Even More Offensive Marketing*. Penguin. USA 1997.
- Davies, A. H. T. (1990). Strategic planning in the Thomas Cook Group. In *The Manager's Casebook of Business Strategy* (B. Taylor and J. Harrison, eds), Heinemann. UK 1990.
- Darden, W. R., & Reynolds, F. D. (1971). Shopping orientations and product usage rates. *Journal of Marketing Research*, 8, 505-508. USA.
- DEFERT P.: »Pour une politique du tourisme en France«, *Economie et humanisme*, Les Edition ouvzieres, Paris, 1960. France.
- Deparatemnti I Turizmit ne MTI –Prishtinë 2009. Kosovë.
- Desa Kosarkoska A Problem in Investing in Pomotion of Tourism”, IV Znanstveni i strucni skup, Hrvatski turizam na pragu XXI stoljeca, Porec, Oktomvri, 1999.
- Desa Kosarkoska "Nekoi aspekti na problemot na finansirawe na turistickata propaganda", Zbornik na trudovi, Me|unaroden nau~en simpozium: Turistickata propaganda - uslov za razvoj na turizmot, Ohrid, 1997.
- Doganis, R. (1991). *Flying Off Course*. 2nd edn, Routledge. Doyle, P. (1989). Building successful brands: the strategic options. *Journal of Marketing Management*, 5(1): 77–95. Australia 1989.
- Douglas C. Frechtngle. Five Issues in Tourism Marketing in the 1990's," *Tourism Management*, Vol. 8, No. 2 (June, 1987), Guildford, United Kingdom, pp. 177-178.
- Douglas C. Frechtngle. *Travel Economic Impact Model, Volume I: Final Economic Analysis Methodology* (with Stephen Muha, et al.), U.S. Travel Data Center, Washington, D.C., 1975, 108 pp. USA.
- Douglas C. Frechtngle. *Travel in the 1980's: The Demographic and Economic Climate*," *The '80's: Its Impact on Travel and Tourism Marketing* (Eighth Annual Conference Proceedings) The Travel Research Association, Salt Lake City, 1977, pp. 11-16. USA.
- Douglas C. Frechtngle "Travel Trends in 1977," 1978 *Travel Outlook Forum Proceedings*, U.S. Travel Data Center, Washington, D.C., 1978, pp. 17-47. USA.
- Douglas C. Frechtngle "Leisure Trends and Tourism Management," *Leisure, Recreation Tourism, Main Papers Prepared for the 31st Annual Congress, International Association of Scientific Experts in Tourism (AIEST)*, Berne, Switzerland, 1981, pp. 107-116.

Douglas C. Frechtingle "Travel Trends in 1985," 1985-86 Outlook for Travel & Tourism, U.S. Travel Data Center, Washington, D.C., 1986, pp. 5-26. USA.

Douglas C. Frechtingle "Five Issues in Tourism Marketing in the 1990's," Tourism Management, Vol. 8, No. 2 (June, 1987), Guildford, United Kingdom, pp. 177-178.

Douglas C. Frechtingle "Overview of U.S. Domestic Travel," Travel & Leisure's World Travel Overview, American Express Publishing Company, New York, 1988, pp. 60-85. USA.

Douglas C. Frechtingle World Travel and Tourism Review, Indicators, Trends and Issues, Volume 1 1991, (co-editor), C.A.B. International, Oxford, UK, 1991, 243 pp.

Douglas C. Frechtingle "A Proposed Work Program for Tourism Marketing and Economic Statistics," presented to the World Tourism International Conference on Travel and Tourism Statistics, Ottawa, Canada, June, 1991.

D.Popov:"Putničke agencije"Turistička štampa", Beograd 1979. Serbia.

Dibb, S., Simkin, L., Pride, W. and Ferrell, O.C., (1997), Marketing - Concepts and Strategies (3rd European edition), Boston U.S.A., Houghton Mifflin –USA 1997.

DUMAZEDIER J.: »Vers une civilisation du loisir«, Editions du Seuil, Paris, 1962. France.

Economist Intelligence Unit (1992).The Tourism Industry and the Environment. Special Report No. 2453, EIU. UK 1992.

Engel, J. F. and Miniard, P. W. (1992).Consumer Behavior. 7th edn, Dryden International. USA 1992.

Financial Times (1998).Distribution Technology in the Travel Industry .Financial Times (Retail and Consumer). USA 1998.

Fehim Balić ;klima Niša,Niš,1964.

Fetah Reçica & Bedri Millaku "Ekonomia e Turizmit" Prishtinë –Kosovë 2011.

F. Reçica & B. Millaku The Impact of Tourism on Economic DevelopmentTHE REAL ENVIRONMENTAL CRISIS – EFFECTS IN TOURISM DEVELOPMENT,CONFLICTS AND SUSTAINABILITY Proceedings of the ASERS First on-line Conference on The Real Environmental Crisis – Effects in Tourism Development,Conflicts and Sustainability Publishing REC 2 ASERS Pu ASERS Publishing REC 2010 publishing REC 2010. Rumania.

F. Reçica-The basis of management" bachelor level studies in 2008 by publishing house AAB University. Kosovo.

F. Reçica- from the field of tourism, with special permission of the Commission for university publications have prepared and issued in circulation "Traffic-tours" in 2004. Kosovo.

- F. Reçica- Natural potential value for tourism development in the region of the albanian alps - regional science conference with international participation with the theme - stable local development challenges and opportunities- 03 - 04 june, 2011 peja, republic of Kosova.year 1, no. 1. Kosovo.
- F.Varier: "Le marshe du thermalisem et la commercialiisition du prod.8. thermal fans les station",Paris 1976. France.
- Gater, C. (1986). Database key to a direct hit. Marketing, 2 October: 41–2. USA 1986.
- Gee, C. Y., Choy, D. J. L. and Makens, J. C. (1997).The Travel Industry.3rd edn, Van Nostrand Reinhold. USA 1997.
- Goeldner, C. R. (2000).Tourism Principles, Practices, Philosophies. 8th edn,Wiley. USA 2000.
- Greene, M. (1987). Marketing Hotels and Restaurants into the 90s. 2nd edn,Heinemann. USA 1987.
- Hamel, G. and Prahalad, C. K. (1994).Competing for the Future. Harvard Business School Press. USA 1994.
- Hanlon, P. (1999).Global Airlines: Competition in a Transnational Industry.2nd edn, Butterworth-Heinemann. USA 1999.
- Hart, N. A. and Stapleton, J. (1996).The CIM Marketing Dictionary. 5thedn, Butterworth-Heinemann. USA 1996.
- Heath, E. and Wall, G. (1992). Marketing Tourism Destinations: A Strategic Planning Approach. Wiley. USA 1992.
- Heneghan, P. (1976). Resource Allocation in Tourism Marketing. Tourism International Press. UK&USA 1976.
- Hoffman, K. D. and Bateson, J. E. G. (1997).Essentials of Services Marketing. Dryden Press. USA 1997.
- Hoffamn, M.L. (1996). Affect, cognition and motivation, en Handbook of motivation and cognition. R.M. Sorrentino y E.T. Higgins (ed). New York: Guilford Press, 244-280.USA 1996.
- Holloway, J. C. (1985).The Business of Tourism. 2nd edn, Macdonald and Evans. (3rd edn, 1992, Pitman.) USA 1992.
- Horwath Consulting (2000). Worldwide Hotel Industry. Annual report,Horwath Consulting. USA 2000.
- Howard, J. A. and Sheth, J. N. A theory of buyer behaviour. (1967), reproduced in. USA 1967.
- Hussey, D. E. (1979). Introducing Corporate Planning. 2nd edn, Pergamon Press. USA 1979.

HUNZIKER W.: »Le tourisme social«, Allience International de Tourisme, Berne, 1951. Switzerland.

J. Dumazdier:, “Vers une civilistaion de loisir”,Paris,1972.France.

Jefferson, A. and Lickorish, L. J. (1991). Marketing Tourism: A Practical Guide. 2nd edn, UK 1991.

Jelena kabilo:”Ekonomike turizma ,Beograd,1980. Srbija.

Josip Senčić dhe Boris Vukonić “ Marketing u Turizmu” Zagreb 1997. Hrvatska.

International Passenger Survey (IPS) (annual) Travel Trends. Reports onthe International Passenger Survey—a year-round survey of pas-sengers arriving in and departing from the UK, conducted for the UK government. The Stationery Office. UK.

Longman. Jobber, D. (1998). Principles and Practice of Marketing. 2nd edn, McGraw-Hill. UK 1998.

Kotler, P. (1976). Marketing Management: Analysis, Planning, Implementa-tion and Control. 3rd edn, Prentice-Hall. USA 1976.

Kotler, P. (1991). Marketing Management: Analysis, Planning, Implementa-tion and Control. 7th edn, Prentice-Hall. USA 1991.

Kotler, P. and Armstrong, G. (1999).Principles of Marketing. 8th edn, Prentice-Hall. Kotler, P. (2003) Marketing Management, 11th Edition, Prentice Hall, London. (*website: <http://www.prenhall.com.kotler>*).

Kotler, P. Marketing for Hospitality and Tourism, Prentice Hall International, Upper Saddle River, 2005. USA.

Kotler, P. Marketinška znanja od A do Z: 80 pojmova koje treba znati svaki menedžer, Binoza Pres,Zagreb, 2004. Hrvatska.

Kitchen, P.J. and Proctor, R.A. (2001) An Informed Student Guide to Marketing, Thomson Learning, London 2001. UK.

Kitchen, P.J. and Proctor, R.A., (2001), An Informed Student Guide to Marketing, Thomson Learning, London.UK.

Klodiana Gorica dhe Dr.Nevila Kocollari, "Produkti turistik", Tiranë, 2002. Albania.

Korunovski S., Marinoski N., (2011): Cluster Approach in Modern Planning of Tourism in Republic of Macedonia, Opatija: FTHM – University of Rijeka. Hrevatska.

Korunovski S. at all (2006), Cultural Tourism, in: Cultural Researches of Tourism in Republic of Macedonia, Institute of Tourism Research, Ohrid 2006. Makedonija.

KRAPF.K.: »Turizmi si faktor ne zhvillimin ekonomik (roli dhe rendesia e turizmit nderkombetar)«, OKB, Keshilli ekonomik dhe social & Konferenca e KB mbi udhetime nderkombetare dhe turizmi (perkthim), Rome, 1963. Itali.

Krippendorf, J. (1971). Marketing et Tourisme. Lang and Cie. Spain 1971.

Leppard, J. W. and McDonald, H. B. (1991). Marketing planning and corporate culture. Journal of Marketing Management, 7(3), July, 213–35. Australia 1991.

Levitt, T. (1981). Marketing intangible products and product intangibles. Harvard Business Review, May/June: 37–44. USA 1981.

Lewis, R. C., Chambers, R. E. and Chacko, H. E. (1995). Marketing Leadership in Hospitality: Foundations and Practices. 2nd edn, Van Nostrand Reinhold. USA 1995.

Lodge, D. (1991). Paradise News. Secker and Warburg. Lovelock, C. H. and Wright, L. (1998). Principles of Services Marketing and Management. Prentice-Hall. UK 1991.

Luck, D. J. et al. (1970). Marketing Research. 3rd edn, Prentice-Hall. UK 1970.

Map Of mineral – and thermal water of Kosovo scale 1:200 000 Komisioni i pavarur për miniera dhe minerale Kosovë 2006. Kosovë.

Мариноски Науме “Valorizacija na prirodnite vrednosti na Ohridsko-Prespanskiot region”, Zbornik na trudovi na Fakultetot za turizam i ugostitelstvo Ohrid, 1984 godina; Makedonia.

Мариноски Науме Demografski karakteristiki na naselenieto vo Sr Makedonija i zdravstveniot turizam, Simposium: Mo`nosti i perspektivi za razvoj na zdravstveniot turizam vo SRM, Strumica, 1986 godina;

Мариноски Науме Prirodno-geografski karakteristiki, Monografija: Mešišta, 1986 godina;

Мариноски Науме “Theoretical and practical aspect of alternative tourism development”-(во коавторство)-Меѓународен научен симпозиум: „Хотелиерство и туризам“Белград, Србија, 2009.

Мариноски Науме Prostorna osnova za razvoj na turizmot vo gorno drimkolskiot region, Kongres na geografite, Belgrad 2001 godina;

Мариноски Науме Planinskiot turizam vo Republika Makedonija, Zbornik na trudovi, FTU-Ohrid, 1995 godina;

Мариноски Науме Turisticka geografija vo sistemot na naukite, Prv nacionalen kongres, 1996 godina;

Мариноски Науме *Životnata sredina i turistickata propaganda*, Simpozium: Za problemite na otpadnite vodi, Ohrid, 1996 godina; "Initiating ecotourism in National Park Galicica" (so koavtor), International conference.

Мариноски Науме "Ecological tourism: trends and perspectives of development in the global world", Saint Petersburg State Forest Technical Academy, Saint-Petersburg, Russia, April 2009.

Marketing u praksi, *Časopis za tržišne komunikacije*, Trend, Zagreb. 1998. Hrvatska.

Marušić, M; Prebežac, D.: *Istraživanja turističkih tržišta*, Adeco, Zagreb, 2004. Hrvatska.

Maslow, A. (1954). *Motivation and Personality*. Harper and Row. USA 1954

M. Boyer: "Le tourisme", Paris 1970. France.

Mc Carthy, E. J. (1981). *Basic Marketing, A Managerial Approach*. 7th edn, Irwin. Canada 1981.

Mc Donald, M. H. B. (1995). *Marketing Plans*. 3rd edn, Butterworth-Heinemann. USA 1995.

Mc Intosh, R. W. (1972). *Tourism: Principles, Practices, Philosophies*. Wiley. USA 1972.

Medlik, S. (1999). *The Business of Hotels*. 4th edn, Butterworth-Heinemann. UK 1999.

Medlik, S. and Middleton, V. T. C. (1973). *Product formulation in tourism*. *Tourism and Marketing*, 13. UK 1973.

M. Gashi : "Uslovi i mogućnosti za razvoj turizma SAP Kosovu, Prishtinë 1977. Kosovë.

M. Gashi : "Turizmi si fenomen shoqëror bashkohes", *Časopis "Përparimi"*, br.5. Prishtina 1963. god. Kosovë.

M. Gashi : "Potencialne mogućnosti za razvoj turizma na Kosovu i Metohiji ". *Magistarska teza u rukopis*. Beograd 1967. Srbija.

M Gashi: "Osnovni potencial turističkih vrednosti Kosova", ekspertiza izrađena za potrebe i rade regionalnog prostornog plana Kosova, Priština 1969. Kosovë.

M Gashi: "Osnovni potencial turističkih vrednosti Kosova", ekspertiza izrađena za potrebe i rade regionalnog prostornog plana Kosova, Priština 1969. Kosovë.

M. Renoux : "les methodes de prevision de la demante touristique et rekreative", revista "Revue de tourisme", Paris. nr.1, 1973. France.

M. Mazi dhe S. Mitrović: *Mundësitë për zhvillimin e turizmit malor në Sërbi*", Institutit për turizëm, Beograd, 1971. Serbia.

M. Vukičević: "Trajnimi i fenomenit të turizmit në planin hapësinor të Vojvodinës", N. Sad , 1974. Serbia.

Michels, D. *Hotel Marketing Association Annual Lecture* (unpublished), delivered in London, 22 May, Chartered Institute of Marketing, Maidenhead. London. 1997. UK.

- Middleton, V. T. C. (1979). Tourism marketing: product implications. *International Tourism Quarterly*, (3)..1979. UK
- Middleton, V. T. C. (1983a). Product marketing: goods and services compared. *Quarterly Review of Marketing*, 8(4), July. UK. 1983.
- Middleton, V. T. C. (1991). Whither the package tour. *Tourism Management*, 12 (3), September: 185–92. – UK.1981.
- Middleton, V. T. C. (1994a). The tourism product. In *Tourism Marketing and Management Handbook* (S. F. Witt and L. Moutinho, eds), 2nd edn, Prentice-Hall. UK. 1994.
- Middleton, V. T. C. (1994b). *Marketing in Travel and Tourism*. 2nd edn, Butterworth-Heinemann. UK. 1994.
- Middleton, V. T. C. (1998a). *New Visions for UK Museums in the 21st Century*. Association of Independent Museums. UK. 1998.
- Middleton, V. T. C. and Hawkins, R. (1998). *Sustainable Tourism: A Marketing Perspective*. Butterworth-Heinemann. UK. 1998
- Millington, K. and Cleverdon, R. (1999). National tourist offices: their budgets and performance. *Insights*, September, English Tourist Council. UK. 1999.
- Morgan, N. and Pritchard, A. (2000). *Marketing Communications: An Integrated Approach*. Butterworth-Heinemann. UK 2000.
- Momčillo Milisavljevič, "Marketing", Beograd, 1998. Serbia.
- Morrison, A. M. (1989). *Hospitality and Travel Marketing*. Delmar. USA 1989.
- Murphy, P. E. (1985). *Tourism: A Community Approach*. UK 1985.
- Nail Reshidi, "Promocioni", Prishtinë , 1996. Kosovë.
- N. MUHAXHERI: »Makroekonomia I«, Liber Universitar ,Prishtine-2002- Kosovë.
- Nexhmi Rexha & Nail Reshidi, "Bazat e Marketingut", Prishtinë, 1995. Kosovë.
- Ogilvy, D. (1983). *Ogilvy on Advertising*. Pan. UK 1983.
- Oliver, R.L. (1997). *Satisfaction: a behavioral perspective on the consumer*. New York: Mc Graw-Hill USA 1997.
- Ohmae, K. (1983). *The Mind of the Strategist*. Penguin. USA 1983.
- Peters, R. and Austin, N. (1986). *A Passion for Excellence*. Fontana. (Follow-up to R. Peters and R. H. Waterman, 1982, *In Search of Excellence*). USA 1982.
- Pine, B. J. and Gilmore, J. H. (1999). *The Experience Economy*. Harvard Business School Press.
- Poon, A. (1993). *Tourism Technology and Competitive Strategies*. CAB International. USA 1993.

Porter, M. E. (1998). *Competitive Strategy: Techniques for Analysing Industries and Competitors*. New edn (with new introduction), FreePress. USA 1998.

PLANINA, J., *Ekonomika turizma*, Ljubljana, 1967. Slovenia.

Ракичевиќ Габриела Туризмот на меѓународниот туристички пазар, Труд, Зборник на трудови на Факултетот за туризам и угостителство-Охрид, 1997, коавтор.

Ракичевиќ Габриела Маркетинг менаџмент во угостителството, Труд, Зборник на трудови на Факултетот за туризам и угостителство-Охрид, 1998/99, коавтор.

Ракичевиќ Габриела Cultural differences in the tourism communication, Paper, ICNT-International Competence Network of Tourism Research and Education, Potchefstroom (JAR) October 2009, (coauthor).

Ракичевиќ Габриела Processing the model for regional tourist resource, Paper, International conference, Congress CROMARA, Pula, Croatia, 2001.

Ракичевиќ Габриела Managing Contemporary Information Technology in Hospitality, Paper, International conference, Kielce, Poland.

Ракичевиќ Габриела -A new effort for tourism growth in western Balkan region: National strategy for tourism development in the Republic of Macedonia 2008-2012, Paper, International congress EuroCHRIE 2008, Dubai October 2008, (coauthor).

Rudolf Bičanić: "Tipologija tržišta", in *informator*, Zagreb, 1968. Hrvatska.

Sasser, W. E., Olsen, P. R. and Wyckoff, D. D. (1978). *Management of Service Operations*. Allyn and Bacon. USA 1978.

Seibert, J. C. (1973). *Concepts of Marketing Management*. Harper and Row. USA 1973.

S. & Z. Marković: "Ekonomika turizma", Zagreb, 1967. Hrvatska.

Shaw, S. (1999). *Air Transport: A Marketing Perspective*. 4th edn, Pitman. Shaw, S. and Stone, M. (1987). *Database Marketing*. Gower. USA 1999.

Shostack, G. L. (1977). Breaking free from product marketing. *Journal of Marketing*, 41, April. Shostack, G. L. (1984). Designing services that deliver. *Harvard Business Review*, January–February. USA 1977.

Мартиноска Симона -Алтернативен туризам - Практични аспекти (Научно списание, Универзитет Св. Климент Охридски Битола, 2009.

Мартиноска Симона - Угостителски развој на Охридскиот регион (Зборник на трудови, ФТУ Охрид, 2001.

Smith, P. R. (1998). Marketing Communications: An Integrated Approach. 2nd edn, Kogan Page. USA 1998.

Stanton, W. J. (1981). Fundamentals of Marketing. 6th edn, McGraw-Hill. USA 1981.

Софронија Миладиноски & Сретен Миладиноски, МАРКЕТИНГ ВО ТУРИЗМОТ, Охрид, 2008.

Stojanoski Jovan "Marketing concept in travel industry (1996)", Papers proceeding of Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Republic of Macedonia 1996;

Stojanoski Jovan "Mediums of tourism advertising, (1996)", symposium "Tourism advertising-factor for tourism developing", Republic of Macedonia 1996 .

Stojanoski Jovan "Specifics of marketing concept in banking sector (1997)", Papers proceeding of Faculty of Tourism and Hospitality, Ohrid, Republic of Macedonia 1997.

Stojanoski Jovan "Analysis of country/region market potential and attractiveness (2001)", Annual meeting of Macedonian marketing association, Ohrid, Republic of Macedonia 2001 .

Stojanoski Jovan "Basic elements of the positioning strategy of tourism destination (1998)", International symposium "Hotel house", Opatija, Republic of Croatia 1998 .

Stojanoski Jovan Ethics and Marketing—Factor for Tourism Developing (1998), International Scientific congress "Tourism and Culture for Sustainable Development", Athens, Republic of Greece 1998 .

Stojanoski Jovan -Competition analysis in international tourism market (2001), International conference "Multiplicative effects of developing tourism industry", Ohrid, Republic of Macedonia 2001 .

Swinglehurst, E. (1982). Cooks Tours: The Study of Popular Travel. Bland ford Press. Australia 1982.

Toffler, A. (1990). Power Shift. Bantam. The Tourism Society (1979). Handbook and Members List. The Tourism Society. Wheatcroft, S. (1992). The world airline industry in 2000. Travel and Tourism Analyst, (3). USA 1990.

UNKOVIQ S.: "Veshtrimet teorike te kategorise se konsumuesve ne turizem«, Turizmi nr. 12, Zagreb, 1968. Hrvatska.

UNKOVIQ S.: »Ekonomika e turizmit«, Savremena administracija, Beograd, 1978. Serbia.

VUKONIQ B.: »Agjencite turistike ne formimin e produktit turistik« Simpoziumi nderkombetar - produkti turistik, SHL TJ. Zagreb, 1973. Hrvatska.

VUKONIQ B.: »Agjencite turistike«, botimi I II, SHLE, Pulle, 1976. Hrvatska.

VUKONIQ B.: »The Tourist product«, Revue de Tourisme, No.1, Berne 1979. Switzerland

Victor T. C. Middleton with Jackie Clarke "Marketing in Travel and Tourism" Third edition - Oxford Auckland Boston Johannesburg Melbourne New Delhi 2001.

V.Koja & A. Duka-"Drejtimi i udhetimeve turistike" Shtëpia botuese libri univeristar Tiranë,2001. Albania.

VJETARI STATISTIKOR I KSA te KOSOVES - 1980, Prishtine, 1980. Kosovë.

Vjollca Bakiu, "Drejtimi i ndërmarrjeve hoteliere" , Tiranë.-Albania.

V.Vonk: problemi biologjie termalnih voda u teoriji i praksi, zagreb 1951. Hrvatska.

Vukonić,Boris. Marketing u turizmu. Zagreb: vjesnik-Agencija za marketing Zagreb 1982. Hrvatska.

Witt, S. and Moutinho, L. (eds) (1994).Tourism Marketing and Management Handbook. 2nd edn, Prentice-Hall. UK 1994.

World Tourism Organization (WTO) (1992).Presentation on TourismTrends to 2000 and Beyond. WTO.

World Tourism Organization (WTO) (1997).Tourism 20:20 Vision. Executive summary, WTO.

World Tourism Organization (WTO) (1999a).Changes in Leisure Time. WTO. World Tourism Organization Business Council (1999b). Marketing Tourism Destinations Online. WTO.

World Travel and Tourism Council (1992).Travel and Tourism: The World's Largest Industry. WTTC.

Законодавство

Уставот на Република Косово (чл за културно наследство), 2014. Законот бр. 03 / L-039, Закон за посебни заштитени подрачја.

Законот бр.04 / L-087, 13.12.2012.

Законот за заштита на природата, 2005/02-L18. Законот за просторно планирање (Закон 2003/14)

Законот за заштита на културното наследство (Закон бр. 02 / L-88) Закон за туристичка дејност (Закон бр. 04 / L-176)

URL (веб страници)

<http://iliriada.createmyboard.com>

<http://ca.msn.com>

http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?order=wbapi_data_value_2012+wbapi_data_value+wbapi_data_value-last&sort=asc

http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?order=wbapi_data_value_2012+wbapi_data_value+wbapi_data_value-last&sort=asc

<http://kosovaturism.fibula-ks.com>

<http://muzeu.rks-gov.net>

<http://photos.ca.msn.com/slideshow/photo/beautiful-places-around-the-world/2t4aws0f#9>

<http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/history.aspx>

<http://www.aco.nato.int/kfor/about-us/history.aspx>

<http://www.airtour.net>

<http://www.albtoursd.com>

<http://www.epa.gov/airtrends/aqtrnd95/pm10.html>

<http://www.home.no>

<http://www.tourism.gov.tt/ELibrary>

www.xe.com www.flickr.com

<http://www.oecd.org>

<http://www.panoramio.co>

<http://www.vas-rks.com>

<http://www.wikipedia.org>

<http://www.tourismmacedonia.gov.mk>

http://www.ehow.com/how_8042516_do-basic-swot-analysis.html

http://www.ehow.com/list_6798090_tourism-marketing-tools.html

<http://www.albaniantourism.com>

<http://www.visitkosova.org>

<http://www.ecodibra@hotmail.com>

<http://www.worldtravelguide.net/attraction/>

<http://www.worldtravelguide.net/>

Комисија за оценка

1. Проф. Д-р Науме Мариноски	naumemarioski@yahoo.com
2. Проф. Д-р Иванка Нестороска	inestoroska@yahoo.com
3. Проф. Д-р Никола Димитров	nikola.dimitrov@ugd.edu.mk
3. Проф. Д-р Зоран Тунтев	germanoff@visitohrid.com.mk
4. Проф. Д-р Лидија Симонческа	lsimonce@yahoo.com